

UDK 39

ISSN 0350-0322

ГЛАСНИК ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА

КЊИГА
86

2022

Издавач

Етнографски музеј у Београду
Студентски трг бр. 13
www.etnografskimuzej.rs
redakcija@etnografskimuzej.rs

За издавача

Тијана Чолак-Антић Поповић

Главни и одговорни уредник

др Марко Стојановић

Редакција

Проф. др Марина Симић, Факултет политичких наука Универзитета у Београду
Проф. др Данијел Синани, Филозофски Факултет Универзитета у Београду
др Срђан Радовић, Етнографски институт САНУ
др Милош Матић, Етнографски музеј у Београду
др Марко Стојановић, Етнографски музеј у Београду
др Татјана Микулић, Етнографски музеј у Београду
Јелена Тешић Вулетић, музејски саветник, Етнографски музеј у Београду

Инострана редакција

проф. др Мирјана Прошић Дворнић (САД)
проф. др Нашко Крижнар (Словенија)
проф. др Петко Христов (Бугарска)

Секретар редакције

Катарина Селенић

Лектор

мср Миљана Чопа

Превод

Жељко Станимировић

Тираж

300

Штампа

„Чигоја штампа”

Ставови изражени у радовима објављеним у *Гласнику Етнографског музеја* број 86 припадају ауторима и не одражавају нужно став редакције *Гласника Етнографског музеја*.

Етнографски музеј у Београду основан је 1901. године.

Први број *Гласника* објављен је 1926. године.

Гласник Етнографског музеја бесплатно је доступан у електронском облику на адреси www.anthroserbia.org

BULLETIN
OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM
IN BELGRADE

VOLUME
86

2022

Publisher

Ethnographic Museum in Belgrade
Studentski trg 13, Belgrade, Serbia
www.etnografskimuzej.rs
etnografski.muzej@nadlanu.com

For the publisher

Tijana Čolak-Antić Popović

Editor in chief

Marko Stojanović, PhD

Editorial board

Marina Simić, Prof. PhD, Faculty of Political Sciences / University of Belgrade
Danijel Sinani Prof. PhD, Faculty of Philosophy / University of Belgrade
Srđan Radović, PhD, The Institute of Ethnography SASA
Miloš Matić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Marko Stojanović, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Tatjana Mikulić, PhD, Ethnographic Museum in Belgrade
Jelena Tešić Vuletić, museum advisor, Ethnographic Museum in Belgrade

International editorial board

Mirjana Prošić Dvornić, Prof. PhD (USA)
Petko Hristov, Prof. PhD (Bulgaria)
Naško Križnar, Prof. PhD (Slovenia)

Assistant to editor

Katarina Selenić

Proof editor

Miljana Čopa, MA

Translation to English

Željko Stanimirović

Copies

300

Print

„Čigoja štampa”

The views expressed in papers published in the Bulletin of Ethnographic Museum
Number 86 of the authors do not necessarily reflect the Herald newsroom
of the Ethnographic Museum.

Ethnographic museum in Belgrade founded in 1901
First volume of Bulletin of the Ethnographic Museum published in 1926
Available for free on www.anthroserbia.org

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА (Марко Стојановић).....	9
--------------------------------------	---

МУЗЕОЛОГИЈА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА

<i>Марко Стојановић</i> ПОВОДОМ КОВИДА 19 У МУЗЕЈУ ИЛИ ЈОШ ЈЕДНОМ О ЕТНОГРАФСКОЈ МУЗЕОЛОГИЈИ	13
--	----

ЕТНОЛОГИЈА И АНТРОПОЛОГИЈА

<i>Бојана Богдановић, Данијела Ђукановић</i> „СВЕТИЊА” – ЈЕДНА ЕТНОЛОШКА ПОЈАВА У ОКОЛИНИ ФОЧЕ	39
---	----

НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

<i>Љиљана Гавриловић</i> MORTAL KOMBAT VS. STREET FIGHTER: НЕПРЕПОЗНАТО НАСЛЕЂЕ У ДИГИТАЛНИМ ИГРАМА	55
---	----

КРИТИКЕ И ПОЛЕМИКЕ

<i>Марко Стојановић</i> ПОГЛЕД НА СКУП САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА 12	69
<i>Марко Стојановић</i> КАЗАН КУЛТ 2022. ГОДИНЕ	75

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Татјана Микулић</i> ДАНИЈЕЛА ВЕЛИМИРОВИЋ, КИБЛЕ, БАКЛАВЕ И ФИСТАНИ, КИБЛЕ, БАКЛАВЕ И ФИСТАНИ, ТРАДИЦИОНАЛНА МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА СРБА У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА, СРПСКИ ГЕНЕАЛОШКИ ЦЕНТАР, 2021.	83
<i>Катарина Селенић, Марко Стојановић</i> ОСВРТ НА СТУДИО АНТИКА ФЕСТ У ЗАВИЧАЈНОМ МУЗЕЈУ ХОМОЉА 2022. ГОДИНЕ	87

АНАЛИ

<i>Саша Срећковић, Иван Максимовић</i>	
ИЗВЕШТАЈ О РАДУ XXXI МЕЂУНАРОДНОГ ФЕСТИВАЛА ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА	93
УПУТСТВО САРАДНИЦИМА.....	99

CONTENTS

WORD OF THE EDITOR (Marko Stojanović)	9
---	---

MUSEOLOGY AND TANGIBLE CULTURE

<i>Marko Stojanović</i> IN THE OCCASION OF COVID 19 IN THE MUSEUM, OR, ONCE AGAIN, ABOUT ETHNOGRAPHIC MUSEOLOGY	13
---	----

ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY

<i>Bojana Bogdanović, Danijela Đukanović</i> “SHRINE” - AN ETHNOLOGICAL EVENT IN THE ENVIRONMENT OF FOČA	39
---	----

INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

<i>Ljiljana Gavrilović</i> MORTAL KOMBAT VS. STREET FIGHTER: AN UNRECOGNIZED HERITAGE IN DIGITAL GAMES	55
--	----

CRITIQUES AND POLEMICS

<i>Marko Stojanović</i> A LOOK AT THE COLLECTION OF CONTEMPORARY SERBIAN FOLKLORE 12	69
<i>Marko Stojanović</i> KAZAN CULT IN 2022	75

REFLECTIONS AND OVERVIEWS

<i>Tatjana Mikulić</i> DANIJELA VELIMIROVIĆ, KIBLES, BAKLAVES AND FISTANI, KIBLES, BAKLAVES AND FISTANI, TRADITIONAL MATERIAL CULTURE OF SERBIA IN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES, SERBIAN GENEALOGICAL CENTER, 2021.	83
<i>Katarina Selenić, Marko Stojanović</i> REVIEW OF THE STUDIO ANTIKA FEST IN THE NATIVE MUSEUM OF HOMOLJA IN 2022	87

ANNALS

Saša Srečković, Ivan Maksimović

REPORT ON THE WORK OF THE XXXI INTERNATIONAL FESTIVAL OF ETHNOLOGICAL FILM	93
INSTRUCTIONS TO THE CONTRIBUTORS	99

РЕЧ УРЕДНИКА О ГЛАСНИКУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА БР. 86

Поштоване читатељке и читаоци, колегинице и колеге, драги пријатељи,

пред вама је *Гласник Етнографског музеја* књ. 86, последњи број часописа који уређујем. У годинама које су протекле појавило се мноштво изазова, и то не само за гласило, већ и за целокупну делатност музеја. Правцем којим је од 2014. године и припреме броја 79 до данас путовао *Гласник* није био ни лак ни једноставан, међутим, како се види, одржао се и назначио одређене промене. Стручно-научни одељци опредељени су према свим областима у којима савремена етнографска музеологија може да делује, те су некадашњи тематски бројеви прилагођени времену и структурирани прилозима у доменима музеологије и материјалне културе, етнологије и антропологије, нематеријалног културног наслеђа, те конзервације и заштите. Таквом контекстуализацијом издавачке политике часописа омогућено је на првом месту колегама музеалцима – превасходно из самог Етнографског музеја, а потом и кустосима Србије, да проговоре о свом текућем раду и прегнућу на даљем проширењу и унапређењу музејске делатности. Етнологија и антропологија, пак, отворила је простор да млађе колеге својим првим чланцима или радовима, који већ јасно говоре о њиховом опредељењу за тренутна и будућа поља истраживања, екстраполирају свој нови „дух времена”, према досадашњим темама, изазовима, циљевима и резултатима српске матичне музејске институције заштите (која је током 2021. године прославила дванаест деценија самосталног постојања) етнографског материјала. Простор у којем је представљан и тумачен концепт нематеријалног културног наслеђа у процесима имплементације Унескове Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа у гласилу Етнографског музеја промовисао је рад Центра за нематеријално културно наслеђе при Етнографском музеју, уједно централне институције заштите те врсте наслеђа. Иако ретко, но свеједно неопходно, у протеклој (скоро!) деценији представљани су резултати у домену конзервације покретних културних добара, етнографских музејских предмета, а отворен је и простор за разматрања о непокретним културним добрима, која су својим специфичним контекстом и значењима укључена у шире поље (музејске) етнологије и антропологије.

Други, подједнако значајан део сваког *Гласника*, но, у неку руку мање формалан и тим пре отворенији за смелија промишљања и преиспитивања, представљали су одељци у оквиру којих су објављивани извештаји, хронике, анали о текућем, не само стручно-научном, већ и административно-управљачком раду Етнографског музеја, а потом осврти на шири музејску де-

латност и публикације које се ње дотичу или о њој говоре. У том другом, рекло би се приснијем кутку публикације, осветљавана је текућа делатност, понекад упоредно с резултатима у оквиру других, сродних музејских и музеолошких домена. На тај начин начињени су покушаји да се подигну капацитети, видљивост и потреба неизоставне интеграције поља и домета етнографске музејске делатности у целокупне процесе заштите покретног културног наслеђа, о чему речито говори скорије успостављен одељак посвећен критикама и полемикама с новим приступом сагледавању досадашњих резултата и домета етнографске музеологије и примењене делатности. Такав приступ отворио је простор за додатну мотивацију аутора (превасходно стручњака из носећих делатности Етнографског музеја) да се огласе у писаним форматима који су прегледни, јасни, сажети, и, што је врло битно, могу бити кратки по форми, како њихово уобличавање не би одузимало време од других текућих послова у оквиру заштиуте културног наслеђа.

Напоследку, сматрам како протоколарном фразом „Част ми је и задовољство ...”, која у овом случају има дословну и потпуну тежину изреченог, треба да укажем колики је значај у томе што сам у оквиру Редакције сарађивао с осталим члановима који су своја изванредна знања, искуство и критичке ставове уградили у наш часопис. Истом фразом изречено, неизмерно ми је драго што су се, такође, поред свих подједнако значајних потписника чланака и осталих садржаја у *Гласнику*, у својству аутора и рецензената појавиле колеге с највишим академским, научним и стручно-истраживачким звањима.

др Марко Стојановић,
главни и одговорни уредник уредник ГЕМ-а
Етнографски музеј у Београду

Музеологија и материјална култура

Марко Стојановић
Етнографски музеј у Београду

ПОВОДОМ КОВИДА 19 У МУЗЕЈУ ИЛИ ЈОШ ЈЕДНОМ О ЕТНОГРАФСКОЈ МУЗЕОЛОГИЈИ

Свакодневица коју живимо већ неколико година у најмању руку до-
такнута је настанком и глобалним развитком пандемије вируса која је већ
у колоквијалној комуникацији одомаћена под појмовима ковид, ковид
19, корона и сличним. Драматична по последицама и „отворених врата”
према будућим процесима у нашем здравствено-културном окружењу:
новим, суровијим, могуће нелечивим епидемијама и променама које би
(ће!?) оне неминовно донеле (донети?) у свакодневни хабитус, уједно би
могла да постане још једна рампа чијим преласком би етнографска музе-
ологија могла да коракне у даље осавремењавање и дефинисање будућег
поља деловања. Питање музеализације и даљег укључивања културних
сведочанстава о епидемији у етнографско културно наслеђе отвара про-
стор за преиспитивања у ширем културном контексту шта данас може де-
финисати тзв. етнографски предмет и у ком се све облику он може иден-
тификовати, тумачити и репрезентовати.

Кључне речи: етнографска музеологија, епидемија/пандемија, ковид,
музеализација, тумачење културе.

У поводу

Свакодневица коју живимо већ неколико година у најмању руку до/по-такнута је настанком и глобалним развојем пандемије вируса ковида 19 (даље К19). Чињеница како је К19 до сада узроковао укупно милионски број смрти¹ ту свакодневицу чини несвакидашњом, а с обзиром на то да три године, и још увек, живимо у ванредним здравственим условима,² целокупан друштвено-културно-здравствени феномен у вези с њом интегрисан је у наш редефинисани хабитус. О таквој врсти интеграције у најмању руку речито говори планетарно препознатљив појам локдаун (енгл. *Lockdown*), његово значење дневне или вишедневне забране изласка великог процента становништва (због безбедносно-епидемиолошких разлога) ван личних стамбених простора, као и свеобухватне друштвено-културне последице таквог ванредног стања (погледати Simon et al. 2021).³ Настанак наше⁴ нове, иако, надам се, временски орочене стварности, на тај начин је несумњиво обезбедио простор у истраживачком пољу антропологије:

„Пандемија вируса SARS-CoV-2 представља најдубљу јавну здравствену и економску кризу нашег времена (Matthewman & Huppertz 2020, 675 [према Стајић и др. 2021: 594]). Поједини антрополози чак сматрају да су наступајуће промене тако суштаствене, да је недавно сковани термин *антропоцен*, који се употребљава да означи геолошку епоху у којој људска бића имају апсолутни примат и неупитан утицај на животну средину и климатске промене, добио свог конкурента – у термину *коронацен* – који означава време у којем је недодирљивост врсте *Homo sapiens* доведена у питање (Higgins, Martin & Vesperi 2020, 2 [према Стајић и др. 2021: 594])” (Стајић и др. 2021: 594).⁵

¹ На простору Републике Србије епидемија је до сада однела неколико десетина хиљада живота, при чему, услед непоклапања званично објављиваних статистика и за сада претпостављеног, реалног броја умрлих, стваран број смрти ће бити забележен тек по њеном окончању.

² Пандемија К19 проглашена је током 2020. године од стране Светске здравствене организације и до данас није проглашена завршеном.

³ Симболички, глобални ТВ пренос ускршњег концерта који је тенор светске класе Андреа Бочели одржао у празној Миланској катедрали, као и вишемиллионски број прегледа видео-клипа „Andrea Bocelli: Music For Hope – Live From Duomo di Milano” на платформи *YouTube*, јасно говоре у прилог томе на које све начине је К19 дотакао глобалну заједницу. Иконографски вишезначан и интернет платформом доступан милијардама људи, снимак концерта једноставно је показао до којих граница су К19 здравствене мере изместиле свест о томе докле је могуће тестирати „послушност” грађана у притисцима да промене своје индивидуално и друштвено понашање (Caduff 2020: 467).

⁴ Говорећи о пандемији употребљавам речи *наш*, *наше*, *наши*, које у сваком случају нису уобичајене у излагању истраживачких поступака, но, оне су најприхватљивије при назначвању релација какве је свако од нас успоставио према тзв. новој (К19) реалности.

⁵ Свеобухватан утицај глобалне друштвене заједнице на драматичне промене у целокупној биосфери с пуним правом су отвориле простор да појам *антропоцен* буде у најмању руку

Изазов глобалног „догађаја” у виду пандемије К19 такође је отворио питање на који начин, и да ли такав планетарно обухватан здравствени проблем треба третирати као изазов за домаћу „антропологију у примени”, или, тачније, етнографску музејску делатност.⁶ Академска и истраживачка антропологија већ су реаговале на К19 као нов предмет и поље истраживања о чему, између осталог, говори тематски број *Гласника Етнографског института* „Култура ’нове нормалности’: Локалне и глобалне перспективе” (ГЕИ САНУ 69 [3] 2021), док су, наравно, и остале хуманистичке дисциплине укључене у антрополошки дискурс пандемије.⁷ Управо стога сматрао сам да постоји потреба, проистекла из личног искуства у музејском раду и чињенице да сам невољни, али ипак активни учесник⁸ у глобалном „догађају” какав је несумњиво пандемија, да укажем на нека од истраживачких питања у вези с могућом музеализацијом и музеолошки оправданом потоњом етнографском концептуализацијом К19. Опредмећени став о уласку К19 у, рецимо, Етнографски музеј, уједно би (о)значио како је концепт својеврсне етнографске музеализације садашњости, који би био аргументован путем конкретног феномена пандемије, у сваком случају изазов да он(а) (п)остане интегрисана, како у истраживачку, тако и у већ дотакнуту, приватну и интимну сферу живота (Стајић и др. 2021: напомена 1), и тиме отвори даљи пут за неку врсту етнографије „догађаја”.

Мотив и почетни ставови на основу којих је обављено истраживање чији резултати следе проистекли су из личне перспективе, но, уједно потпомогнути стручном свакодневицом музејског кустоса и на неки начин референтни према спознаји да су академска и истраживачка етнологија/ан-

равноправан с геолошким периодом холоцена у којем живимо. Различите жијне тачке из којих је могуће тумачити антропоцен (Zalasiewicz et al. 2011, Meštrović 2016) истовремено говоре у прилог укључивања појма *коронацен*, који одражава суштину и садржај „догађаја” који (ћемо и надаље да!) живимо.

⁶ Такав став, опет, овог истраживача поставља у положај неке врсте двоструког инсајдера у својству етнолога/антрополога запосленог у музеју специјализованом за етнографски материјал и вишеструког ковид реконвалесцента. Запитаност о узрочно-последичним епидемијским релацијама постала је тиме нешто више од већ ноторног поступка свих антрополога – (непрестано!) посматрања с учествовањем, који, у крајњој линији, и не мора да донесе конкретан стручни/научни резултат. Уласком К19 у наше животе улога инсајдера у антрополошким тумачењима етнографија достигла је, дискурзивно наравно, глобални ниво, а лично искуство, мање или више, дељено је с милионима других.

⁷ Дискурзивна транспозиција културно-историјских околности у којима су епидемије, непогоде и глад обележиле српско средњовековље, и то као паралела савременом утицају К19 на наш свакодневни живот, објављена је у зборнику радова „Пошести на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад)” који је један од резултата у оквиру научно-истраживачког пројекта „Човек и друштво у време кризе”, финансираног од стране Филозофског факултета Универзитета у Београду (Мишић, Митровић (ур.) 2021).

⁸ Ковид сам прележао два пута током 2020. и 2021. године, вакцинисан такође два пута, и изгубио неколико особа из блиског породичног, пријатељског и професионалног окружења, од којих је једна драги колега Александар Крел из Етнографског института, а друге две некадашњи директори Етнографског музеја – Митар Мишић и Драгомир Антонић.

тропологија умногоме редефинисале своја поља током последње трећине 20. века⁹ (Kovačević 2015: 18–21). Истраживачка реакција на „догађај” потцртала је чињеницу да је у претходним деценијама настао видни раскорак (погледати Стојановић 2005: 285–287) у данас широко постављеном путу осавремењавања академске и истраживачке етнологије/антропологије према резултатима делатности проистеклим из примењиване стандардне етнографске музеологије у истом периоду. Од осамдесетих година 20. века до тадашњи етнологи, данашњи етнологи/антропологи, баве се не само својим традиционалним истраживачким пољем сеоских патријархалних заједница, већ и тадашњим/данашњим целокупним окружењем самих истраживача. Етнографска музеологија,¹⁰ међутим, (за)остала је на аксиому о потреби да идентификује и тумачи (махом, МС) материјализовано наслеђе, притом настало, а употребом, те значењима удаљено најмање пола века од музејских стручњака који се њиме баве (Гавриловић 2007: 75–77, Стојановић 2005: 285–287).¹¹ У том правцу посматрано, подједнако снажан мотив на основу којег сам усмерио „истраживачко око и ум” према тренутном здравствено-културном окружењу су вишедеценијско искуство музејског стручњака и сада већ давно изражени став Љиљане Гавриловић:

„Све оно што може да представи свакодневни живот несумњиво је у надлежности етнолога (музеалца, МС) који би требало да, управо предметом, забележе оно што се дешава овде и сада, јер ће то већ за десетак година бити немогуће реконструисати” (Гавриловић 2007: 77).¹²

⁹ До данас су те две гране антрополошке дисциплине већ у пуном обиму интегрисале свакодневицу у савремено истраживачко поље о којем изучава и оспособљава (будуће) нове стручњаке/научнике Одељење за етнологију/антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, па, како се показало, већ су реаговале на К19.

¹⁰ Иако до данас постоје опречна мишљења о томе да ли је етнографска музеологија у довољној мери дистинктивна према музеологији уопште, како би била обликована као појам чије значење и садржај подразумевају посебно истраживачко поље, још пре деценију и по Љиљана Гавриловић назначила је потребу и аргументовала њене специфичности (Гавриловић 2007: 63–82). „Управо из тих разлика проистиче и разлика између етнографске и свих других музеологија. Етнографска изложба и, сходно томе, етнографска збирка која је њен основ, морала би да буде способна да представи културу као целину у било ком изабраном времену/простору. Етнографски музејски предмет, за разлику од историјског или археолошког, није самодовољан: сам по себи он не значи ништа, вредност и значења му даје култура из које он потиче; он нема задатак да издвоји специфичан тренутак историје издвојен из свакидашњег тока, него управо да опише тај свакидашњи ток, без обзира када и где се он дешавао” (Исто: 80–82).

¹¹ Покушаји да се јаз превазиђе спорадично су настајали почев од истих осамдесетих година до данас, и огледају се искључиво у изложбеним, условно етнографским пројектима, који су, рецимо, укључили метаетрографско-музејску проблематику научне фантастике (поставка *Реални светови фантастике* ауторке Љиљане Гавриловић [1991] изложена је у времену о почетку распада Југославије), говорили о стандардизованим музејско-етнографским темама на антрополошки начин (изложба *Реалност магије* ауторке Софије Костић [1994]).

¹² У контексту нама савремене К19 довољно је појам *етнолог* заменити етнолог(ом)/антрополог(ом) и прихватити став о „миријадама испреплетаних и сложених биоло-

С обзиром на то да је K19 отворио читав истраживачки универзум, и то не само за антропологију, потом, шире и све хуманистичке дисциплине, већ и за науку у њеном најширем контексту, поглед на могућу потребу и питања музеализације који ће бити назначени у овом чланку треба посматрати искључиво као један од скромних прилога за даља промишљања у правцу концептуализације домаће етнографске музејске делатности. Претпостављам, између осталог, поново личним, невољним учешћем истраживача и тумача културе у K19, светска, као и музејска делатност у окружењу, већ су засновале рад и поставиле принципе, како Тијана Јаковљевић каже за „правовремено сакупљање грађе” (енгл. *rapid response collecting*) (Јаковљевић 2020: напомена 2) и правовремене реакције на „догађаје” (Исто: 57–58). Истраживачка актуелизација (могуће) музеализације K19 може бити сагледана и као покушај да се приближе, те, дискурзивно, у конкретном домену споје приступи и погледи академске, истраживачке и музејске етнологије/антропологије. У том правцу, колоквијално речено, а како народна култура препознаје, за такво „венчање” треба обезбедити нешто старо, ново, позајмљено, као и нешто плаво (верно, М. С.).¹³

Нешто старо...

Копчу са стандардном етнографском делатношћу из времена „златног доба” етнологије почетком 20. века требало би да музеализација K19 потражи у некој врсти етнографско-музеолошке транспозиције предања и њима следствених наратива о постојању *чумине кошуље* (погледати Благојевић 2017). По веровањима, такав одевни предмет садржао је магијска заштитна својства на основу ритуализованог понашања у његовом настанку, током којег је девет голих баба (старијих жена изашлих из фертилног периода, прим. М. С.) било дужно да искључиво у току једне ноћи пуног месеца изатка материјал, а потом искроји и од њега сашије кошуљу у потпуној тишини. Чумина кошуља је по веровању штитила од куге свакога ко је обуче, али, њена магијска превентивна мера заштите од те заразне болести током времена је проширена (по неким наративима) на било какву опасност, укључујући ране од метка и сл. Из разумљивих разлога таква кошуља није

шко-друштвено-културних условљених процеса” (Higgins et al. 2020: 2–6) који очекују изражавање ставова и разрешење непрестане тескобе у којој још увек живимо.

¹³ Питање музеализације K19 отвара најмање два смера разматрања, од којих би први био „по дубини” и указивао на то да ли епидемије као здравствено-културни, трајањем временски ограничени феномени, могу бити посматрани у жижи такође до скоро стандарлизованог схватања етнографске музеологије да њен предмет истраживања и тумачења треба да буду (превасходно материјализовани) резултати непрекидних (!) процеса каквима се сматра њихов објекат – народна култура, а не „догађај”, каквим треба сматрати K19.

идентификована чак ни током теренских истраживања у 19. веку, те, према томе, никада ни музеализована. На основној линији препознавања реална повезница прапочетака етнографске музејске делатности и данашњег приступа „догађају” могла би бити сагледана у истраживачком пољу народних знања и веровања (и истоименој збирци Етнографског музеја), у оквиру којег су од самих почетака прикупљани предмети којима је, између осталог, аргументовано практиковање културе лечења људи и домаћих животиња у (превасходно) традиционалним сеоским заједницама – у домену етномедицине и етноветерине. Појам и садржај значења и функције култног одевног предмета везују се по етимологији појма *чума*¹⁴ – по веровању у народној култури, за кошуљу која је, како је већ речено, магијском праксом израде и употребе заштићена, те та своја „здравствена” својства магијски преноси на људе употребом током епидемија куге и других некада смртоносних заразних болести. Према нама блиском, савременом епидемиолошком речнику – поготово актуелизованом у периоду К19, чумина кошуља је у време народне културе традиционалних заједница употребљавана за спровођење превентивних, заштитних епидемиолошких мера, као што то данас чинимо заштитним маскама.¹⁵ Материјализована културна сведочанства, опет, у сваком могућем научно-стручном читању представљају скуп информација о настанку, употреби и потоњем обogaћивању њиховог друштвено-културног садржаја током временско-просторне интеграције у окружење живе културе, а напослетку и данашњем следственом укључивању у најшири музејско-музеолошки контекст. Према томе, и у одређеном дискурсу, синтетичким приступом етнографској музеологији би некадашње, наративима из оквира традиционалних сеоских заједница и народне културе аргументовано постојање чуминекошуље (као, по веровању, делотворне превентивне епидемиолошке мере), у савременом окружењу могло бити третирано у својству документационог податка, етнографског извора. Музејски статус чумине кошуље у светлу непостојања опипљиве музеалије или културног артефакта могао би се изводити аналогијом, на основу чињенице да је одређени број културних сведочанстава бивао и до сада реконструисан из

¹⁴ Слободан Зечевић у *Митским бићима српских предања* говори о Чуми као митолошком бићу (Зечевић 1981: 95–101) и кошуљи у статусу заштитног предмета: „Када су престале епидемије куге, веровања у чумину кошуљу су се изгубила, али не сасвим. [...] Др Милоград Драгић, који је проучавао медицинске прилике у Источној Србији и писао о чуминој кошуљи, каже да под изразом чума не треба схватити само кугу, већ и друге болести које се појављују у облику епидемије” (Исто: 99)).

¹⁵ Већ на први поглед јасно је како епидемије у народној култури нису оставиле препознатљиве трагове у домену свима познатог, својеврсног првог етнографског ешалона опипљивих сведочанстава о култури одевања, становања и друштвених односа. Исто тако, међутим, сматрам неспорним да су системи веровања у вези са настанком и утемељавањем, како Зечевић говори, митског бића *чуме* (Зечевић 1981: 95–101), уистину значајан корпус података на основу којег су промишљане и систематизоване народне процедуре (махом магијске) превентиве и куративе у вези с епидемијама, те тумачени резултати деловања обављаних пракси.

различитих разлога¹⁶. Узгред, добро познате заштитне маске у контексту К19 представљају рецентна материјализована културна сведочанства о постојању пандемије, њеном утицају на понашање чланова заједница, процесама и последицама које је такав утицај до данас оставио. Узгред, треба рећи и то да су, као што је путем наратива чумина кошуља постала нека врста ванвременог „комуникационог бренда” за епидемије куге у народној култури, заштитне маске (којих, на срећу, има довољно за документовање постојања и наратива о њима) исти такав симболички комуникациони окидач за размишљања о К19.

Следећи степен у могућем дубинско-хронолошком повезивању некада стандардизоване етнографске музеологије и здравствено-културних „догађаја” може бити препознат у такође глобалном феномену пандемије тзв. „шпанског грипа” (код нас познатог под појмом „шпанска грозница”) непосредно по Првом светском рату (погледати: Кривошејев 2020), као и, пола века касније, југословенске епидемије вариоле вере током 1972. године (погледати: Vučetić 2022) у оквиру које се „догађај” махом одвијао на територији Србије. Пандемија у првој трећини 20. века однела је преко 50 милиона људи, а вариола вера у Србији „само” 40 особа (Вучковић 2018), но, посматрано према друштвеним активностима и значају какав су имале за целокупно окружење у којем су се одигравале (Vučetić 2022, Вучковић 2018) свеједно су обе препознатљив „догађај”. Чињеница да у периодима када су наведена пандемија и епидемија представљале једну или од жижних тачака свакодневице није постојао истраживачки стручно-музејски консензус о томе да тадашња етнологија, а поготово музејска етнографија, треба да усмери критичан поглед ка њима, ни у ком случају не значи да су ти друштвено-здравствено-културни феномени остали ван дисциплинарних истраживања историчара, социолога, политиколога и других. Интересовање тзв. помоћних дисциплина етнологије/антропологије несумњиво говори у прилог томе да су „догађаји” оставили трага на тадашње, а посредно, рекло би се, и савремено окружење у којем живимо. Етнографска музеологија у сваком случају није могла својим главним током бити усмерена ка здравствено-културном феномену епидемија у време прве трећине 20. века, иако би теренски искази о њима или наративи о последицама несумњиво могли бити забележени као потпора одређеним моделима, процедурама и техникама лечења из домена народне медицине. Епидемија вариоле вере,

¹⁶ Референтне аналогije с досадашњом етнографском музејском делатношћу лако се препознају у дословној институцији реконструкција делова или комплета народних ношњи услед немогућности да се дође до опипљивих културних сведочанстава која би аргументовала тврдње с терена или резултате претходних истраживачких подухвата. Дуго трајање веровања о некадашњем материјалном постојању и следственом деловању чуминих кошуља препознаје се и данас у, додуше, често ефемерним или политизованим медијским контекстуализацијама. У новинским чланцима наводи се, рецимо, наратив о наредби кнеза Милоша (током једне од епидемија куге) да се изради чумина кошуља кроз коју су се потом провукли он, његова породица, родбина и пријатељи, а напослетку и читава војска.

пак, говори о музејској етнографији у другачијем контексту, с обзиром на то да је „спољашње” друштвено-културно време у којем се одвијала епидемија оставило несумњивог трага у бројним запажањима, утисцима, разматрањима и одјецима које је, између осталог, данас уочила поменута историчарка Вучетић. Међутим, ни тада „догађај” није ни дотакао тадашњу етнографску музеологију, што као резултат напомињем из најмање двају разлога: први би био тврдо одржавање до тада утемељаваног матичног тока етнологије (Ковачевић 2015: 13–17), а други, произведен из првог, непостојање икакве (за тадашње време) иницијативе да етнографски музеји и збирке у музејским институцијама комплексног типа постану, како се то данас тумачи, мотори друштвеног развоја и институционални оквир за напредне иницијативе у тумачењима прошлости и садашњости (погледати Стојановић, Матић 2009). Према томе, у предложеној скоковитој тријади о некадашњем/досадашњем могућем укључивању феномена епидемије у домен савремене етнографске музеологије, чумина кошуља била би репрезент материјалних културних сведочанства као окоснице деловања етнографских музеја (и збирки у саставу комплексних музејских институција заштите културног наслеђа), а пан/епидемије репрезенти укупних корпуса значења у оквиру којих се могу препознати релације и повезнице значајне за разматрања из поља савремене етнологије/антропологије и њених деривата.

... позајмљено,

Разматрање о „позајмици” започињем ставовима проф. Сташе Бабић, археолошкиње, о томе да је аксиом археологије „истраживање прошлости на основу материјалних трагова”¹⁷ – што би се у гро могло транспоновати и на делатност етнографске музеологије. На основу такве паралеле може се говорити и о, за етнографску музејску делатност примереној, потреби археолошких тумачења материјалних трагова постојања нашег окружења, како у блиској прошлости, тако и у садашњости.¹⁸ Значај ставова проф. Бабић изражених у времену пандемије треба сагледати на основу истраживачких поставки о томе да су у питању излагања¹⁹ К19 инсајдерке (свеједно да ли активни реконвалесцент или пасивни посматрач) у 2021. години – непо-

¹⁷ Излагање под називом „Археологија (у) садашњости” у оквиру конференције *Српска археологија између теорије и чињеница* 8 на тему „Археологија и антропоцен” забележено у формату аудио-графичког записа (доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=F3l8ItO86A0>), став изражен почев од 00’ 50” снимка.

¹⁸ Исто, ставови изражени почев од 10’ 30” снимка.

¹⁹ Изузев „Археологија (у) садашњости” референтни су ставови изражени у оквиру онлајн предавања „Археолошки поглед на пандемију” (доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=alPMa4KZFdY>).

средном периоду по 2020. години током које је у Србији било проглашено ванредно стање,²⁰ која, потом, својим хуманистичким образовањем, те научним и истраживачким искуством сведочи о свом окружењу,²¹ а напослетку и у контексту у оквиру којег она тумачи чак искључиво једну врсту материјалних сведочанстава о К19, заштитних маски.²² На другу страну, њени ставови дискурзивно говоре о томе да је археологија од Шлиманових Троје и Микене, те Еванса и Критске цивилизације, стигла до методологије и процедура тумачења „наших дана”²³ (на основу материјалних сведочанстава о садашњем начину живота). Према аналогјама времену у којем сам и сâм постао и утемељио се као етнолог/антрополог, Бабић посредно указује на то да је археолошка дисциплина унеколико следила процесе антропологизације у којима су осамдесетих година темељно преиспитивани поље, метод, процедуре и приступ тумачењима културе којима се до тада искључиво бавила етнологија (Kovačević 2015: 18–21). С обзиром на то да археологија, као и етнографска музеологија, суштински почива на тумачењима материјализованих културних сведочанстава, у претходно израженим ставовима несумњиво су предочене паралеле на основу којих треба градити укључивање К19 у етнографску музејску делатност и, у ширем контексту, етнографско-музеолошки приступ тумачењима „догађаја”.²⁴ У том случају, „догађај”,

²⁰ <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/odluka/-2020/65/1/reg>.

²¹ У истом правцу посматрано, појам „догађај” за К19 проф. Бабић је употребила током свог онлајн предавања „Археолошки поглед на пандемију” у оквиру прве онлајн конференције *Археолошки дијалози без изолације* (АРДИЗО 2020). Занимљиво је такође и то да је предавање у основи антрополошка опсервација методолошког типа тзв. посматрања с учествовањем, у оквиру којег су изложени и екскурси у, рецимо, културу одевања, друштвене односе, зооантропологију и друго (доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=aIPMa4KZFdY>).

²² Излагање под називом „Археологија (у) садашњости” у оквиру конференције *Српска археологија између теорије и чињеница* 8 на тему „Археологија и антропоцен” забележено у формату аудио-графичког записа (доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=F3l8ItO86A0>), ставови изражени почев од 10’ 55” снимка.

²³ Археологија савременог доба и блиске прошлости представља ново поље истраживања и археолошких тумачења (погледати González, Ruibal 2018) у чије оквире је, између осталих, интегрисана етнологија/етнографија (González, Ruibal 2014: 1683–1694).

²⁴ Досадашње искуство говори како су (условно речено) „догађаји” већ тумачени у оквиру етнографске музејске делатности, те су усмеравали музејско/музеолошко светло на некадашња савремена догађања (током 1986. године) путем поставке „Костим и реквизити фудбалских навијача” у Манаковој кући [Стојановић 2020], коаутора Ивана Ковачевића и Нине Сеферовић, тачније, експозиције која је директно проистекла из потребе да се на површину изнесе проблем тзв. Хејселске трагедије када је на стадиону у Бриселу током фудбалске утакмице настрадало 39 навијача, а 600 повређено, а потом једине етнографске музејске поставке – „Пластичне деведесете” коаутора Марка Стојановића и Милоша Матића, која се критички бавила тзв. деведесетим годинама 20. века [Стојановић Матић 2010] и вишезначно говорила о хабитусу „културе пластике” у Србији током међународних санкција и последичне свеобухватне изолације. Спорадични и несистематизовани напори у осавремењавању делатности путем музејских репрезентација живог окружења или непосредно проживљеног у блиској прошлости, увели су, између осталог, период шездесетих и деведесетих година,

какав представља K19, може бити тумачен на основу параметара за деловање других дисциплина, као што би нпр. могла бити археологија у кључу одређених пресека инцидената: епидемија, земљотреса, разорних пожара и друго, какви су потом утицали на дуготрајне промене у културном окружењу. Реперна тачка за обе дисциплине би, рецимо, могле бити епидемије куге током којих се становништво, процентуално и квалитативно, мењало у складу с последицама епидемија (упореди Митровић, Радичевић 2022), а у ширем контексту би периоди „зараза” могли бити у истом контексту тумачени за народну културу као што су, рецимо, за природне науке тумачене информације из геолошких пресека природних катастрофа.

У назначавању правца којим би требало да крене „нова музеализација догађаја”,²⁵ поново ћу се позвати на тзв. помоћну антрополошку науку, у овом случају историју, и могућности које су се пред њом отвориле када су у истраживања интегрисана чулна опажања и њихови осећајни одједи на лично, те друштвено понашање и поимање окружења (Мргић 2021: 57–60, Boddice 2017). Уколико се хуманистичка дисциплина историје – досада (пре)позната по свом „сувом”, објективном и надасве рационалном научном приступу у тумачењу извора, података и информација, осврнула преко рамена на осећајни елемент личности и његова ирационална исказивања, несумњиво је да антрополошки приступ у својој целовитости сагледавања човека и друштва поготово треба да осветли тај истраживачки простор (Lutz; White 1986: 405–436). На таквим траговима би музеализација K19 могла да оствари двоструко хибридни приступ у оквиру којег би, на једној страни, била укључена нужност материјалности културних сведочанстава из археологије, документарности историјског приступа, као и могућности антропологије да посматра рецентно окружење, уједно реферирајући на све остале друштвене заједнице: историјски протекле и заједнице Других. На другој страни, савремени антрополошко-музеолошки модели музејске делатности могли би употребити све могућности савремене информатичке цивилизације, која укључује бројне формате и суштинске контексте аудио-визуелних информација на којима она у основи почива. Како је већ аргументована прва страна (могуће) будуће хибридне музеализације, конкретне могућности другог домена једноставно се, нпр., сагледавају у данас разгра-

„хот-спот” фудбалских осамдесетих, као и у тродекадном периоду опсервирану етнографију научне фантастике у музеје. Међутим, музејски тумачена антропологија спорта, научне фантастике, ратног социјализма или антрополошког сагледавања магијске праксе, уједно су постали својеврсни музеолошки инциденти у оквиру којих није спроведена доследна потоња интеграција изложених експоната у збирке, па самим тим и увођење у домен етнографских културних добара и етнографског наслеђа.

²⁵ Синтагма би у контексту K19 истраживања требало да буде парафраза новејој музеологији која је у последњим деценијама 20. века представљала револуционарни искорак за целокупну дисциплину која је до тада углавном следила прихваћене стандарде делатности и инерцијом била преношена кроз генерације научника који су је концептуализовали и стручњака који су постулате реализовали (Гавриловић 2007: 8–10, према Гавриловић 2007: Šola 2002: 51, Ross 2004).

натом „аудио-визуелном дрвету” чији је корен у некој врсти институције етнолошког филма као подврсте документарног филма. У таквом контексту тзв. теренски видео-записи, видео-клипови на интернету, онлајн предавања и конференције, а потом репортаже, те напоследку филмови у пуном садржају,²⁶ представљају комуникациони канал на основу којег је могуће квалитетним и етички прихватљивим алаткама и процедурама обавити на првом месту складиштење података и њихову музеализацију, а потом реализују етнографско-музеолошки концептуализоване репрезентације „миријада” различитих домена К19 (Higgins et al. 2020: 2) који су променили наш живот. Већ разматран истраживачки став да су/смо дословно сви у активном или пасивном статусу укључени у К19 омогућава етнографској музеализацији да у својству равноправно документарних извора у процесу дигитализације културног наслеђа прикључи све доступне аудио-визуелне податке,²⁷ који, опет, омогућавају да потоњим, могућим, етнографско-музејским репрезентацијама К19 (и других „догађаја”!?) зађемо „иза емотивне сцене” и на тај начин дубински и суштински дословно проживимо, уз К19, и друге културне феномене „догађаја” којима би се те репрезентације бавиле.

НЕШТО НОВО...

Повратком ка услову без којег се (још увек!?) не може, музејском предмету у својству материјализованог културног сведочанства, скоковита назнака о могућем етнографско-музеолошком „путовању до наше пандемије” показала је да се у пресецима какви настају током екстремног функционисања заједница, у овом случају узрочно-последично повезани с епидемијама заразних болести, свеједно могу наћи материјални трагови о настанку и даљем одвијању здравствено-друштвено-културних феномена. У случају К19 може се тврдити да су заштитне маске неприкосновене иконе борбе против пандемије, и као такве могу се тумачити у дословно безброј култур-

²⁶ Занимљива је чињеница да током периода 2020–2022. године у којој су одржана три Међународна фестивала етнолошког филма, који преко три деценије непрекидно организује Етнографски музеј у Београду (<http://www.etnofilm.org/index.php/rs/>), ни за један од програма нису одабрана остварења која се баве К19, при чему су уопште стигле (одбачене, М. С.) само две пријаве за филмове који су се бавили тематиком К19.

²⁷ Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа, објављен у Службеном гласнику РС – број 76/2018 наводи како дигиталним записом треба сматрати сваки текст, фотографију, звучни, видео, векторски или неки други облик записа у својству скупа података насталих у процесу дигитализације културног наслеђа и припадајуће документације, који се чувају на неком уређају за складиштење података (електронском, магнетном, оптичком или другом медију (<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/76/2/reg>).

них контекстуализација: од почетног периода, када су маске вределе „као суво злато” и стога је гро становништва индивидуално промишљало од каквих материјала и каквим процедурама направити кућне варијанте које ће у довољној мери представљати превентивно заштитно средство од ковида, преко кућних и занатских мануфактура у којима је израда маски, иако такође од за епидемиолошке услове приручних и неадекватних материјала, већ добијала обрис за заштиту у основи ефемерних естетских и употребних критеријума, па све до сертификованих заштитних средстава међу којима је тражен примат за оне маске које према (такође полемично изражаваном) стручном мишљењу имају највиши степен заштите.²⁸ Такав статус заштитних маски и домен у којем оне могу бити сматране материјалном основом за настанак својеврсног музејског паноптикума K19, уједно прате истраживачки домени о материјалним сведочанствима процеса вакцинације и њених последица, а затим болесничких, реконвалесцентних и егзитационих наратива,²⁹ мизантрополошких облика понашања (погледати Žikić 2021), односа према различитим друштвеним групама (Vukušić 2022), изазовима живота у локдаун режиму (Mitrović 2022), и много тога другог. У свеобухватном истраживачком простору није тешко закључити да је „живот са епидемијом” омогућио/омогућавао да се једноставно препознају бројна материјална сведочанства о њеном постојању: превасходно заштитне маске, потом различити трагови „болесништва” и процеса опоравка, материјални докази процедура вакцинације и њених (претпостављених!?) резултата и још много тога употребљаваног у свакодневном, а поготово антрополошком кључу свечаног времена и простора „догађаја” K19. Несумњиво постојање етнографије K19 које је уподобљава за музеализацију (Јаковљевић Шевић 2020: 56) уједно поставља питање како би савремена етнографска музејска делатност требало да говори о појавама, „догађајима” у целини и дубини, као и о њиховом културном контексту и релацијама према окружењу. Изазов музеализације свега онога што постоји у целокупном корпусу информација намах назначавача и шта би све могло бити протумачено у контексту K19. Полазећи од личног учешћа и непосредно-посредних породичних, пријатељских и других, шире друштвених искустава током протеклих го-

²⁸ Гледе нових читања старих образаца треба напоменути како су релације чумине кошуље према заштитним маскама једноставно читљиве у контексту медијације плацебо ефекта. С обзиром на то да су полемични ставови о K19 непрестано сучељени путем аргументовања многих, истинитих или наводних истраживања, веровања да магијском праксом заштићена кошуља штити од епидемија ни у ком случају не опонирају веровањима у исте такве здравствене атрибуте заштитних маски (Стојановић 2005а: 392–399). Надаље, таква медијација отвара многа питања колико смо у времену савремене, технолошке и научне медицине, суштински направили дистанцу од магијски заснованих, наизглед ирационалних веровања народне културе лечења.

²⁹ Следећи неизоставне етичке критеријуме за документовање и етнографско-музејску репрезентацију одређених материјализованих сведочанстава о K19, било би потребно осврнути се на већ отелотворене моделе у, рецимо, поставкама музеја холокауста (<https://www.auschwitz.org/en/>).

дина пандемије, а потом уважавајући промене свакодневног хабитуса у јавним и приватним просторима: религијска практиковања, „народне лекове”, општеприхваћено телесно одстојање и следствено, рекао бих, друштвену уздржаност у општењу која је условљена заједничким физичким простором, као и много тога другог, показало се да материјалност културних сведочанстава – у нашем информатичком времену антропоцена када се „догађај” збива, представља искључиво једну страну новчића којим се може стићи до тумачења К19 и његове музејске репрезентације. Условно узето, времену проведеном током пандемије у јавном, заједничком, материјалном простору, и те како може да се наспрамно постави оно које је протекло у својеврсном приватном, личном сајбер-простору, организованом и испуњеном путем бројних платформи за интернет-комуникацију. Интровертирана стварност у којој су/смо сви имали потребу да се спознајно, вољно, а најпре осећајно повежу/повезујемо оставила је огроман број трагова који у сваком случају представљају записе за које би се могло сматрати да поседују својства пуне документарности. У том простору би се могло говорити о потребама за настанком, као и о настанку неке врсте хибридне унакрсне музеализације у оквиру које би једнако вредним требало сматрати опипљиве трагове, записе, као и дигитална сведочанства (Јаковљевић Шевић 2020: 56, 60, 61), а обе врсте у својству скупа информација о култури, какве иначе садрже материјална сведочанства, стандардни етнографски музејски предмети. Надаље, то значи да би, под одређеним условима, различите преписке, постови, форуми и други облици комуникације на друштвеним мрежама могли бити интегрисани у остале врсте културних сведочанстава, а потом и то да би неинституционализована оглашавања као што су обавештења и ставови изражени на опипљивим „носачима”: огласи, флајери, постери и друге поруке на хартији, добили статус музејских предмета, а не искључиво тзв. етнографских извора. Медијски садржаји могли би бити посматрани не искључиво као извор „сувих информација”, већ најпре у светлу својеврног медијског К19 фолкора (погледати Banić Grubišić 2023). Уколико се заједнички проживљена К19 постави такође као призма свеобухватне методологије посматрања с учествовањем, а припадници научно-стручне јавности као посматрачи–учесници–посматрани,³⁰ тада сви резултати истраживања из, рецимо, домена фолклористике,³¹ етнологије/антропологије и етнографске музеологије

³⁰ Управо истраживање о *rapid response collecting* говори у прилог томе колико, као и на које све начине дело, из синтагме „лик и дело”, одражава чињеницу да је неминовно да лик, тачније вољни и осећајни одговор научника/стручњака на екстремну свакидашњицу, буду интегрисани у целокупан „догађај” и њихов музејски или други рад на тумачењу културе (Јаковљевић Шевић 2020).

³¹ Током међународног научног скупа *Савремена српска фолклористика* 12, одржаног 2022. године у Тршићу, један број излагања био је, непосредно или посредно, посвећен феномену К19 (*Knjiga apstrakata i program skup : međunarodni naučni skup Savremena srpska folkloristika* 12).

гије, уз све остало садрже својство културног сведочанства које може бити контекстуализовано у репрезентације K19 у музејима.

Хипотетична могућност да археолошка истраживања исцрпе сваку даљу могућност за изналажење трагова претходних култура и цивилизација представља изазов за будућу сврху те дисциплине, што је тренутно дискурзивно разрешено поменутом, тзв. археологијом данашњице у којој (археолошки) метод тумачења на основу материјалних, опипљивих културних сведочанстава, артефаката, покрива рецентно или нама блиско окружење нашег начина живота у непосредној прошлости. Таква хипотетична могућност постоји и за сврху стандардно схваћене музејске етнографије или етнологије (!?) по којој се делатност заштите етнографског материјала везује искључиво за културна сведочанства: направљена или употребљавана, која су музеолошки условљена временским одстојањем од најмање половине века. Сврха истраживачке основе за етнографску музеологију, као што су теренски рад, идентификација истраживаног феномена, могућа набавка предмета (етнографских сведочанстава и њима припадајућег корпуса информација), већ деценијама је постала изазовна у постојећем савременом окружењу које у све мањој мери оставља могућност за препознавање носилаца народне културе, припадника традиционалних сеоских заједница. Живим сеоским срединама данас се умногоме могу сматрати искључиво подручја с административно признатим или де факто одржаваним статусом приградских насеља и њима припадајућег система вредности и хабитуелног модела, где подразумевана музејска етнографија нема шта да тражи. Идентификовање, документовање, разматрање, презентација и тумачење „догађаја” у нашој блиској прошлости, међутим, садржи све оно по чему се етнографија издвојила из сродних дисциплина током досадашњег заједничког пута. Изазов да ли, и како K19 сврстати и бранити као етнографско културно наслеђе, несумњиво мора проћи тријажу преиспитивања да ли се „наша” пандемија може посматрати у својству сеоског/руралног или градског/урбаног културног феномена, а потом препознати услове под којима би била диверсификована у уже музејску етнографију или шире антрополошку проблематику. Уз све то, K19 је несумњиво скорашњег датума, ван ноторне етнографске дистанце од пола века, те као таква не подлеже неписаном етнографском, хронолошки одређеном музејском коду, но, исто тако, на другој страни, она данас постоји дословно у свим друштвеним заједницама, ма какав био њихов културни хабитус.

и нешто плаво/верно!

Путовање ка могућности етнографске музејске делатности и музеологије да буде нова, стара, а уједно остане и себи верна, почива на ставу да су „догађаји” као домен истраживања, тумачења и репрезентација у оквирима домаће етнографске музеологије ипак, и у сваком случају, већ на неки начин укључени у досадашњу делатност. Чињеница да савремено окружење непрестано ствара све значајнији број информација о разноврсним процесима, догађајима и следственим друштвено-културним контекстуализацијама, које су, посредно или непосредно, упућене једна на другу у нашем поимању, и, рекло би се савладавању стварности, показала је да К19 и његове последице такође могу бити посматране у светлу могућности за интеграцију у домен делатности везаних за културно наслеђе. У прилог томе да постоји поље „догађаја” о којима треба говорити у контексту народне културе и њој припадајућих процеса, па потом промена током модерног 20. века, и напослетку нама савремених редифиниција (и поред свега, традиционалне народне културе у нестајању) говори, рецимо, непосредно концептуализована поставка у Етнографском музеју у Загребу под називом „Лица глади”.³² Истраживачки пројекат³³ чији је резултат поставка упознаје нас с феноменом глади у различитим контекстуализацијама, од „гладних година” у традиционалним заједницама, изазваних некадашњим сезонским климатско-метеоролошким поремећајима, преко друштвено-државно-политичких изазова глади у ратним и поратним годинама или током штрајкова глађу у мирнодопским условима, па све до индивидуалног избора (у сваком случају насталих такође друштвеним притисцима здравствених и лепотних идеала) гладовања зарад одржања личног интегритета.³⁴ Упоредно аргументовање о могућој интеграцији К19 у домаћу етнографско-музејску делатност и представљање музејске репрезентације „глади” настале у ширем истражива-

³² Каталог изложбе је у завршној фази пред публикавање, те се у овом истраживању могу позивати искључиво на лично искуство, разговор с ауторком, визуелне информације о поставци и информативне текстове са сајта (<https://emz.hr/izlozbe/izlozba-etnografskog-muzeja-i-instituta-za-etnologiju-i-folkloristiku-lica-gladi/>).

³³ Изложба је реализована као резултат сарадње Института за етнологију и фолклористику и Етнографског музеја у Загребу, коауторке су кустоскиња Етнографског музеја у Загребу Тања Коцковић Заборски и Меланија Белај из Института. Како наводи сајт Министарства културе и медија Републике Хрватске, целокупан истраживачки допринос „уједно представља и почетак provedбе вриједног пројекта који у овим изазовним временима потиче на промишљање проблематике глади у неколико аспеката, не само као социјалног питања већ и друштвеног, дотичући се теме поремећаја у прехрани те важности припреме уравнотежених obroka за све добне скупине, особито дјеце и младих” (<https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/otvorena-izlozba-lica-gladi-etnografskog-muzeja-u-zagrebu-i-instituta-za-etnologiju-i-folkloristiku/22852>).

³⁴ Лични интегритет у овом контексту представља одраз тежњи „по ивици” ка друштвено пожељном лепотном идеалу или прелазак у патолошке облике одржавања као што су булимичка и анорексичка.

чко-музеолошко-антрополошко--културном окружењу сматрам значајним из најмање двају углова посматрања. На првом месту би то била могућност да у нашем непосредном окружењу уочимо, и „с дозволом” преточимо у етнографско-музејске пројекте све оно што у било којем облику и садржају може бити повезано с народном културом, док, у повезници с првим, могу бити сагледаване појаве које су у стандардизованој етнологији/музејској етнографији остале затамњене на маргинама матичног тока истраживања о народној култури у традиционалним заједницама.³⁵ У перспективи из које би било добро посматрати народну културу питања феномена K19 и већ репрезентоване „глади” могу бити (једна могућа) својеврсна капија којом савремено окружење бива нисходно повезано с временски и просторно омеђеним појавама које су несумњиво у време живих заједница утицале на хабитус њихових припадника. Поплаве, земљотреси, последице екстремно топлих лета и исто тако оштрих зима, на тај начин могу ући у истраживачку жижу музејске етнологије/антропологије. Иако су у питању „догађаји”, њихове последице су несумњиво биле трајне, почев од уништавања природних ресурса за опстанак породица, домаћинства и читавих заједница, па све до уништавања хуманих ресурса као основе за одрживе могућности обнављања природних ресурса и следствене стабилизације услова за индивидуалну или друштвену егзистенцију. Повратком у наше животно окружење улогу наведених елементарних непогода преузели су чиниоци генерисани настанком антропоцена, као што су на планетарном нивоу последице (и апроксимативни развој) климатских промена,³⁶ а у непосредном окружењу реалне могућности трајних промена у култури привређивања. У таквом светлу посматрано, пренамена пољопривредног земљишта за потребе развоја различитих индустријских грана³⁷ може се сматрати својеврсним „продуженим догађајима”³⁸ који би могли постати ново поље музејско-антрополошких истраживања.

³⁵ Матичним током подразумевам стандардизована и подразумевана истраживања, тумачења и репрезентације народне културе одевања, становања, привређивања, потом свечаних образаца понашања (тзв. духовне културе, М. С.) и сл.

³⁶ Климатске промене се, међутим, искуствено препознају у нашем свакодневном животу, те, рецимо, климатски тип умерено континенталне – с изражена четири годишња доба – какав је у основи био карактеристичан за Србију, последњих деценија се исказује као варијетет с дугим, не претерано оштрим зимама, које кратким прелазним периодима прерастају у дуга лета, а она, опет, у релативно кратке прелазне периоде до зиме.

³⁷ На миленијумима обрађиваном и изузетно квалитетном пољопривредном земљишту одређених подручја Војводине у непосредно протеклом периоду су изграђена фабричка постројења за, рецимо, израду аутомобилских гума, док се у времену социјализма таква матрица препознаје у најмањем на „продуженом догађају”, какав је настао укључивањем асортимана аутомобилских гума у фабричке програме Тигра из Пирота. У случају кинеске фабрике Линглонг у Зрењанину непосредне последице су аеро и загађење тла, док је за Тигар какав карактеристично и то да су индустријализацијом од шездесетих година 20. века повучени значајни хумани ресурси из сточарства на Старој планини и оно се до данас није опоравило од тога.

³⁸ Дискурзивно, продуженим догађајем може се сматрати и за сада полемичан почетак експлоатације минерала литијума и бора на простору Јадра, општине Лозница и села Горње Не-

Отварањем простора за „догађаје” у музејско-етнографским тумачењима културе стичу се услови за још једну реконтекстуализацију приступа у изложбеним делатностима. С обзиром на то да било какав поремећај у свакодневном функционисању заједнице неминовно са собом доноси повишено расположење и осећајност усмерену ка његовом превазилажењу, изложбени пројекти који би се бавили репрезентацијама (могућим, будућим!?) друштвених последица природних пошаст³⁹ којима припада К19, у сваком случају би требало да омогуће својеврсни увид у емотивне изазове којима су/смо били изложени током одвијања „догађаја” (Мргић 2021: 57–58). Повратком на основни мотив за настанак овог истраживања, К19, и његово одвијање као неку врсту матрице којом би се могао аргументовати приступ „разума и осећајности” какав би требало да у што већој дубини назначи услове под којима су/смо преживљавани/ли и доносили своје одлуке.⁴⁰ Значај личног емотивног статуса током К19, неvezано за то да ли је у питању активни, болеснички или реконвалесцентски, или пасивни, услед непрестаног осећаја стрепње за себе или блиске особе, оставља простор за интеграцију двоструких (чак троструких!?) инсајдера каквима се могу (по)сматрати, рецимо, проф. Бабић, проф. Жикић, Младен Стајић, Марко Пишев или ја, као аутор овог текста, у будуће музејске репрезентације К19. У прилог таквој интеграцији у подједнаком капацитету емотивног посматрача, учесника и тумача феномена говоре управо својеврсни (будући) производи хибридне етнографске музеализације у виду видео-записа излагања и предавања проф. Бабић и „осећајних отисака”, какви се могу учитати иза научне дистанце на основу које су разматрани (у оквиру хуманистичких дисциплина) поједини домени К19 и одређени аспекти њеног настанка и одвијања. Немогуће потпуно издвајање из ковид-окружења у којем смо живели / живимо препознаје се такође у драгоценом погледу проф. Жикића на мизантрополошко понашање оличено у корона-журкама и епидемиолошки ризично понашање играња у колу током од стране вршилаца власти организованих јавних окупљања (Žikić 2021). На другој страни, такав приступ омогућава

дељице. У многим про ет контра расправама говори се о условима рударења који би значајно изменили целокупну биосферу тог пољопривредног земљишта и у потпуности изместили локалне друштвене заједнице с њима припадајућим карактеристичним начином живота и вековним културним наслеђем.

³⁹ Термин *пошаст* употребљен је у контексту којим се бавио зборник радова о, рекло би се, ванредним ситуацијама насталим у периоду средњовековља на тлу српских земаља, чији назив гласи *Пошаст на тлу Средњовековних српских земаља*, а што је значајно, у чијем поднаслову су наведене епидемије, непогоде и глад (Мишић, Митровић (ур.) 2021).

⁴⁰ Уколико не свакодневне, али, врло фреквентне одлуке требало је донети о томе на који начин снабдевати домаћинство животним и осталим потрепштинама, да ли и којом вакцином обавити цељење, обнављати или не (тзв. бустовање) вакцинацију, и много тога другог. Посебним, рекао бих, чак пољем осећајних ролеркостера требало би посматрати и тумачити свакодневну борбу када би се појавили симптоми К19 и резултати обављеног пи-си-ар теста показали „позитиван резултат”, на основу чега сте/смо проглашавани оболелим од ковида, а онда су следиле различите варијанте развоја болести и њених крајњих исхода.

хипотетичну концептуализацију текста као непосредног емотивног учешћа – уједно и научно сагледаног посредног искуства, у својству будућег етнографско-музеолошког концептуализованог елемента изложбене репрезентације K19.

K19 као музеолошки концепт, или, уместо закључка

Претходно разматрање у оквиру којег сматрам да може бити аргументовано могуће укључивање K19 у делатност етнографске музеологије почива на неколико претпоставки. Прва од њих се читава у ставу да окружење музејске делатности нема више тврдо постављене границе на основу којих се јасно препознаје делокруг етнографских истраживања и репрезентација културе, које би, опет, биле везане за неписано правило да је народну културу могуће искључиво тумачити путем њених спорих процеса промена у трансгенерацијском кључу неумитног прихватања истог система вредности. У том правцу посматрано, несумњиви изазов представља истраживачка премиса да је, насупрот процесу, K19 нужно посматрати као „догађај”, временски омеђен и у потпуности изазван спољашњим утицајима, а не унутрашњим преиспитивањима и усаглашавањима какве познају традиционалне сеоске заједнице. Музеализација савременог пресека K19 у стручном окружењу наше етнографске делатности пред музејске прегаоце, кустосе, поставља изазов шта би све могло бити сматрано информацијом која доприноси потпуној идентификацији и евидентирању феномена, а на основу којих је потом могуће разматрати, тумачити и репрезентовати културу (погледати Chan and Core 2014 према Јаковљевић Шевић 2020). Некадашњи пут музеализације (будућег) етнографског предмета и појашњавање његове улоге и значаја путем личних опажања, теренских записа и разговора с казивачима, у сваком случају би представљао анахроно и једнострано осветљавање здравствено-културног контекста епидемије. Епидемије и њихови одједи, у савременом окружењу сагледавани као „догађаји” који нису у пуном музеолошком концепту традиционалне музеологије постали, рекао бих, етнографски производ, могу се стога тумачити као нека врста, колоквијално речено, инпута богатог подацима, који је, опет, сакривено интегрисан у аутпут других домена целокупне (некада народне) културе. Другу страну новчића, квалитет укључивања савременог „догађаја” у, рецимо, мој лични истраживачки приступ и методологију тзв. посматрања с учествовањем, може се, дискурзивно у сваком случају, (по)сматрати као обнављање услова под којима су „очевиди” етнологије имали прилику да опсервирају – и у њиховом свакодневном, те свечаном обрасцу понашања учествују – припаднике традиционалних заједница у непосредном, живом окружењу. У ширем контексту антрополошког теренског рада, такав приступ савременом концепту

инсајдерског истраживања „догађаја” превазилази артефицијелност којој су била подложна истраживања тзв. изворне народне културе (у најмању руку!) током друге половине 20. века. То је био период у којем су умногоме већ започети процеси девастације, идеолошке рedefиниције традиционалних заједница (Ивановић Баришић 2021: 224), те, сходно томе, ослањању искључиво на стручно-медијативна тумачења на основу посредних информација добијених на терену. У нашем, што савременом, а што и искључиво К19 окружењу, теренско окружење може бити било који тренутак у нашим животима. Такав истраживачки став отвара простор да концепт музеализације нама савремених „догађаја” поставимо као један од могућих образаца у процесима превазилажења досадашњих недоумица и кочница ка даљем осавременавању етнографске музејске делатности.

Извори

<https://www.youtube.com/watch?v=F3l8ItO86A0>
<https://www.youtube.com/watch?v=alPMa4KZFdY>
<https://www.pravno-informacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/odluka/2020/65/1/reg>
<http://www.etnofilm.org/index.php/rs/>
<https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2018/76/2/reg>
<https://www.auschwitz.org/en/>
<https://emz.hr/izlozbe/izlozba-etnografskog-muzeja-i-instituta-za-etnologiju-i-folkloristiku-lica-gladi/>
<https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/otvorena-izlozba-lica-gladi-etnografskog-muzeja-u-zagrebu-i-instituta-za-etnologiju-i-folkloristiku/22852>

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић, Мирослав-Батан. 2017. Долазак књаза Милоша у Гургусовац 1859. године: (Зашто се Књажевац тако зове и како је чумина кошуља сачувала књаза). *Баштиник: годишњак Историјског архива у Неготину* 19, 231–234.
- Вучковић, Богдан. 2018. *Епидемија вариоле вере у Југославији 1972. – између власти и јавности* (дипломски рад). Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју.

- Гавриловић, Љиљана. 2004. *Балкански костими Николе Арсеновића*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Гавриловић, Љиљана. 2007. *Култура у излогу: ка новој музеологији*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Зечевић, Слободан. 1981. *Митска бића српских предања*. Београд: Вук Караџић, Етнографски музеј.
- Ивановић Баришић, Милина. 2021. Социјалистички наратив и традиционална култура. *Пропаганда и јавни наративи у социјалистичкој Југославији: зборник радова*. Ур. Бојана Богдановић и Кристијан Обшуст. Нови Сад: Архив Војводине – Београд: Етнографски институт САНУ, 219–248.
- Јаковљевић Шевић, Тијана. 2020. Rapid response collecting: осврт на музејско документовање пандемије ковида 19. *Гласник Етнографског музеја* 84, 55–71.
- Ковачевић, Иван. 2015. *Историја српске антропологије*. Београд: Универзитет, Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију, Досије студио.
- Кривошејев, Владимир. 2020. *Епидемија шпанске грознице у Србији 1918–1919*. Нови Сад: Прометеј.
- Митровић, Катарина. 2022. Заједно сами: могућности и ограничења зрелог заједничког становања током пандемије ковида 19. *Гласник Етнографског института САНУ* 69/3, 641–656.
- Митровић, Катарина, Радичевић, Дејан. 2022. Заразне болести на тлу Србије у средњем веку према медицинским списима и археолошким сведочанствима. *Београдски историјски гласник* XIII, 137–160.
- Мишић, Синиша, Митровић, Катарина (ур). 2021. *Пошаст на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад)*. Београд: Универзитет, Филозофски факултет.
- Мргић, Јелена. 2021. Живети у средњем веку – нека разматрања о стрепњама и страховима од глади, болести и смрти. *Пошаст на тлу средњовековних српских земаља (епидемије – непогоде – глад): зборник радова*. Београд: Универзитет, Филозофски факултет, 57–70.
- Николић, Марина, Слијепчевић Бјеливук, Светлана. 2021. *Речник појмова из периода епидемије ковида*. Београд: Институт за српски језик САНУ (доступно на: <http://www.isj.sanu.ac.rs/recnik-pojmova/>)
- Стојановић, Марко. 2005. Дискусија, у: *Етнологија и антропологија – стање и перспективе*, Београд: Етнографски институт САНУ, 285–287.
- Стојановић, Марко. 2005а. Алтернативна медицина – исцелитељи душе. *Гласник Етнографског института САНУ* 53 (1), 389–400.
- Стојановић, Марко. 2020. О Нини, навијачима и нама. У: „Прича о Нини” (каталог изложбе). Београд: Етнографски музеј.
- Стојановић, Марко, Матић, Милош. 2009. Центар за пројекте и развој у Етнографском музеју у Београду. *Гласник Етнографског музеја* 73, 311–320.

- Banić Grubišić, Ana. 2023. Koronalor – o folkloru kovid-19 pandemije u republici Srbiji. *Antropologija* 22(2), 95–117.
- Boddice, Rob. 2017. *History of emotions*, Manchester University Press.
- Caduff, Carlo. 2020. What Went Wrong: Corona and the World after the Full Stop. *Medical Anthropology Quarterly* 34 (4): 467–487. (доступно на: <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/maq.12599>)
- Chan, Sebastian. Cope, Aaron. 2014. Collecting the Present: Digital Code and Collections. *MW2014: Museums and the Web 2014*. (доступно на: <https://mw2014.museumsandtheweb.com/paper/collecting-the-present-digital-code-and-collections/>)
- González-Ruibal, A. 2014. Contemporary Past, Archaeology of the. In Claire Smith (Ed.): *Encyclopedia of Global Archaeology*, New York: Springer, 1683–1694.
- González-Ruibal, A. 2018. *An Archaeology of the Contemporary Era*. Routledge.
- Higgins, Rylan. Martin, Emily. Vesperi, Maria D. 2020. An Anthropology of the COVID-19 Pandemic, *Anthropology Now*, 12/1, 2–6.
- Knjiga apstrakata i program skupa: međunarodni naučni skup Savremena srpska folkloristika* 12: Tršić, 30. septembar – 2. oktobar 2022. = *Book of abstracts and conference programme: International Scientific Conference Contemporary Serbian Folkloristics* 12 : Tršić, September 30 – October 2, 2022. Beograd: Udruženje folklorista Srbije: Univerzitetska biblioteka „Svetožar Marković” ; Loznica: Centar za kulturu „Vuk Karadžić”; Tršić: Naučno-obrazovno-kulturni centar „Vuk Karadžić”, 2022.
- Lutz, Catherine, White, Geoffrey M. 1986. The Anthropology of Emotions. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 15, 405–436.
- Magnani, Natalia. Venovcevs, Anatolijs. Farstadvoll, Stein. 2021. A contemporary archaeology of pandemic. *Journal of Social Archaeology* 22/1 (доступно на: https://www.researchgate.net/publication/355425802_A_contemporary_archaeology_of_pandemic).
- Matthewman, Steve, Huppatz, Kate. 2020. A Sociology of Covid-19. *Journal of Sociology* 56 (4): 675–683.
- Meštrović, Matko. 2016. Antropocen – kakav kraj kapitalizma? *Socijalna ekologija* Vol. 25, No. 1–2, 191–208.
- Ross, Max. 2004. Interpreting the New Museology, *Museum and Society* 2 (2), 84–103.
- Simon, Judit, Helter, Timea M., White, Ross G., Van der Boor, Catharina, Łaszevska, Agata. 2021. Impacts of the Covid-19 lockdown and relevant vulnerabilities on capability well-being, mental health and social support: an Austrian survey study. *BMC Public Health volume 21*, Article number: 314.
- Zalasiewicz, Jan, Williams, Mark, Haywood, Alan, Ellis, Michael. 2011. The Anthropocene: a new epoch of geological time? *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 835–841.
- Žikić, Bojan. 2021. Kognitivna i medicinska mizantropologija: korona-žurke i kolo kod spomenika. *Etnoantropološki problemi* 16 (2), 391–420.

- Šola, Tomislav. 2002. *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti*. Beograd: Clio.
- Vučetić, Radina. 2022. *Nevidljivi neprijatelj: variola vera 1972*. Beograd: Službeni glasnik. 2022.
- Vukušić, Ana-Marija. „Poludit, puknit i to je to...” Pandemija koronavirusa i domovi za starije i nemoćne u Hrvatskoj. *Гласник Етнографског института САНУ* 69/3, 657–673.

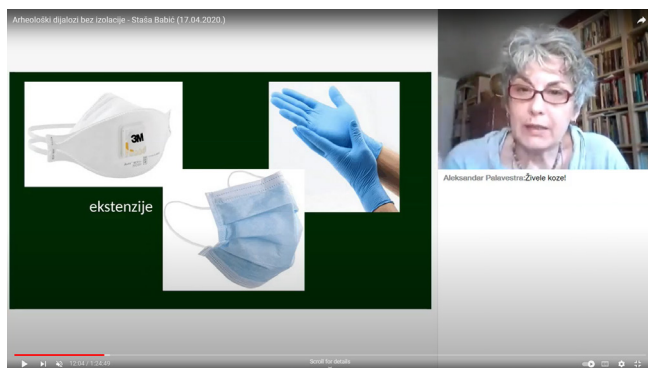
Marko Stojanović

IN THE OCCASION OF COVID 19 IN THE MUSEUM, OR, ONCE AGAIN, ABOUT ETHNOGRAPHIC MUSEOLOGY

Summary

The everyday life that we have been living for several years has been at least touched by the emergence and global development of the virus pandemic, which is already domesticated in colloquial communication under the terms covid, covid 19, corona and similar. Dramatic in its consequences and an «open door» towards future processes in our health-cultural environment: new, harsher, possibly incurable epidemics and changes that would (will!?) inevitably bring (bring?) to the everyday habitus, at the same time could become even more a ramp through which ethnographic museology could take a step towards further modernization and definition future field of action. The question of musealization and further inclusion of cultural testimonies about the epidemic in the ethnographic cultural heritage opens up space for re-examination in a wider cultural context of what today can define the so-called ethnographic object and in what form it can be identified, interpreted and represented.

Keywords: ethnographic museology, epidemic/pandemic, covid, musealization, cultural interpretation.

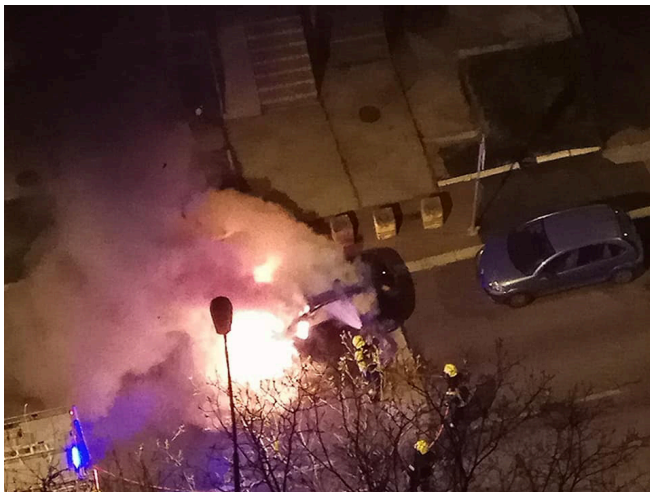
Слика 1. Скриншот фрејма током предавања проф. Сташе Бабић, извор YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=alPMa4KZFdY>

Слика 2. Дизајниране заштитне маске у оквиру изложбеног пројекта
„С обрамицом низ пут”
Дизајн маски Драгана Купрешанин, фото Марко Стојановић

Слика 3. Селфи у Звездара театру у оквиру ковид19 протокола
о обавезном ношењу заштитних маски током позоришних представа
Фото Марко Стојановић

Слика 4. Снимак из стана током интервенције ватрогасне јединице обављен у периоду објављеног ванредног стања у Републици Србији за 2020. годину
Фото Марко Стојановић

Слика 5. Посебни услови под којима су грађани Београда користили возила градског превоза у оквиру обавезног протокола у периоду објављеног ванредног стања у Републици Србији за 2020. годину
Фото Марко Стојановић

Етнологија и антропологија

Бојана Богдановић

Етнографски институт САНУ, Београд

Данијела Ђукановић

Музеј Републике Српске, Бања Лука

„СВЕТИЊА” – ЈЕДНА ЕТНОЛОШКА ПОЈАВА У ОКОЛИНИ ФОЧЕ*

У раду се представља грађа забележена током теренског истраживања 2021. године у селу Заваит (општина Фоча, Република Српска) о појави чувања и излагања *светиње* – децјих моштију – у породици Крсте Продановића. Основу рада чине транскрипти разговора са „чуваром” светиње и деканом Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки” у Фочи. Они пружају (летимичан) увид у ову тему и то из двају углова: из перспективе „чувара” *светиње* и са становишта свештеног лица. Циљ рада је да пажњу уже и шире научне/стручне заједнице усмери ка овој изузетно занимљивој етнолошкој појави и подстакне њена даља истраживања. *Кључне речи*: Срби, Заваит, Фоча, *светиња*, децје мошти.

* Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години број: 451-03-68/2022-14/200173 од 4. 2. 2022. и ангажмана на пројекту „Челебићи: теренско истраживање, архивирање и етноантрополошка анализа материјалног и нематеријалног наслеђа српског становништва у Републици Српској” који финансирају Министарство културе и информисања Републике Србије и Министарство просвете и културе Републике Српске.

Увод

Године 2021, током теренских истраживања у оквиру пројекта „Челебићи: теренско истраживање, архивирање и етноантрополошка анализа материјалног и нематеријалног наслеђа српског становништва у Републици Српској”¹, истраживачки тим Музеја Републике Српске (Бања Лука) и Етнографског института САНУ (Београд) посетио је *Челебићки плато* (општина Фоча, Република Српска), смештен на 1200 м. н. в. на граници Републике Српске, Републике Србије и Републике Црне Горе. Реч је о географском простору између река Таре и Тихотине и планине Љубишње (2238 м), с превојима на Бакићу и Ждријелу. Двадесетак села и заселака чине три месне заједнице: Челебићи, Мештревац и Заваит, на укупној површини од 22.277 хектара (Тодовић 2015а, 15). Од „завичајног етнографа” Миленка Миша Тодовића сазнајемо да је *Заврш* био средњовековни службени назив за ову географску област, док топоним *Челебићи* у употребу улази крајем 19. века и задржава се до данашњих дана (в. Тодовић 2015а, 15). Територију читаве висоравни карактеришу мала, разбацана насеља планинског типа с више заселака које насељава претежно српско становништво.² Завршани живе релативно издвојено од „спољног света” и то из више разлога: географски положај их је удаљио од главних путева комуникације и економских промена³; живот на тремеи их је учинио заједницом у којој сусрећемо мноштво различитих културних утицаја, док их је распад Југославије деведесетих година прошлог века одвојио од земље матице у политичком смислу, мада је њихова матица у ужем, регионалном смислу наведени Челебићки плато.

„Челебићи су се одувијек налазили на некој граници. Мало је познато, али је међу првим учртаним границама она која дијели римску империју на двије половине, Западно и Источно римско царство. Челебићи су се одувијек налазили на некој граници. Мало је познато, али је међу првим учртаним границама она која дијели римску империју на двије половине, Западно и Источно римско царство. [...] Челебићи су остали увијек на развођу између истока и запада, на граници православне и ла-

¹ Наведени Пројекат осмишљен је као двогодишњи партнерски пројекат Музеја Републике Српске (Бања Лука) и Етнографског института САНУ (Београд). Реализацију прве фазе финансирали су Министарство културе и информисања Републике Србије и Министарство просвете и културе Републике Српске. Руководилац Пројекта била је Данијела Ђукановић, музејски саветник Музеја Републике Српске, док је подруководилац била др Бојана Богдановић, научни сарадник Етнографског института САНУ.

² Како наводи Миленко Мишо Тодовић, овај простор су насељавали и муслимани који се у већем броју исељавају након грађанског рата 1990-их, док их у Мештровцу никада није ни било (в. Тодовић 2015а, 9).

³ Челебићки плато карактерише тешко приступачан терен окружен високим планинама и непроходним шумама, са слабом саобраћајном комуникацијом, дубоким кањонима река и потока и оштром планинском климом.

тинске цркве, између латинице и ћирилице. [...] Последице пограничне линије осјећају се и у модерном добу, па је туда актуелна линија разграничења између БиХ и Црне Горе” (Тодовић 2015а, 10).

Иако Челебићка Заврш представља „нетакнути бисер” и „неисцрпну ризницу” за разна научна истраживања, нажалост

„систематско испитивање вишеслојног и разноликог наслеђа било је до сада спорадично и, незнано зашто, неоправдано запостављено. Чињени су поједини покушаји, али они никада нијесу до краја спроведени, нити научно фундирани” (Тодовић 2015а, 7).

Имајући, дакле, у виду да ова српска заједница никада није правилно етнографски описана,⁴ примарни циљ Пројекта био је да пружи колико је могуће систематичнији приказ обичајног живота Срба у селима која припадају Челебићком платоу и да открије (и препозна) оне друштвене околности које пресудно утичу на процесе очувања анахроног и специфичног културног слоја који се налази у обичајима, веровањима и свакодневной пракси ове српске заједнице. Истраживање је било усредсређено на оне сегменте обичајног живота, односно оне традиционалне елементе који имају препознатљиву идентитетску функцију не само код Срба у матици, већ и код Срба у расејању – Божић и крсну славу – а који су и данас оперативни у процесима (само)идентификације све малобројније српске заједнице у посматраној средини.

* * *

Током боравка на терену посебну пажњу истраживача привукла је *светиња* која се у породици Продановић (село Завант) чува више од 300 година. Реч је о темену дечје главе коју чланови породице Продановић сматрају реликвијом и јавно је излажу у свом домаћинству. Бригу о овој реликвији воде мушки чланови породице Продановић – у тренутку спровођења теренског истраживања о њој се стара Крста Продановић коме је *светињу* у аманет оставио отац Гојко. Два су основна разлога зашто *светиња* представља изузетно занимљиву етнолошку појаву и заслужује подробније интересовање уже и шире научне/стручне заједнице: а) несвакидашње је да се мошти чувају (и излажу) у приватним домаћинствима, односно у просторима ван цркве и б) реч је о моштима детета. Дакле, забележена појава чувања и

⁴ О Заврши код Фоче (до сада) најсвеобухватнију студију приредио је Миленко Мишо Тодовић и то у виду петотомне монографије. На чак 1400 страна текста, овај босанскохерцеговачки новинар и публициста сабрао је доступну грађу и аутентична казивања мештана с циљем да расветли историју, људе и догађаје овог краја, опише привреду, обичајни живот, политичке прилике, попише ратне страдалнике, појасни топониме, попише пословице, заговорне, питалице... (в. Тодовић 2015а, 2015б, 2015в, 2015г, 2015д).

излагања децје лобање у домаћинству Крсте Продановића у супротности је с чињеницом да се од најстаријих времена „црква и свештенство труде да сачувају монопол на старање о моштима и другим реликвијама предака” (Čolović 1990). Њихово поседовање представља традиционални извор ауторитета цркве, а ритуално манипулисање и егзибирање реликвија служе ширењу вере и политичког утицаја (в. Čolović 1990). Друго, у етнолошкој литератури се помени моштију – који се најчешће проучавају у контексту чуда и чудеса, култа предака и(ли) култа светаца (в. Бандић 1997, 2004; Radulović 2012) – везују за посмртне остатке и(ли) личну имовину светитеља. Другим речима, помени моштију деце не постоје, бар не да је то познато потписницима овог текста. Стога су истраживачи покушали да ову необичну етнолошку појаву сагледају из двају углова: из перспективе „законитног чувара” ове реликвије и из угла српске православне цркве. Полуструктурирани разговори обављени су с „чуваром” *светиње* Крстом Продановићем и проф. др Дарком Ђогом, деканом Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки” у Фочи. Том приликом направљена је аудио и фото документација која се архивира у Музеју Републике Српске у Бањој Луци и у Етнографском институту САНУ у Београду. Делови транскрипата преносе се у наставку текста и на тај начин стављају на увид истраживачима за даљу стручну анализу и обраду.

О светињи из двају углова: теренска грађа

Према казивању Крсте Продановића, „чувара” реликвије, не зна се са сигурношћу тачан датум настанка светиње, нити колико је она дуго у „власништву” ове српске породице из Заваита. У оквиру породице Продановић, с генерације на генерацију, преноси се прича о дванаестогодишњем дечаку Ђорђу, који се, док је чувао козе, изненада разболео од непознате болести и пао у постељу. У усменом предању није остало забележено нити од које је болести боловао, нити да ли је лечен, и на који начин. Смртни исход је, каже усмено предање, био неизбежан. Након сахране детета – које се упокојило после четрдесет дана – његови родитељи су приметили да се из децјег гроба диже пламен. На први мах нису могли поверовати, те су мислили да им се од бола привиђа. Стога су позвали рођаке, пријатеље и комшије да посведоче овом догађају. Сви присутни су видели и потврдили да се из децјег гроба диже пламен. Пламен је наставио да се диже из гроба и у наредном периоду и то најчешће у вечерњим сатима. Након извесног времена, родитељи дечака одлучили су да на гроб сина доведу свештенике:

„И онда су путовали неколико дана са коњима и довели два попа ту. Црна Гора је тад припадала Херцеговини, то је садашња Подгорица, Ти-

тоград прије се звао. Међутим, када су допутовали са поповима, читава земља се раступила. Раздвојила се земља, остао је сандук. Међутим, нема сандука него су кости, мошти остале, посветиле се. Јер је из гроба излазила та свјетлост. Отуда и назив *светиња*.⁵

Свештеници су, након што су установили да је реч о моштима, одлучили да *светињу* разделе: према усменом предању, мајци је остало теме, једна рука је однета у манастир Морачу, а друга у Грдејевиће, где је постојала црква. Део дечјих моштију је дат и у манастир Житомислић, који припада Епархији захумско-херцеговачкој и приморској Српској православној цркви, али се, према казивању Крста Продановића, наведено не може доказати. У усменом предању остало је забележено и то да *светиња* вековима није мењала своје „чуваре”, односно да су се чланови породице Продановић свим силама трудили да је задрже у свом власништву:

„И војска ју је носала, аустроугарска. Могла ју је шутнути, бацити, али нису. Види, била ју је једна војска однијела. Мој отац је говорио да је моја прамбаба, звала се Марија, и она је плакала. Партизани су јој рекли ако то буде права *светиња* доћи ће она ту. Тако се она вратила, не зна се како се вратила. Пролазиле су војске и нико је није уништио. Комунисти су једном покушали, звали су мога оца Гојка на саслушање. Тај човјек што га је позвао доле био је Предсједник извршног вјећа Југославије. Када је дошао пред Рајка Гаговића, рекао је: „Друже, ја хоћу да славим славу, да крстим дјецу. Ја *светињу* добровољно не дајем, ви можете радити шта хоћете. Ја нећу одступити, ево дошао сам, убијете ме!” То су његове, рјечи мога оца Гојка. Узе Рајко оловку и папир и напише: „Гојко Продановић слави славу и нико га не смије дирати.”⁶

О дечјој лобањи у породици Продановић се одувек водила посебна брига, с тим што се она никад није уносила у кућу – увек је чувана у домаћинству, али не у кући у којој се живи. Временом је установљено и то да *светиња* има исцелитељску моћ. Она је, како каже Крсто Продановић, помагала, а и данас помаже, штити од свих болести. Посебно помаже деци, коју штити од најтежих болести. У прошлости је штитила и од тифуса, а данас онима без деце, с карциномом, од „живаца”, дроге и других болести:

„Ја сам то лично доживио. Од многих ствари уз помоћ Бога помогну и љекари, али нису могли увијек. Имам неколико доказа од ближе и даље породице своје. Није ни људски да причам од каквих болести су живи и данас. Оде код доктора специјалисте и ништа. Хвала Господу, Богу служим, не бих ни живио у овој планини да не служим искрено, право да Вам кажем. Ја бих само споменуо од моје супруге мајку, спао јој капак,

⁵ Из разговора с Крстом Продановићем, вођеним 11. јула 2021. у селу Заваит.

⁶ Исто.

ослабио живац. У Фочи су требали да оперишу, да остане отворен капак. Међутим, долазила овдје, ја одем, направим јој водицу, водица се прави ту тамо од светиње. И молила се Богу. Ја у извјесном времену одем у то село гдје је супруга рођена. Међутим када смо дошли, супруга ми је рекла немогуће је то. Пошто је она имала своју прву родину која је начелница одјељења мора да иде у Бања Луку да оперише од тога нема никакве помоћи, ја сам прећутао и мислим није могуће. Послије десет дана одемо колима код ње и кажем види Василије. И Бог јој дао, то је примјер није далек, већ свјеж примјер. Не би говорио о даљим примјерима, само о ближој родбини. Не могу да ја коментаришем по шта сте Ви дошли и зашто сте дошли. Има роман да се пише о томе.”⁷

Стога су чланови породице Продановић одлучили да светињу јавно изложе у свом домаћинству, како би била доступна најширем кругу корисника. За ту намену у дворишту породичне куће саграђен је амбар – мања брвнара у којој је направљен импровизовани олтар. Простор изнад импровизованог олтара украшен је иконама, кандилима, свећама и цвећем.

Слике 1 и 2. Спољашњост амбара у којем се чува светиња.
Извор: Приватна архива ауторки текста.

Слике 3, 4 и 5. Унутрашњост амбара у којем се чува светиња.
Извор: Приватна архива ауторки текста.

⁷ Исто.

Светиња се држи у дрвеној кутији која се отвара: а) на веће празнике (ради „пресвлачења марамице”) и б) приликом доласка посетилаца (ради целивања).

а) Крсто Продановић *светињу* сваког празника кади, палећи свећу и молећи се Богу. Једном годишње, на Св. Ђорђа, „чувар” *светиње* пресвлачи, односно мења *марамицу* – тканину на коју је ова реликвија положена. Марамица је лепо украшена – има домаћи вез или „рубац”. Марамице су раније ручно израђивале и украшавале сестра и супруга Крста Продановића, док му данас куповне марамице из Београда шаље сестра која живи у српској престоници. Улога марамице је да спречи додиривање реликвије „голом” руком. Када се реликвија пребрисује, *светиња* се једном руком држи у марамици, док се другом руком с ње скида прашина и на место старе ставља нова, чиста тканина. Стара марамица се затим држи у цепу као амајлија, а носе је и мушки и женски чланови породице Продановић. Том приликом прави се и *водица*:

„Открије се светиња са пола тога, ишчита се како треба, коме треба. У води се крсти ту и направи се водица ту, ко није у могућности да дође, да му се понесе, ко је остарио.”⁸

Водица се, тврди Крсто Продановић, не може покварити. Она се пије као лек, њоме се може умивати, измасирати болно место и сл. По потреби се може попити и више пута дневно. У породици Продановић се користи и за мешење хлеба, односно крсног колача. Једино се мора поштовати правило да се не просипа „где је прљаво”.

б) људи различитих вера и националности, „од свакуда”, долазе да целивају *светињу* ради здравља или излечења. Пре грађанског рата било је мање људи који су долазили по помоћ. Последњих деценија домаћинство породице Продановић годишње посети између 300 и 500 људи. То је једина *светиња* која, како каже њен „чувар”, није „богата”, јер није „откривена” да би људи долазили и давали новац. Иако има људи „који дају огромне новце”, Крсто Продановић каже да је за њега верник и онај који је „донио само свијећу”.

„Свако ко дође моли се на свој начин, како хоће и да се прекрсти и да се моли. Нама је Николај (Митрополит Дабробосански, прим. аут.) рекао: „Ви цјеливајте светињу по Вашем нахођењу, како ви сматрате да је добро.” Помолиш се за свога најближега, за дјецу за родитеље у себи. [...] То нема правила када се цјелива. Добро би било ујутро рано, мада је отворим послјије подне када неко дође. Овдје неко остави хаљину болесна му је кћерка. Било ко донесе од породице. То је освештано само, Светиња је ту. Парче одјеће се остави ту, то само преноћи. Ставимо

⁸ Исто.

овдје поред овог свјежег цвјећа. Ставим овдје или помјерим икону и то је освештано до јутра.”⁹

Крсто Продановић тврди да постоји иницијатива да се *светиња* препише Челебићкој парохији или Фочи. То је, према његовим речима, била иницијатива од стране свештеника, који говоре да „светиња не може овдје да остане”. Међутим, Крсто Продановић *светињу* не планира да уступи Цркви:

„Ја то не бих дао, то се одавно вуче. Ми немамо своје дјеце, али имамо 11 мушких глава које могу да наставе. Сигурно тврдим да ће Бог неког одабрати као што је мене. [...]”¹⁰

Слика 6. Крсто Продановић у разговору с етнолозима.
Извор: Приватна архива ауторки текста.

* * *

Према казивању проф. др Дарка Ђога, декана Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки” у Фочи, „светост није експериментална ствар, то је нешто што са једне стране постоји као црквени феномен, као народни феномен, унутар цркве као нешто што обједињује православне народе”. Он наводи да Српска православна црква не оспорава постојање заваитске *светиње*, те да је ова институција упозната с тим да се она у породици Крсте Продановића чува и јавно излаже. Из угла Српске православне цркве, наратив о *светињи* коју пласира њен „чувар” је типски, иако се може, на први мах, учинити као „чудноват” или „специфичан”. Дакле, особеност заваитске *светиње* је то што је у приватном власништву, а не прича о њеном настанку, из разлога што је „тај наратив о дечијој светости

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

код нас архатипски усађен и нико од нас не би то тако лако да порекне и каже да то није”. Он кореспондира с „неким доживљајем прошлости”, тако да га нико – па ни Црква – у потпуности не негира:

„За село Обаљ гдје је мој отац рођен, код нас црква има зидана и такође постоји *светиња* и у великом је поштовању, с тим што је разлика наравно у томе што се она налази у цркви. Мошти дјечије налазе се и у Старој Цркви у Сарајеву идентично као и у нашој цркви у Обљу. Увијек има нека посебна прича о светости тога дјетета за живота, обично нека зла маћеха која је учинила нешто лоше, бачила дјете или су Турци или маћеха, има неки зли елемент. Онда обично долази до неког натприродног јављања Светости, било оно како Андрић биљежи јављања свјетлости на гробу дјетета. Тај наратив је врло типски, он је исти. [...] У нашем селу Спасовдан је саборни дан, када сви дођемо ту. Када се заврши литургија, свештеник изнесе *светињу*, тај *ћивот*, ковчежић. Обиђу људи три круга са моштима око цркве, врате се ту. Онда је обичај да се *светиња* дарива. Онда тај новац који ми ту саберемо, врло смо љубоморни да га свештеник не искористи у неке друге сврхе. [...] Ту се долази до те приличне разлике између нечега што је црквено схватање *светиње* и моштију. Питање је било испред перспективе Цркве да ли је то *светиња* или није, је ли реликвија или није, али са друге стране употреба тога и начина који се чува јесте на неки начин проблематично”.¹¹

Типско је, из његове перспективе, и датирање настанка *светиње*:

„Симболика броја зашто нешто најчешће датују на 300 година уназад је у томе што је 100 преблизу, а 600 предалеко. [...] Тих можда 300 до 400 година могло би негдје да кореспондира са неком врстом сјећања, мада нисам баш сигуран колико се то баш могло да се датира. [...]”¹²

Као теолог, настанак *светиње* објашњава на следећи начин:

„Једна породица поред Бара чува крст Јована Владимира. У једној породици се исто тако износи. То је све било под животом у окупацији када се развијала та мимикрија, када нисте могли бити ни јавно свештеник, већ његов тата је био свештеник биће и он, можда никада није научио праву литургију, али тако он има крст, светињу. Е то је та архаичност. У тој породици Продановић можда је неко игром случаја добио дио моштију неког свеца и који не знају ни ко је, ни шта је. Они су то доживјели као лични благослов за ту породицу. [...] Ја мислим да је тај моменат да је то дјете из породице приличног надограђен, баш из тога присутног страха да ће бити изузето из породице. То када смо причали

¹¹ Из разговора с проф. др Дарком Ђогом, деканом Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки” у Фочи, вођеним 13. јула 2021. године у Фочи.

¹² Исто.

није било доминантно. Ја чак мислим да и у доживљају других људи, нико баш не вјерује да је то дјете из породице”.¹³

Он такође истиче да највећи број свештеника има изразито негативан став према читавом феномену *светиње*, те да за то постоје два главна разлога. Први од њих је чување у приватном поседу нечег колективног што је „изнад нас”. Црква је, наиме, с „чуваром” *светиње* водила преговоре да се она пренесе у црквени посед одн. власништво, међутим, Крсто Продановић то изричито одбија:

„Има ту помало страх од свештеника, а и званичника општине. Он је мени рекао да му се не свиђа да се *светиња* носи у цркву, да су њему *светињу* дали преци. Ја сам ту препознао ту стару архаичност, услед великог сиромаштва, страха. [...] Како рекох, постоје та два момента која су спорна. Наиме, тај моменат приватизације/приватности моштију није никада постојао. Очигледно је да се свугдје друго обично са овом прелазном фазом, ту имате чињеницу да се у Обележју *светиња* чува у цркви и свештеник води рачуна о томе, мада ми у селу то доживљавамо као нашу локалну обележску и ничију другу. Наравно, сви су добродошли да дођу, али то је наше. Ево само ћу Вам рећи један моменат, непосредно прије ових ковид дешавања свештенство са Пала тражило је од Митрополита да икону Чајничке Богородице на три дана узму из Чајничка, да се људи на Палама поклоне и да је врате. У Чајничу је била таква побуна народа да икона не смије да иде из Чајничка, то је читава варош. Народ се толико побунио да је којим случајем неком пало на памет са Пала да икона иде из Чајничка, је једна врста грађанског рата. Постоји очигледно тај моменат Светости да га држи за себе. Негдје је то попримило црквени облик држи га у цркви, служи. Овдје се то није никако уклопило у црквену причу. И с те стране тај моменат непосредне приватизације ипак у том теолошком смислу суштина повезује теолошки моменат моштију и објашњење и поштовање моштију је тај да је тјелесност страшно важно за хришћанство, за православно хришћанство доминантно важно. Поред тога што је православље вјера духа, она је такође и вјера тјела и вјера у то преображено тјело, вјерујемо да ће у другом доласку Христовом доћи до неке рехабилитоване потпуне тјелесности човјека. Православље вјерује у потпуно рехабилитацију човјекове тјелесности. И са те стране мошти су увијек имале тај моменат свједочења онога што је једна од темељних истина православне вјере. То када неко живи овдје као да је већ у царству Божјем, онда Бог њега прославља тако што његово тјело изузме из труљења, пропасти. Тај одраз није линијски, то је тај моменат Светости, зато што човјек не влада Светости. То је тај моменат када одете на Острог врло брзо научите да

¹³ Исто.

сте ви ту буквално као орган који нема никакву директну улогу да ли ће се неке помоћи или ће отићи очајан. Тај моменат немогућности владања Светости је врло важан негдје за наш доживљај. [...] Како да кажем, микроприватизација је нешто што изазива неку врсту скепсе и реално оправдано трење између Цркве и Крсте [...].”¹⁴

Један од разлога зашто Крсто Продановић одбија да реликвију уступи Цркви може бити и финансијска добит коју породица остварује јавним излагањем *светиње*, иако њен „чувар” тврди да му мошти „не доносе профит, него благодат”:

„То је једна врста приватног комада светости која њему и његовој породици омогућава једну врсту благодати и он ће рећи: „Не, не дам ја то, то је моје, то је породично!” [...]”¹⁵

Друга, према мишљењу декана Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки” у Фочи, врло проблематична ствар, јесу и псеудолитургијске праксе које у свом домаћинству практикује Крсто Продановић:

„Реално гледајући, мислим да они (свештеници, прим. аут.) у суштини доживљавају ту *светињу* као могућу праву реликвију. Љути су, морам признати. [...] О неким праксама псеудолитургијским на основу којих Крсто има и одређену врсту прихода и на основу онога што он држи и ради. Како је рекао један од колега: „Ја не знам шта он ту баје”. Нешто што је стварно псеудолитургијска ствар код људи изазива посебно код свештеника који су, како да кажем, људи формацијског типа, зна се шта је обред и како се обред врши. Онда та врста псеудолитургијског обредног, неког *ad hoc*. Када се са Крстом прича он има неку врсту самолитургијске самодовољности, види себе као неку врсту представника обредно-литургијске светости. И сада мој лични најједноставнији начин како да објасним ствар као једну врсту временске машине. Могу да замислим да је то један реликт *ad hoc* црквене прошлости.”¹⁶

Проф. др Дарко Ђого изводи закључак да је данашњи човек склон различитим мистификацијама – „бежању од истине у лавиринте заблуда, скривању стварности иза медијских ’реконструкција’ и ’дописивању’ историје” (Dimitrijević 2020):

„Тренутно средња генерација људи који су сада лагано старији, мислим да мало мистификују своју досљедност. [...] На пример, митрополит Николај је долазио када је била канонизација светог Момчила

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

Григорића. Мало ми је баш то искрено чудно то што каже Крсто да је Митрополит долазио до њега. Митрополит није баш био човјек од *ad hoc* посјета сеоским домаћинствима. Мени то све звучи мало невјероватно. Он је био човјек старог кова, формалног и да он сада ту одједном дође до Крста. То није поуздана информација да је он долазио до Крсте. [...] Мислим да данас има мало претјеране мистификације око тога [...].¹⁷

Закључак

Циљ рада био је да прикаже (део) теренске грађе о појави чувања и излагања *светиње* – дечјих моштију – у породици Крсте Продановића у селу Заваит (општина Фоча, Република Српска). Транскрипти разговора, забележени током теренског истраживања 2021. године, с „чуваром” *светиње* и деканом Православног богословског факултета „Свети Василије Острошки” у Фочи пружају (летимичан) увид у ову тему и то из двају углова: из перспективе „чуvara” реликвије и из угла Српске православне цркве. Овом приликом, због ограничености рада, *светиња* није посматрана и анализирана с научне тачке гледишта, што етнологска појава овог типа свакако заvreђује, имајући у виду њену специфичност и аутентичност.

Примера ради, даља анализа ове изузетно занимљиве етнологске појаве може бити настављена на пресеку двеју дисциплина – антропологије те социологије религије, јер управо „феноменологија религије у центар своје пажње ставља свето, религијски доживљај, религијско искуство, трансцендентно, нуминозно” (Radisavljević Ćiparižović 2012, 56). Другим речима, с обзиром на то да постоје индиције да изврстан број људи место на којем се *светиња* чува доживљава као „свето”, односно да у домаћинство породице Продановић долазе на поклоњење дечјим моштима ради исцељења, било би, с научне тачке гледишта, интересантно размотрити могућност да се *светиња* посматра, између осталог, и као предмет једне врсте *ходочашћа*, тј. поклоничког путовања. У овом контексту могао би се ревидирати читав низ питања, почев од тога 1) који су мотиви ходочашћа; 2) који су типови ходочасника; 3) о којој врсти ходочасничког места је реч и сл. (в. Radisavljević Ćiparižović 2016). Такође би – уколико се утврди да је научно оправдано говорити о ходочашћу у овом случају – било изузетно занимљиво приступити му из различитих углова и то: 1) као духовном доживљају; 2) као обредном чину/ритуалу и(ли) 3) као друштвеном догађају (в. Jukić 1988, 108). Могле би се размотрити и когнитивне, афективне и(ли) прагматичне функције ходочашћа или, пак, функције фундаирања, интеграције, легитимације и(ли) компензације. За одговоре на сва наведена питања неопходно је, разуме се, урадити додатна теренска истраживања и то примењујући различите мето-

¹⁷ Исто.

долошке технике. С обзиром на вишедимензионалност и сложеност теме, као најпримеренијим чини се 1) спровођење дубинских интервјуа с ходочасницима и 2) посматрање с учествовањем. У наведеном смислу, етнологи из Музеја Републике Српске (Бања Лука) и Етнографског института САНУ (Београд) планирају наставак започетог истраживања *светиње* чији ће резултати, надамо се, бити објављивани у радовима већег обима.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандић, Душан. 1997. „Српски сеоски свеци”. У *Царство земаљско и царство небеско, Огледи о народној религији*, ур. Иван Чоловић, Београд: Библиотека XX век, 267–278.
- Бандић, Душан. 2004. *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
- Dimitrijević, Vladimir. 2020. *Da li su spaljene mošti Svetog Save?* Dostupno na: <https://www.vladimirdimitrijevic.com/sr-yu/tekstovi/398-da-li-su-spaljane-mosti-svetog-save-2.html> [pristupljeno 22. januara 2023.]
- Jukić, Jakov. 1988. *Povratak svetoga: rasprava o pučkoj religiji*. Split: CUS.
- Radisavljević Ćiparizović, Dragana. 2012. „Religioznost hodočasnika u Srbiji: Studija slučaja tri svetilišta”. *Filozofija i društvo* 23 / 1, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, Beograd, 53–68.
- Radisavljević Ćiparizović, Dragana. 2016. *Hodočašća u XXI veku: studije slučaja tri svetilišta u Srbiji (Kalemegdanska Sv. Petka, Bogorodica Đuniska i Majka Božja Tekijska)*. Beograd: Univerziteta u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Radulović, Lidija. 2012. „(Hiper)produkcija čuda i čudesnih dela”. *Etnoantropološki problemi* 7/4, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 919–933.
- Тодовић, Миленко Мишо. 2015а. *Заврш код Фоче – Челебићи, Заваит, Мештревац: Прилози за антропогеографска, природна, историјска, етнoлошка и социолошка истраживања*. Београд–Ријека код Фоче: Драслар–Ријека код Фоче: Народна библиотека Шклопотница.
- Тодовић, Миленко Мишо. 2015б. *Заврш код Фоче – Челебићи, Заваит, Мештревац: Прилози за истраживање историје школства, црквеног живота, здравства, саобраћаја, поште и телефона, шумарства и рударства*. Београд–Ријека код Фоче: Драслар–Ријека код Фоче: Народна библиотека Шклопотница.
- Тодовић, Миленко Мишо. 2015в. *Заврш код Фоче – Челебићи, Заваит, Мештревац: Прилози за истраживања учешћа Завршана у бунама, устанцима, ратовима и етногенеза становништва*. Београд–Ријека код Фоче: Драслар–Ријека код Фоче: Народна библиотека Шклопотница.

- Тодовић, Миленко Мишо. 2015г. *Заврши код Фоче – Челебићи, Заваит, Мештревац: Живот, обичаји, пјесме, пословице, загонетке, клетве, гатке, вјеровања, чобанске игре, гусларске пјесме*. Београд–Ријека код Фоче: Драслар–Ријека код Фоче: Народна библиотека Шклопотница.
- Тодовић, Миленко Мишо. 2015д. *Заврши код Фоче – Челебићи, Заваит, Мештревац: Прилози за истраживање рјечника и библиографија*. Београд–Ријека код Фоче: Драслар–Ријека код Фоче: Народна библиотека Шклопотница.
- Čolović, Ivan. 1990. *Mošti*. Dostupno na: <https://pescanik.net/mosti/> [pristupljeno 6. juna 2022.]

Bojana Bogdanović
Danijela Đukanović

“SHRINE” - AN ETHNOLOGICAL EVENT IN THE ENVIRONMENT OF FOČA

Summary

The paper presents the material recorded during field research in 2021 in the village of Zavait (Foča municipality, Republika Srpska) about the appearance of the preservation and display of sacred objects - children's relics - in the family of Krsto Prodanović. The basis of the work is the transcripts of conversations with the “guardian” of the shrine and the dean of the Orthodox Theological Faculty “St. Vasilje Ostroški” in Foča. They provide a (fleeting) insight into this topic from two angles: from the perspective of the “guardian” of the sanctuary and from the point of view of the holy person. The goal of the paper is to direct the attention of the narrow and wider scientific/professional community to this extremely interesting ethnological phenomenon and encourage its further research.

Keywords: Serbs, Zavait, Foča, shrine, children's relics.

Нематеријално културно наслеђе

Љиљана Гавриловић

Центар за музеологију и херитологију

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

MORTAL KOMBAT VS. STREET FIGHTER: НЕПРЕПОЗНАТО НАСЛЕЂЕ У ДИГИТАЛНИМ ИГРАМА

У раду се разматра однос дигиталних игара према културном наслеђу, на примеру борилачких игара (*Street Fighter*, *Mortal Kombat*) које репрезентују различите борилачке вештине, односно поставља се питање да ли се те игре могу сматрати репрезентацијом нематеријалног културног наслеђа, иако до сада нису тако препознате. На основу анализе података о играма (и из игара) и борилачким вештинама које су уписане на Унескову Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства, може се закључити да оне представљају борилачке вештине у истој, или чак већој мери, него жанрови репрезентације нематеријалног културног наслеђа који се стандардно примењују у процесу његовог очувања. Ове игре чувају не само спољну форму, него и дух реалних борилачких вештина, а притом их чине доступним много широј публици него што је то икада раније било могуће.

Кључне речи: борилачке вештине, нематеријално културно наслеђе, Унеско, дигиталне игре, *Street Fighter*, *Mortal Kombat*.

Patient: "Intangible heritage ... How bad is it?"

Doctor: "It is in urgent need of safeguarding.
It's already metacultural."

(Hafstein 2015, 143)

Дигиталне игре, феномен/медии који се још увек сматра „новим” – иако се ове године прославља 50 година постојања индустрије видео-игара (Maravić 2022) – већ је деценијама у фокусу медијске пажње, али и академ-

ских истраживања, из најразличитијих разлога и с најразличитијим тематским оквирима. Један од тематских фокуса, све присутнији превасходно у академској заједници, јесте и испитивање односа новог медија према културном наслеђу, пре свега утврђивање шта је све из поља културног наслеђа укључено у поједине игре и на који је начин унутар њих (ре)интерпретирано.

Иако се то најчешће односи на *Educational/Serious games*¹, које су подразумевано пројектоване као варијанта учила (иако заправо има релативно мало игара овог типа које се баве наслеђем), исто тако се односи и на најразличитије типове игара које су намењене „искључиво забави”, јер практично у свим жанровима има игара које намерно или потпуно ненамерно користе елементе наслеђа, посебно оне који су одавно постали део опште и(ли) популарне културе, глобално или локално распрострањене.

У великом броју академских радова расправља се о адекватности (на различите начине дефинисаној аутентичности и(ли) прецизном приказу) репрезентације грађевина, споменика, простора и (додуше, значајно мање) различитих аспеката нематеријалног културног наслеђа, иако су ти текстови раштркани кроз различите часописе, зборнике с конференција и зборнике радова, те их је тешко окупити и разматрати у целини (cf. Gavrilović 2022). Ипак, бар када се ради о комерцијалним/забавним² играма, могу се утврдити неке правилности и пронаћи веома упечатљиви примери сјајне употребе наслеђа у грађењу приче. Најчешће се као позитиван пример истиче *Assassin's Creed* франшиза,³ као ретко достижна у квалитету дигиталне реконструкције превасходно европског и блискоисточног непокретног културног наслеђа (толико да о њој има и академских текстова и школских радова, чак и у нашој регији)⁴, тако да је, после пожара у којем је 2019. године веома оштећена катедрала Нотр Дам, *Ubisoft* учествовао у процесу реконструкције катедрале стављајући на располагање службама заштите споменика културе своју верзију њених 3-де снимака, јер је она била боља од документације која је постојала у институцијама заштите (Anđelković Grašar et al. 2021, 153). Други серијал игара који се сматра изузетно успешним у репрезентацији наслеђа, овога пута америчког и не само материјалног, је *Red Dead*

¹ Едукативне игре су супкатегија „озбиљних игара” (*Serious Games*, vidi više u: Gavrilović 2022), дакле, оних којима није основни циљ забава. Једну од могућих категоризација игара, с обзиром на однос према културном наслеђу, види у: Majewski 2015. Шире о употреби *SG* у репрезентацији наслеђа види у: Bontchev 2015.

² Под комерцијалним играма се подразумевају оне које су намењене превасходно забави (иако не постоји игра, дигитална или не, која је „само” забава – увек ту постоји још много аспеката, пре свега учења и стицања различитих друштвено пожељних вештина). С друге стране – „озбиљне” игре такође морају да буду забавне да би их играчи савладали, а по правилу такође имају комерцијалне ефекте. Једну од могућих категоризација игара, с обзиром на културно наслеђе, види у: Majewski 2015.

³ *Ubisoft*, Paris, 2007 – данас. Основна серија се за сада састоји од десет игара (последња је из 2020. године), уз које постоји и велики број *spin-off* наслова.

⁴ Види нпр. Omerović 2017; Šiletić 2021.

серијал⁵ (посебно последња игра у низу, *Red Dead Redemption 2*), с врло прецизном реконструкцијом (претпостављеног, иначе у популарној култури изразито романтизованог) живота на Граници, односно на америчком Западу.

Популарност ових игара, као и оних које – у фантазијским окружењима, прилично слободно – интерпретирају културно наслеђе, несумњиво је допринела даљем развоју (и успеху) игара заснованих на причама о средњовековним историјским догађајима (као што је *Kingdom Come: Deliverance*⁶), развијаним на средњовековним визуелним и наративним предлошцима (*Inkulinati*⁷ и(ли) *Pentiment*⁸), или на основу нематеријалног наслеђа народа чије се традиције разликују од европских наратива преобликованих у оквиру савремене глобалне културе (*Never Alone / Kisima Ingitchuna*⁹), дакле – игара у којима је наслеђе (не само материјално) основни градивни елемент приче.

Но, у том новом тренду (ре)валоризације и (ре)интерпретације наслеђа у играма, често се заборавља да су се оне, од самог почетка, ослањале (и) на, пре свега, нематеријално наслеђе: старе авантуре су препуне прича о принцезама, змајевима и херојима (понекад и хероинама), чаробњацима и чудесним котловима,¹⁰ што је јасно проистекло из корпуса европског нема-

⁵ *Rockstar Games*, New York City, 2004 – данас. Серија до сада има три игре (последња је из 2018. године).

⁶ *Warhorse Studios*, Praha, 2018; <https://www.kingdomcomerpg.com/en/game-features/realism>. Радња игре се одвија у Чешкој, на самом почетку 15. века и верно су, до детаља, реконструирани пејзажи, архитектура, одевање, стилови борбе и остали аспекти живота (укључујући политичка збивања) из тог периода, онолико колико их је могуће данас знати. У игру је уложено 8 година рада, а како нико није веровао у њен успех на тржишту, након иницијалног улагања локалног чешког милионера, развој је финансиран *KickStart* акцијом, која је показала да за игре овог типа постоји изузетно велико интересовање. То је потврђено и чињеницом да је ове године достигла цифру од 5 милиона продатих копија.

⁷ *Yaza Games*, Warszawa; https://www.yazagames.com/?fbclid=IwAR3Q8o-5urhnZS5Vab-5Kg5p0l7C7klls5C_h9sF2_WMN7RL_a_gpBtG96NWCg. Игра – описана као стратегија заснована на мастилу (цртежу базираном на средњовековним манускриптим, пре свега маргиналијама и бестијарима) – још је у фази развоја. Иако је била најављивана за 2021. годину, тренутно је (у време писања текста) очекивани датум објављивања сам крај 2022. године. На *Gamescom*-у (сајам видео-игара који се од 2009. године организује у Келну; значајан је, јер се на њему, осим великих и познатих компанија, појављују и нови/мали студији с новим софтверским и хардверским решењима) 2022. године освојила је награде у категоријама *Best Indie Game* и *Most Original Game*.

⁸ *Obsidian Entertainment*, Irvine, CA; <https://www.obsidian.net/games/pentiment>. То је 2-де *RP* наративна игра, смештена у 16. век, у Баварској, визуелно заснована на средњовековним цртежима. У време писања овог текста као датум објављивања наводио се 15. новембар 2022. године.

⁹ *Upper One Games*, Anchorage, Alaska, 2014.

¹⁰ Само је *Sierra Online* током осамдесетих година прошлог века имала целу серију фантазијских авантура оквирно заснованих на, условно речено, традицијским наративима који се могу дефинисати (и) као нематеријално наслеђе, пре свега европско, а поред њих је било и других студија који су се бавили развојем графичких авантура те врсте, док су текстуалне авантуре још (бар) деценију старије.

теријалног наслеђа, које је до тада већ давно постало и глобално популарно наслеђе.

С друге стране, постоји жанр игара који никада, никако није препознат као интерпретација наслеђа. То су борилачке игре, које су или третиране као спортови (у својој трансформацији у дигитално окружење углавном као е-спортови, што је пандан њиховом уобичајеном начину схватања/третирања у *RL*¹¹), или су нападане због насиља, које су различити цензори и(ли) проширивачи моралне панике процењивали као непримерено. Оне никада нису схваћене (и) као реинтерпретација наслеђа, иако су саме борилачке вештине, као легитимни део нематеријалног културног наслеђа, добиле равноправан третман с најразличитијим другим знањима и вештинама са свих страна света, чак и на Унесковим листама¹².

Године кунг-фуа

Борилачке игре (*Fighting Games / Combat Games*) су жанр видео-игара који подразумева борбу један-на-један, из близине, између двају или више виртуелних ликова, од којих играч бира једног као свог аватара. Уобичајени циљ игре је да се здравље противника исцрпи различитим типовима напада, чија природа зависи од изабраног карактера. Сваки лик има и скуп одбрамбених способности, које се користе за избегавање, одбијање или апсорбовање напада. Офанзивне и одбрамбене способности варирају од игре до игре, али је присуство обају типова дејствовања стандардна жанровска конвенција (Begy 2021, 336).

У овом типу игара ликови су широко, овлаш скицирани, посебно они који отелотворавају одређене културне стереотипе, јер је то лакше за креирање од сложених реалистичних ликова, а поред тога, ово омогућава играчима да брзо и лако разликују ликове, тако да могу ефикасно препознати свог противника на први поглед, као и да прилагоде свој стил борбе његовом (Hutchinson 2007, 286) и тако буду ефикаснији унутар света игре.

На самом почетку деведесетих година прошлог века, двадесет година од тренутка када формално почиње развој, а затим и вртоглави успон дигиталних игара,¹³ на тржиште су пласиране две игре које ће обележити свет игара

¹¹ Акроним од *Real Life*, којим се по правилу означавају ствари/догађаји из физичке стварности.

¹² На Репрезентативној листи нематеријалног културног наслеђа човечанства у овом тренутку се налази 8 борилачких вештина, из 8 различитих земаља: [https://ich.unesco.org/en/lists?text=&term\[\]=vocabulary_ich-125&multinational=3#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&term[]=vocabulary_ich-125&multinational=3#tabs).

¹³ Године 1972. пласирана је на тржиште прва кућна конзола за играње, али је основан и Атари, прва компанија специјализована за развој видео-игара. Детаљно о историји индустрије видео-игара види у: Маравић 2022.

(не само борилачких) у тој деценији: *Street Fighter II: The World Warrior* (Capcom, 1991, у даљем тексту *SFII*) и *Mortal Kombat* (Midway, 1992, даљем тексту *МК*) – игре које ће дефинисати тај нови, веома успешан жанр борилачких видео-игара,¹⁴ а касније, када популарност чистог жанра почне да опада (иако никада није потпуно нестала), њихове поставке и елементи биће пренети у нове жанрове,¹⁵ где ће добијати нове форме али и даље с истим циљевима.

Иако је и пре њих било различитих борилачких игара,¹⁶ у то време само за аркаде,¹⁷ ниједна од њих није изазвала толико интересовање као *SFII*, наследник прве игре у (каснијој) франшизи¹⁸ – *Street Fighter* (1987). Она је поставила основе механике и начина играња, који се – уз мање измене – задржао у оквиру овог жанра до данас. То је била прва борилачка игра (један-на-један) која је играчима давала избор између више могућих ликова/аватара, који располажу различитим потезима и имају специфичне снаге и слабости. Сваки лик је имао јединствен стил борбе, с више различитих потеза и два или три специјална напада, који су сви преузети из постојећих (*RL*) борилачких вештина, или су конструисани на основу њих (комбиновани потези). Постојао је режим за једног играча, у којем је противнике бирао и контролисао *CPU* (енгл. *Central Processing Unit*), али и режим за два играча, који су могли да бирају појединачне аватаре у складу са својим преференцијама.

Сваки од *SFII* карактера је, на потпуно стереотипан начин,¹⁹ репрезентовао другу нацију, односно њен начин борбе, што је доследно подвучено визуелним детаљима из њиховог окружења (арене) и пратећом музиком. Дакле – сваки од *SFII* карактера био је дигитално оличење борца из јасно де-

¹⁴ У овом случају је термин видео-игре потпуно адекватан, јер обухвата различите технологије (од аркада, преко кућних конзола и рачунара, до савремених мобилних уређаја), тако да је током њиховог развоја било и аналогних и дигиталних игара, као и прелазака с једне на другу технологију.

¹⁵ Нпр. арена у *Worlds of Warcraft* серијалу. Борбе у арени (2 vs. 2 или 3 vs. 3) сматрају се е-спортом, иако су оригинално део *MMRPG* универзума, а турнири на светском нивоу се организују већ 15 година. Потези играча нису више директно везани за традиције *RL* борилачких вештина, али је читав концепт несумњиво заснован на традицији борилачких игара и њиховој великој популарности.

¹⁶ Више о развоју раних 2-де борилачких игара види у: Church 2022, 9–15.

¹⁷ Касније је, као и друге игре настале у овом периоду, прилагођена за кућне конзоле, да би наредне верзије биле прилагођене коришћењу на рачунарима и, на крају, на мобилним уређајима.

¹⁸ Последња игра из *SF* серије објављена је 2019. године, а саму серију од осам игара (нису све означене бројевима), пратио је низ споредних наслова, као и филмова (играних и анимираних), стрипова, манги и других адаптација за различите медије. Наредна игра (*SF 6*) најављена је за 2023. годину.

¹⁹ Стереотипи су овде конструисани у смислу у којем их Рахела Хачинсон препознаје у свим играма овог типа (Hutchinson 2007, 286), дакле, не као „негативна карикатура или дискриминаторно представљање, већ као репрезентативна слика одређене групе људи или тип личности формиран на основу упрошћених и преувеличаних карактеристика”.

финисане борилачке традиције, сваки од њих заправо репрезент онога што ће, нешто више од деценије касније, бити јасно препознато као нематеријално културно наслеђе.

Mortal Kombat, само годину дана касније, имао је нешто другачији приступ. Игра је развијана колико на основу реалних борилачких вештина, толико и на традицији кунг-фу филмова, који су донели глобалну популарност источноазијским борилачким вештинама у периоду од шездесетих до осамдесетих година 20. века. У *Mortal Kombat*-у нема стриктне поделе на стилеве борбе засноване на националном наслеђу, него се комбинују стилови и потези из различитих традиција, чиме се (у репрезентацији наслеђа, али и искуству играча) превазилазе националне и(ли) културне границе.

И, као што су веома дуго текле расправе о томе која је игра „боља” или „популарнија”, исто тако се може поставити и питање која од њих „боље”/„правилније” репрезентује борилачке игре не само као спорт(ове), него и као наслеђе древних традиција, пре свега далеког Истока.²⁰

Борилачке вештине на Унесковим листама

На Унесковим листама репрезентативног културног наслеђа до данас се нашло неколико различитих борилачких вештина, оних које до времена уписа на листе нису трансформисане у борилачке спортове,²¹ него су – по правилу – обликоване у перформативном смислу, фестивализоване, уклапајући се тако у један од новонасталих жанрова²² очувања НКН, али – истовремено – пратећи давну источноазијску традицију спајања борилачких вештина с плесом и позориштем, као и њихово представљање публици као јединствене целине (Filipović i Jovanović 2018).

Отуда се на УНЕСКОвој Репрезентативној листи нематеријалног културног наслеђа човечанства (*Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity*; у даљем тексту Листа) налазе елементи који спајају позориште, плес и борилачке вештине и данас се, у западном дискурсу, пре-

²⁰ Истовремено, обе игре би се могле карактерисати као НКН саме по себи, јер већ друга генерација расте играјући их: оне су постале део дељеног искуства које ће – по свој прилици – наставити да траје.

²¹ Иако и ту има изузетака, као што је малезијски *Silat*, уписан на Репрезентативну листу НКН човечанства 2019. године, који је у Малезији (али не и изван ње) препознат и као спорт (<https://ich.unesco.org/doc/src/42918-EN.doc>), или грузијско рвање (2018, <https://ich.unesco.org/doc/src/39143-EN.doc>), које је у Грузији дефинисано (и) као спорт, али и као НКН.

²² „Превођење елемената НКН (прим. Љ. Г.) на језик нематеријалног наслеђа подлеже генеричким конвенцијама повезаним са оним што бисмо могли назвати жанровима нематеријалног наслеђа. Ови жанрови промовишу традиционалне праксе, и у том процесу их оријентишу ка приказивању” (Hafstein 2018, 129).

познају више као форме уметничког израза него као борилачке вештине,²³ паралелно с елементима који су се из традиционалних борилачких вештина (делимично) трансформисале у спортове и онима који су остали блиски „истинској” локалној традицији.

Чињеница је да су све борилачке вештине настале, развијале се и одржавале у свом „нормалном” животу унутар сопствене, примарне културе (а свака култура има свој сет вештина те врсте) за (само)одбрану (али и могући напад). Дакле – циљ овладавања вештинама био је да се (потенцијални) противник победи, што подразумева то да он буде повређен, а може да укључује и смрт. Оне су, тако, по дефиницији, насилне, иако је то насиље у потпуности било уклопљено у оквиру културне норме времена у којем су борилачке вештине настајале и трајале (не може се рећи у неизмењеној форми, јер се она током њиховог дугог трајања више пута мењала, али) у неизмењеној функцији:

„оне су високо стилизован и каналисан облик физичке агресије, упакован у културно прихватљиву форму, који тежи да енергију нападача врати њему самом, тј. да пацификује саму тежњу за насиљем, одстрањујући на тај начин концепт насиља из друштва” (Filipović and Jovanović 2018, 116).

Током 19. и, нарочито 20. века (посебно у његовој другој половини, с успоном и развојем концепта *ненасилног-као-једино-пожељног понашања*), борилачке вештине су трансформисане у (борилачке) спортове: рвање, бокс, мачевање из спектра европских борилачких вештина, као и карате, џудо, цију-џицу, сумо, аикидо, теквондо, кендо и низ других који су обликовани на основу борилачких вештина развијаних првенствено у источноазијским традицијама. Тако су борилачки спортови постали „легалан и хуманизован облик борилачког надметања уз ограничења, која праву деструкцију замењују поенима” (Ćirković, Jovanović, Kasum 2010, 18), односно симболичком деструкцијом, иако је задржан основни циљ: победити противника, али у овом случају без повређивања.

Уписом на Листу, елементи НКН који се могу класификовати као борилачке вештине, такође се мењају: уместо победе противника као основног циља у свим облицима борилачких вештина (укључујући и оне који су у локалним контекстима трансформисани у спортове), у процесу *репрезентовања-као-очувања*, фокус је на перформативности, како се то догађа и с другим типовима фолклоризованих НКН елемената (cf. Foster and Gilman 2015; Hafstein 2018). Савршенство изведбе – којем се у свим борилачким вештинама увек тежило, јер оно одражава спој и равнотежу између теле-

²³ *Yueju opera* (2009, <https://ich.unesco.org/en/RL/yueju-opera-00203>), *Peking opera* (2010, <https://ich.unesco.org/en/RL/peking-opera-00418>), *Chhau dance* (2010, <https://ich.unesco.org/en/RL/chhau-dance-00337>), *Khon, masked dance drama in Thailand* (2018, <https://ich.unesco.org/en/RL/khon-masked-dance-drama-in-thailand-01385>).

сних и различитих спиритуалних аспеката вештине – постаје основни циљ. То, наравно, не мора да мења однос према вештини/вештинама самих бораца, или оних који се спремају да то постану, или бар не у почетку, али то јесте метакултурна интервенција која ће, ако већ није, променити суштину елемената који се настоје очувати.

Како прецизно каже Хафштајн (Hafstein 2018, 128) примена концепта очувања НКН мења однос субјеката према сопственим праксама (успостављањем осећања као што је „понос”), мења праксе (оријентишући их ка приказивању у оквиру различитих жанрова наслеђа), и, на крају, мења однос субјеката према себи (друштвеним институцијама наслеђа које формализују неформалне односе и централизују раније дисперзоване одговорности). У случају борилачких вештина то је нешто другачије: борци су увек били поносни, али се променио разлог њиховог поноса – то није више савршена победа над противником, него савршена изведба. Школе борилачких вештина су одувек биле формализоване и недисперзивне, али се сада, у већ постојећу структуру, укључују Унеско и националне државе на чији су предлог борилачке вештине уписане на Листу, додајући им нови, бирократски слој формализације²⁴ који нема много додирних тачака с реалним практичарима борбених вештина.

Истовремено, инжењеринг наслеђа углавном, иако не експлицитно, инсистира на појму „чистоће” порекла (Kuutma 2012, 26–27), посебно у његовим политичким импликацијама: елемент „припада” држави која га је предложила/уписала на Листу, а не и свим оним државама (од којих многе, укључујући ону којој „припада”) нису постојале или нису биле у данашњим границама током развоја елемента. Борилачке вештине су, међутим, током свог развоја прелазиле националне (тадашње) и културне границе и уклапале у себе различите утицаје, преплитале се и мењале те се о чистоћи њиховог порекла никако не може говорити, што се јасно види из историје сваке од појединачних борилачких вештина.²⁵

²⁴ „Међународна организација попут Унеска зависи од институционализације и одржавања елитне моћи и стручног знања, док стручњаци по правилу припадају економским и културним елитама” (Kuutma 2012, 26). Исто важи и за институције националне државе које програм очувања спроводе у пракси.

²⁵ Инструктиван пример је историја каратеа (cf. Ćirković, Jovanović, Kasum 2010, 177–192) али би се сличан процес спајања и преплитања традиција вероватно могао утврдити и за борилачке вештине које се данас налазе на Листи.

Где су ту дигиталне игре?

На крају, може се с правом поставити питање – да ли се борилачке вештине приказане у дигиталним играма могу заиста сматрати репрезентацијом елемената нематеријалног наслеђа или не?

Свеукупно, пажљивим читањем дигиталних борилачких игара, посебно њихових репрезентативних примера као што су *SFII* и *MK*, долазимо до закључка да оне несумњиво репрезентују нематеријално културно наслеђе. Иако само *SFII* (од наведена два најпознатија и, у глобалној играчкој популацији, највољенија примера) може да се позове на формалну аутентичност, у смислу поштовања потеза и стереотипних националних модела различитих борилачких вештина, све оне заправо поседују искуствену аутентичност,²⁶ иако у дигиталној форми. Играч (сваки, без обзира на то где се налази или из које културе потиче) може да *доживи* борбу: да губи, побеђује и да у том процесу стално учи начин постојања у свету иманентан изабраној борилачкој вештини, што подразумева успостављање односа са собом, противником и светом у целини.

С друге стране, управо чињеница да у највећем броју игара, почевши од *MK*, борилачке вештине нису национално омеђене, оне су тиме третиране као истинско наслеђе *човечанства*: оне су, као и игре засноване на њима, давно прешле све националне границе, а комбиновање стилова и потеза који „припадају” појединачним, јасно раздојеним борилачким вештинама, показују пут који је свака од њих прешла уграђујући у себе различита физичка и духовна искуства из различитих култура. Због тога, иако *SFII* и *MK* (и њихови наследници) имају различит приступ репрезентацији борилачких игара, можемо рећи да су оба врло доследна, с тим што приказују две различите стране новчића: *SFII* национално и културно јасно ограничене елементе, а *MK* реалан ток развоја борилачких вештина (симболички, а не буквални), током које су оне обликоване у данашњу форму.

Генерално гледано, дигиталне игре се заправо у потпуности уклапају у концепт очувања нематеријалног наслеђа садржан у Унесковој Конвенцији о нематеријалном културном наслеђу, на исти начин као и фестивали и други перформанси који поједине (заштићене / налазе се на Листи) елементе НКН, а који припадају борилачким вештинама, репрезентују публици. То је, као што је пекиншка опера била некада, савремени начин преношења знања о борилачким вештинама, који у дигиталном добу стиже до далеко шире публике него икада раније.²⁷ У великој мери, оне су чак „аутентич-

²⁶ О различитим типовима схватања/виђења аутентичности види више у: Mochocki 2021. Искуствена аутентичност се (у овом, али и свим другим случајевима) не односи на понављање/обнављање искустава оних који су некада, или чак и данас, практиковали борилачке вештине, него пре свега на актуелно индивидуално искуство, јединствено за сваког играча.

²⁷ Наравно, када се говори о далекоисточним борилачким вештинама, не може се заобићи разматрање значаја кунг-фу филмова у процесу њихове глобалне популаризације то-

нији” репрезент „истинских” борилачких вештина, јер играчима пружају не само знања о борилачким вештинама (иако пружају и њих, свакако више од фестивалских приказа), него и аутентично искуство победе и пораза, као и потребу да се, упорним радом, достигне савршена вештина.

Као и уобичајени облици интерпретације у оквиру процеса очувања елемената НКН, па тако и борилачких вештина, дигиталне игре су метакултурни производ, али оне нису укључене у институционализацију неинституционалног и производњу (бирокарске и(ли) економске) моћи, те су у том смислу ближе „традиционалној” култури²⁸ и њеним разноврсним и неформалним интерпретацијама саме себе, као и елемената који је чине, укључујући оне које (ми сада, накнадно) препознајемо као нематеријално културно наслеђе.

ЛИТЕРАТУРА

- Andelković Grašar, Jelena, Milica Tapavički-Ilić, Ana Gavrilović, Kristina Bondžulić, Mirjana Đorđević. 2021. “Paths of Storytelling Focused on Archaeology and its Outreach Potential – Case Study Roman Games in Ptuj”. *Arheologija i prirodne nauke* 17, Beograd: Centar za nove tehnologije Viminacium, Arheološki institut Beograd, 147–158. Begy, Jason Scott. 2021. “Fighting Games.” In *Encyclopedia of Video Games: The Culture, Technology, and Art of Gaming*, edited by Mark J. P. Wolf, Santa Barbara, CA: Greenwood Press, 226–340. Bontchev, Boyan. 2015. “Serious Games for and as Cultural Heritage”. *The Fifth International Conference on Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage – DiPP2015*, September 28–30, Veliko Tarnovo, Bulgaria.
- Gavrilović, Ljiljana. 2022. „Digitalne igre kao alat za očuvanje i/ili (re)prezentaciju nasleđa”. *Limes plus* 1, Beograd: Hera edu, 9–26.
- Kuutma, Kristin. 2012. “Between Arbitration and Engineering Concepts and Contingencies in the Shaping of Heritage Regimes”. In: Regina F. Bendix, Aditya Eggert and Arnika Peselmann (eds), *Heritage Regimes and the State*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 21–36.

ком седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Но, питање односа филмске индустрије и репрезентације реалних борилачких вештина до сада није разматрано у литератури, вероватно стога што се – с једне стране – ови филмови сматрају „мање вредним”, упркос њиховој глобалној популарности (или можда баш због ње), а – с друге – борилачке вештине се ни у јавном, па ни у академском дискурсу, најчешће не перципирају као НКН, тако да ова врста анализе тек треба бити урађена.

²⁸ Овде се, наравно, не мисли на „традиционалну”/„народну” културу као накнадни, преваходно романтичарски конструкт, него на реалну културу коју су људи живели – популарну културу њиховог времена и простора.

- Majewski, Jakub. 2015. "Cultural Heritage in Role Playing Games: A Map of Approaches", *Furnace* 2, 1–13.
- Maravić, Manojlo. 2022. *Totalna istorija video-igara*. Beograd: Clio.
- Mochocki, Michał. 2021. "Heritage Sites and Video Games: Questions of Authenticity and Immersion". *Games and Culture* 16/8, 951–977.
- Omerović, Tamara. 2017. „Vizuelizacija i interpretacija baštine u (komercijalnim) video-igramama". *Artum, istorijsko-umetnički časopis* 6, Beograd: Odeljenje za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta u Beogradu, 63–91.
- Seong-Yong, Park and Ryu Seok-Yeol. 2020. *Living Heritage Series: Traditional Martial Arts As Intangible Cultural Heritage*. Republic of Korea: International Centre of Martial Arts for Youth Development and Engagement & International Information and Networking Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region.
- Ćirković Zoran, Srećko Jovanović, Goran Kasum. 2010. *Borenja*. Beograd: Fakultet sporta i fizičkog obrazovanja.
- UNESCO, *Intangible Cultural Heritage, Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity* (Term: Martial Arts), [https://ich.unesco.org/en/lists?text=&term\[\]=vocabulary_ich-125&secondary_filter=1&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&term[]=vocabulary_ich-125&secondary_filter=1&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs)
- Filipović, Aleksandar, and Srećko Jovanović. 2018. "The Aesthetic Elements of Far East Martial Arts". *Physical Culture* 72/1, Belgrade, 111–118.
- Foster, Michael Dylan and Lisa Gilman. 2015. *UNESCO on the Ground. Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Hafstein, Valdimar. 2015. "Learning to Live with ICH: Diagnosis and Treatment". In: Michael Dylan Foster and Lisa Gilman (Eds.), *UNESCO on the Ground. Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 143–160. Hafstein, Valdimar. 2018. "Intangible Heritage as a Festival; or, Folklorization Revisited". *Journal of American Folklore* 131, 127–148.
- Hutchinson, Rachael. 2007. "Performing the Self: Subverting the Binary in Combat Games." *Games and Culture* 2 (4), 283–299.
- Church, David. 2022. *Mortal Kombat. Games of Death*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Šiletić, Leo. 2021. „Antičko nasljeđe u modernim medijima na primjeru videoigre 'Assassin's Creed: Odyssey'". Master teza. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za arheologiju.

Ljiljana Gavrilović

MORTAL KOMBAT VS. STREET FIGHTER: AN UNRECOGNIZED HERITAGE IN DIGITAL GAMES

Summary

The paper discusses the relationship of digital games to cultural heritage, using the example of fighting games (Street Fighter, Mortal Kombat) that represent different martial arts, i.e. the question is raised whether these games can be considered a representation of intangible cultural heritage, even though they have not been recognized as such until now . Based on the analysis of data on games (and from games) and martial arts that have been entered on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, it can be concluded that they represent martial arts to the same, or even greater extent, than the genres of representation. intangible cultural heritage that are standardly applied in the process of its preservation. These games preserve not only the external form, but also the spirit of realistic martial arts, while making them accessible to a much wider audience than was ever possible before.

Keywords: martial arts, intangible cultural heritage, UNESCO, digital games, Street Fighter, Mortal Kombat.

Критике и полемике

ПОГЛЕД НА СКУП *САВРЕМЕНА СРПСКА ФОКЛОРИСТИКА* 12

Удружење фолклориста Србије успешно је – током периода краћег од деценије – одржало данас већ традицију организовања научних скупова под општим називом *Савремена српска фолклористика*. У периоду од 30. септембра до 2. октобра 2023. године одржан је прошлогодишњи, дванаести по реду и међународни по карактеру, научни скуп који су заједнички организовали Удружење и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” из Београда, те Центар за културу „Вук Караџић” у Лозници и Научно-образовно-културни центар „Вук Караџић” из Тршића. На скупу *Савремена српска фолклористика* 12 учествовало је преко педесеторо научника из дисциплина фолклористике, лингвистике, етнологије/антропологије, етномузикологије и других, а међународни састав учесника репрезентован је излагачима из Босне и Херцеговине, Северне Македоније, Хрватске, Словеније, Бугарске, Пољске, Русије, Украјине, и наравно, Србије. Тематски је скуп био опредељен на сесије које су разматрале српски фолклор и фолклористику „у сусрету” с другим словенским народима и њиховим фолклором, те, на другој страни, палету проистеклу из преиспитивања истраживачког поља савремене фолклористике. Како су већ два наведена општа тематска опредељења најавила, излагања су се бавила упоредним истраживањима и тумачењима словенског фолклора у оквиру свеобухватне сарадње домаћих са страним фолклористима и сродним научницима, док су у другом тематском домену предочени мотиви, циљеви и резултати рецентних теренских, кабинетских и архивских истраживања сагледаваних кроз призму мотива у фолклорним делима, српске медијавелистике, нових фолклорних феномена и нематеријалног културног наслеђа, те темом данас незаобилазне, нама већ хабитуално блиске пандемије ковида. Поштовање активним и, нажалост, преминулим корифејима, а потом значају међународне сарадње по питањима словенског фолклора, било је садржано у именима и темама уводног циклуса предавања, у оквиру којег су излагали Љубинко Раденковић – *Зимски календарски демони код Словена: балканске караконџуле и северноруски шуликуны*, Светлана Корољова [Светлана Королёва] – *Каждение в мифо-ритуальной традиции русских юрлинцев* (погребално-поминална обрядност) и Бошко Сувајџић – *Академик Нада Милошевић Ђорђевић – корифеј српске фолклористике*.

У циљу што бољег сагледавања доприноса каквим се показало прегалаштво Удружења фолклориста Србије на организацији и публиковању резултата с досадашњих скупова, пре суштинског осврта на скуп *Савремене*

на српска фолклористика 12 биће предочен његов целокупан предвиђени ток, укључујући и реферате који су пријављени, али, из различитих разлога, нису били изложени, и потом, по могућству, да је о њима дискутовано. Неуобичајени приступ сматрам оправданим стога што у време још недовршене пандемије ковида и у међувремену насталог ратног сукоба у Украјини постоје оправдани разлози за изостанак одређених најављених учесника, а притом наслови њихових излагања и образложења објављена у књизи апстрактa речито говоре о томе на који би начин, обогатили укупно прегалаштво Удружења фолкориста Србије, или ће то учинити у наредном периоду. Сесије су одржаване током сва три дана трајања скупа и подељене по групама излагача:

Сесија 1: Иван Котев: *Форми на соработка меѓу македонските и српските фолкористи*, Дејан Ајдачић: *Српски фолклор у руској фолкористици 19. века*, Мирослава Карацуба: *Сербска народна поезија в українській літературній інтерпретації середини ХІХ – ХХ ст.* (онлајн), Михал Пејаш: *Пољске елите о хајдучком покрету код Срба – дијахронијски преглед*, Зона Мркаљ: *Елементи словенског фолклора у српским читанкама*, Наташа Станковић Шошо: *Допринос академика Наде Милошевић Ђорђевић развоју фолклористике у настави*.

Сесија 2: Бранко Златковић: *Везе Вука Караџића са Славонијом и Славонцима – биографски и књижевноисторијски прилог*, Миливој Бајшански: *Антологијски рад Наде Милошевић Ђорђевић*, Ана Витанова-Рингачева, Сузана Мицева: *Современиот македонски фолклорист Иван Котев – мост меѓу македонската и српската фолклористика*, Јулија Архангелскаја [Юлия Архангельская]: *«Это все мои друзья – Пропи, Шапир и Потенбня»*: *ученые-слависты в современном сетевом фольклоре* (онлајн), Александра П. Бјелић: *Рукописна библиографија радова о народној књижевности Војислава М. Јовановића Марамбоа*.

Сесија 3: Данијела Поповић Николић: *Наивно стваралаштво у истраживањима Драгише Витошевића*, Снежана Милојевић: *Фолклорни мотив прерушеног краља у Житију краља Милутина Данила II*, Сава Дамјанов: *Фаустовски мотив: српске и кашупске (фолклорне) варијанте*, Ана Витанова-Рингачева: *Еротските народни песни во македонската и српската народна традиција во контекст на обредната практика (врз примери од „Играле моми по месечина“ од Иван Котев и „Црвени бан“ на Вук Караџиќ)*, Наташа Дракулић Козић: *Упоредни поглед на српску и словачку варијанту бајке о краљевићу који се жени девојком-пауном*.

Сесија 4: Дејан Илић: *Збирка епских песама Николе Т. Кашиковића*, Данијела Петковић: *Неугледни јунаци јужнословенских епских песама и руских биљина*, Данијела Митровић: *„Помало је таквијех јунака“: одметници и јунаци у „Бановић Страхини“ и Беовулфу*, Марија Миљковић: *Функција посестриме у народним епским песмама са Косова и Метохије* (онлајн), Јована Милованчевић: *Песме о смрти Марка Краљевића у јужнословенском контексту*.

Сесија 5: Ермис Лафазановски: *Што се случува со светите дрвја? Истражувањата на Јован Трифуновски во Скопска Црна Гора*, Наталија Голант, Николај Сухачев [Наталия Голант, Николай Сухачев]: *Отражение погребально-поминальной обрядности вlahов (румын) в тимокских вариантах румынской баллады «Миорица»*, Драгана Ђурић: *Обичајни поступци приликом умирања човека у кући – неке словенске паралеле*, Ана Чугуровић: *Односи промене и преношења у ивањданским и ђурђевданским обичајима у Јадру*.

Сесија 6: Богдан Дражета: *Прожимања, удавања и спорења меѓу Бошњацима, Србима и Хрватима у Босни и Херцеговини почетком ХХI века*, Александар Павловић: *Срби у Косовској Митровици: Наративи о садашњици и жељеној сутрашњици у светлу паралеле са мотивима фолклорних форми*, Александра Матић: *Етнографска слика Македоније и Старе Србије у међуратном српском путопису* (онлајн), Биљана Анђелковић: *Народно предање о задужбинарству Милоша Обилића: пример манастира Тумане*.

Сесија 7: Марија Ковшова [Мария Ковшова]: *Образы отца и матери в русских загадках: к вопросу о концептуализации семантики родства в традиционной языковой картине мира* (онлајн), Олга Орлова [Olga Orlova]: *Wild and Domestic Animals in Russian Folk Riddles* (онлајн), Веселин Петровић: *О ткачкој лексици у дијалекатским речницима српскога језика*, Драгана Цвијовић: *Називи за човека у „Сликама из сеоског живота“ Јанка Веселиновића*, Милица Стојановић: *Глаголи мотивисани називима народних музичких инструмената у српском језику*, Бранкица Марковић: *Из савремене антропониције Новог Сада I – лична имена мушке деце рођене у Новом Саду 2021. године (Да ли се при избору имена више прати мода или се чува традиција?)*.

Сесија 8: Наталија Евгеевна Котельникова [Наталия Евгеньевна Котельникова]: *Фольклорная сказочная проза в реестрах объектов нематериального культурного наследия* (онлајн), Марко Стојановић: *Манифестациони туризам у светлу фолклора – de facto и de iure потенцијал нематеријалног културног наслеђа*, Здравко Ранисављевић: *Основни индикатори нематеријалног културног наслеђа у пракси сценског представљања и интерпретирања традиционалних плесова у Србији*, Веселка Тончева: *Традиционната песен и танц на гораните в изследванията на сръбски, славянски и чуждестранни автори* (онлајн), Зорана Гуја: *Јелица Беловић Бернациковска: од мале везиље до мелографа кроз преписке и сарадње*, Мирела Макурат [Mirella Makurat]: *Lingocultural image(s) of the Mother of God in the South Slavic folk lyric* (онлајн).

Сесија 9: Магдалена Богуславска [Magdalena Bogusławska]: *Slovenski folklor u savremenoj terapijskoj kulturi*, Suzana Marjanić: *„Cell-apocalypse“ Stephena Kinga u kontekstu realnih izvještaja o geoinženjeringu ili o teorijama zavjera kao suvremenim predajama* (онлајн), Мирјам Менцеј [Mirjam Mencej]: *Primerjalna analiza odzivov na pandemijo Covid-19 in ukrepe zoper njo v internetni folklori* (онлајн), Смиљана Ђорђевић Белић: *Covid-19 – етиологија*

вируса: од глобалних теорија завере до њихових локалних вернакуларних одјека и интерпретација у Србији, Вероника Абрамова: *Символы региональной идентичности в тульском городском фольклоре – градские легенды* (онлајн).

Структура скупа по тематски одређеним сесијама и насловима излагања у оквиру сваке од њих назначила је правце по којима је настављен досадашњи пут ка (ре)дефинисању савремене српске фолклористике и њеној интеграцији у шире оквире културног наслеђа. На првом нивоу то су била излагања усмерена ка стандардима фолклористике, што је значило да је говорено и дискутовано о фолклорним мотивима и фолклорним елементима у народној и ауторској књижевности, почев од медијавелистичких одјека, па све до нових времена. Посматрано надаље у том правцу, једна од тематских целина била је посвећена домену епских народних песама сагледаних у конфесионалном, потом контексту одређених културних ареала, а напослетку и у одређеном поредбеном светлу са ширим контекстом истраживања словенског фолклора. Следећи пут од до сада стандардних поља фолклористичких истраживања ка новијим моделима, у оквиру скупа су изложени и реферати из проблематике лингвистичких истраживања, интернет-фолклора, посмртних, као и обичаја годишњег циклуса и веровања у тзв. *свето дрвеће*. Рецентном прошлости и текућом транзицијом кроз призму корених и свеобухватних друштвено-културних промена бавили су се излагачи који су углавном наспрамно постављали новонастале идентитете нација произашлих из распада некадашње Југославије, и то како у хоризонталном, територијалном, тако и историјском дискурсу настанка и преобликовања.

Последње две, условно речено, тематске и истраживачке целине, које су биле посвећене нематеријалном културном наслеђу и већ поменутој пандемији ковида, представљају најзначајнији помак ка интеграцији антрополошког метода и поља интересовања научне дисциплине која с фолклористиком дели некадашњи узајамни статус тзв. помоћних наука. С обзиром на то да је доскора стандардизовани опсег интересовања фолклориста махом подразумевао поглед окренут ка народној књижевности, песми и игри као репрезентима уметничких, дакле и фолклорних изражаја традиционалних сеоских заједница, Унесков концепт живог и одрживог наслеђа које стварају, преносе и чувају припадници локалних заједница у савременом окружењу довео је у фолклористички матични ток, дискурзивно посматрано, читав један нови (стари!?) етнолошко-антрополошки универзум. У таквом светлу посматрано, замах, какав је тумачење нематеријалног културног наслеђа достигло, као носећа тема претходног скупа – *Савремена српска фолклористика* 11, одржан је и на дванаестом. Посебан значај има то што су теме излагања у неку руку омећиле нека од поља нематеријалног културног наслеђа, потом одвијање плодне и дуготрајне дискусије по питањима реферата, а напослетку и приступ излагача који се тематски нису стриктно бавили живим наслеђем, али су очигледно усвојили нека сазнања и ставове

с претходног скупа и употребили их у свом даљем раду. Друга садржајна и концептуална целина којом је скуп указао на могућности даљег прожимања и интеграције интересовања сродних дисциплина бавила се пандемијом ковида, која је, опет, дотакла сваку пору друштвеног живота не само у Србији, већ и на глобалном нивоу. Несумњиво и антрополошка, не само фолклористичка тема, подстакла је један број учесника да проговоре о њој из различитих углова, укључујући неку врсту ексклузивитета савременог доба, теорије завере, а посредно, на основу других излагања која су се дотакла растућих феномена квазимитологије, неопанизма и другог, да се препознају улога и значај дословног тржишта нових терапеутских концептуализација, пракси и метода лечења. Скупно посматрано, пандемија као искуствени, непосредан повод, или, на другу страну, посредна промишљања о окружењу какво данас у нашој комуникационо-вишеканалној интернет-цивилизацији креира велики број разноликих културних феномена које можемо сматрати фолклорним, у сваком случају су отворили „прозоре” за то да конкретни садржаји тих феномена постану основа за истраживачка освајања нових поља у савременој српској фолклористици.

Напоследку, поглед једног антрополога музеалца на фолклористички међународни научни скуп не би био потпун уколико не бих навео могућности које се не могу назвати његовим матичним током промовисања циљева и остваривања резултата. У питању је став по којем убрзано и свеобухватно укључивање нематеријалног културног наслеђа у истраживачки домен фолклористике отвара простор за превазилажење својеврсне дихотомије која је (у одређеним круговима) инерцијом одржавана између тумача и тумачених, фолклориста и фолклора, (ре)креираног и живог наслеђа. Управо тематски опредељеним излагањима о различитим аспектима нематеријалног културног наслеђа подиже се (још једном!) свест о томе како су припадници локалних заједница који живо наслеђе практикују уједно равноправни учесници у његовом очувању, тумачењу и одрживом развоју којим се подстиче непрестано обнављање локалних идентитетских склопова, а самим тим њихова интеграција у шири, народоносни и национални идентитет. Друга страна, пак, која је била окренута према променама у систему вредности и свакодневном хабитусу током пандемије ковида, предпочила је, изузев антрополошког контекста, могућности да се музејска етнографија и етнографска музеологија окрену свом даљем осавремењавању у погледу прикључивања музејској делатности различитих „догађаја” који су обележили нашу егзистенцију, или је још увек умногоме обележавају. У том правцу посматрано, чињеница да смо, мање-више, самим пасивним или активним (заражавањем, болесничким статусом, реконвалесценцијом и друго) учешћем у одвијању пандемије сви постали нека врста инсајдера, омогућава да стручно око и његова истраживачки опредељена тумачења постану уједно културна сведочанства о једном, надам се, ороченом времену и „догађају” који га је дефинисао. Изгагања, рецимо, Смиљане Белић и Магдалене Богуславске би на тај начин могла у скоријој будућности бити третирана као својеврсни

експонати у неком од апроксимативних мултимедијалних пројеката заснованих на ставовима етнографске музеологије и експографским решењима музејске етнографије.

Марко Стојановић,
Етнографски музеј у Београду

КАЗАН КУЛТ 2022. ГОДИНЕ

Током исте године када је Центар за нематеријално културно наслеђе при Етнографском музеју у Београду прославио деценију постојања, у Кладову је одржана десета по реду међународна манифестација *Казан култ*. Домаћин манифестације, Библиотека *Центар за културу* Кладово, у сарадњи с невладиним удружењем *Дунавфест* и већ поменути Центром за нематеријално културно наслеђе Србије на тај начин је доследно показала да учествује у процесу имплементације Унескове Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа. Међународни карактер манифестације, њена регионална улога и значај у подизању свести о живом наслеђу и на значавању могућности локалних средина за његов одрживи развој на ширем подручју Источне Србије омогућили су организаторима покровитељство и суфинасирање Министарства културе и информисања Републике Србије на републичком, а исто то од стране Општине Кладово на локалном нивоу сарадње. *Казан култ* од својих почетака 2012. године представља својеврстан кластер посвећен очувању нематеријалног културног наслеђа, промописању његовог значаја и едукацији стручне јавности и локалне заједнице, што конкретно подразумева организацију стручно-научних конференција, потом презентацију научних резултата у хуманистичким дисциплинама које у најмањем „тангирају” очување живог наслеђа, уколико нису и у пуном капацитету укључене у његов одрживи развој и промоцију, те уметничких достигнућа на пољу рехабилитације наслеђа, и, напослетку, учешће самих носилаца из локалних средина по питању одређених Унескових домена, најчешће извођачких делатности и старих заната. Кровна тема за десети, јубиларни, *Казан култ* била је *Улога нематеријалног културног наслеђа у развоју локалних заједница – Како управљати културним наслеђем?*, а гро догађања на манифестацији било је одржано у наменским просторима хотела *Вердан* у Кладову и домаћина, Библиотеке *Центар за културу* Кладово.

Централни део овогодишње манифестације, као и на сваком до сада одржаном *Казан култу*, била је стручно-научна конференција на којој су учествовали стручњаци из региона који се, преваходно, или између осталог, баве заштитом културног наслеђа, и то како с територије Србије, тако и прекогранично, у овом случају из Бугарске: из Регионалног историјског музеја и Регионалне библиотеке у Видину. Тематска излагања на конференцији десетог *Казан култа* такође, може се рећи већ традиционално, била су опредељена за представнике академског образовања из домена хуманистичких дисциплина и уметности, као и самих уметничких стваралаца, а потом и прегалаца из креативних индустрија, носилаца делатности у оквиру

туристичких организација, те последње, али не и мање значајно, излагање о културној дипломатији. Дугогодишња матрица *Казан култа* у оквиру које су организоване стручне конференције задржала је и у свом десетом издању костур према којем су излагања обликовала својеврсне поткластере у оквиру основне теме манифестације. Изазов у последњем конференцијском издању били су свеобухватно сагледавање релација локалних заједница према сопственом културном наслеђу и могућности којима би интегрисано управљање отворило значајнији простор у којем би нематеријално културно наслеђе постало једна од окосница активног учешћа свих припадника локалних средина, не искључиво (пре)носилаца елемената живог наслеђа. У том правцу сагледано, поткластерима се могу назвати уводна излагања Жаклине Николић, директорке Библиотеке *Центар за културу* Кладово и Саше Николића, председника Општине Кладово, у којима су се осврнули на општи контекст и концепт сарадње локалне културне институције и њеног оснивача, локалне самоуправе, потом самостално излагање Јасне Зрновић, експерта за културну дипломатију, под називом *Културна дипломатија и очување нематеријалног културног наслеђа*, те поткластер посвећен конкретним напорима за осмишљавање туристичких атракција и њиховог функционалног управљања на основу подизања туристичких капацитета непокретног културног наслеђа: Искра Максимовић, директорка тврђаве *Голубачки град*, под називом *Управљање културним добром у оквиру Туристичког простора*, Илија Јацановић, представник Туристичке организације Велико Градиште, под називом *Рамска тврђава*, Христина Кирилова, директорка Регионалног историјског Музеја Видин, Бугарска, у видео-обраћању под називом *Средњовековна тврђава баба Вида у Видину*, и напослетку, Александра Васиљевић, директорка Туристичке организације Општине Кладово, под називом *Ревитализација средњовековне тврђаве Фетислам у Кладову*. Неколико поткластера у оквиру конференције било је посвећено, рекао бих, некој врсти концентричних кругова који непосредно окружују само нематеријално културно наслеђе и његово практиковање у локалним срединама, те, пошавши од рубова ка средишту, могу да се наведу одређене целине. На првом месту је то самостално излагање проф. Сташе Бабић, професорке Филозофског факултета, под називом *Археологија садашњости – (не)материјално наслеђе*, а потом поткластер посвећен комуникацији на основу „писане речи” и осталих медиј(ум)а у служби подизања видљивости и промоције нематеријалног културног наслеђа, у оквиру којег су говорили Зоран Хамовић, главни уредник издавачке куће *Клио* на тему *Приватне иницијативе у јачању регионалне видљивости нематеријалног културног наслеђа*, Жаклина Николић, директор Библиотеке *Центар за културу*, Кладово, на тему *Библиотеке и културни туризам и међународна пракса са суседном Румунијом и Бугарском*, те Десислава Иванова, директорка Регионалне библиотеке *Михалаки Георгиев*, Видин, Бугарска, која је изнела искуства по питањима институционално-регионалног деловања у видео-обраћању под називом *Завичајна улога библиотеке у очувању нематеријалног културног*

наслеђа. Последњи низ кластера био је усмерен ка *средишту и жаристи* чу очувања живог наслеђа, те може бити сагледан по целинама посвећеним релацијама извођачких пракси у нематеријалном културном наслеђу наспрам музичке уметности: Катарина Јовановић, професорка Факултета музичких уметности говорила је о теми *Козарт – јединствени спој уметничке музике и традиције винара Жупе*, док је Љубиша Јовановић, професор Факултета музичких уметности, излагао о теми *Фестивал БУНТ, нове културне праксе*, а потом рехабилитацији, ревитализацији, промоцији и подизању видљивости на основу поља деловања театра: Александар Милосављевић, театролог, *Очување нематеријалне баштине, локалне заједнице и позоришни фестивали* и Небојша Брадић, редитељ, председник *Дунавфеста, Улога уметника и уметничких организација у ревитализацији културне баштине*, и напоследку, кластер посвећен проблематици ужег поља нематеријалног културног наслеђа: др Милош Матић, музејски саветник Етнографског музеја у Београду, председник Комисије за упис у национални регистар нематеријалног културног наслеђа и излагање *Улога установа културног наслеђа у очувању нематеријалног културног наслеђа*, др Марко Стојановић, музејски саветник Етнографског музеја у Београду, *Локално нематеријално културно наслеђе – туризам и живо наслеђе*, Сузана Антић, музејски саветник Народног музеја Зајечар, координатор за нематеријално културно наслеђе Источне Србије, под називом *Очување вештине ћурчијског заната у Зајечару*, Ивица Трајковић, директор Музеја Крајина Неготин, *Културно наслеђе Неготинске Крајине*, и, напоследку, Милош Јаковљевић, кустос-етнолог Народног музеја у Зајечару, *Свирање на кавалу – промоција у свету*.

Динамика излагања на конференцији подразумевала је малтене непрестано смењивање тема и претходно наведених, условно схваћених, контекстуалних поткластера. На другу страну, у светлу тумачења одређених тема и заједничког преиспитивања учесника и осталих заинтересованих присутних слушаалаца, треба рећи да је излагање проф. Бабић представљало широко заснован увод у то како у савременом окружењу (које је у сваком случају, и између осталог, означено пандемијом ковида) питање наслеђа, његовог евидентирања, документовања, тумачења и репрезентовања, представља изазов за све до сада спровођене концепте и конкретне активности. Уколико археологија, чији аксиом представља став да се дисциплина бави *истраживањем прошлости на основу материјалних трагова*, налази простор за себе у савременом, живом окружењу, подразумева се да остале хуманистичке дисциплине, антропологија поготово, могу да отворе бескрајно много поља у којима ће истраживати и тумачити културно наслеђе. Тематски циклус у оквиру којег су излагана искуства по питањима укључивања савремене музичке уметности у домен културног наслеђа и различитих могућности за њихово међусобно укрштање и прожимање, уједно је био инспиративан за промишљања о томе на које све начине би Унесков домен извођачких уметности (у оквирима нематеријалног културног наслеђа) могао да поста- не унеколико самостална ниша у оквирима манифестационог туризма, који,

опет, припада ширем пољу културног туризма. Системским организовањем туристичких музичких манифестација које би се бавиле даљом уметнички концептуализованом рехабилитацијом и ревитализацијом живог наслеђа на локалном, регионалном или националном нивоу, те наизглед банално, економском добробити каква би могла бити остварена у заједницама које их организују, подигао би се интерес средина у којима се практикује домен музичког нематеријалног културног наслеђа. Питање театра у пољу културног наслеђа такође представља значајан простор у којем се могу остварити велики резултати, те су излагања на ту тему, у оквирима десетог *Казан култа*, још једном показала чврсте везе нематеријалног културног наслеђа и те врсте уметничког креативног изражавања. Неспорна чињеница да позоришна делатност дугује мотиве, почетке и досадашњи културни допринос исконској потреби човека да ритуализује своје понашање како би досегао катарзу у оквирима заједнице неприкосновено говори у прилог томе да, у неку руку, усмерени театарски рад на многим пољима потпомаже видљивости нематеријалног културног наслеђа и подизању капацитета да га различити нивои заједница интегришу у своје идентитетске склопове. У оквиру представљања својеврсних „потпорних стубова” рада на очувању културног наслеђа, а поготово очувања и одрживог развоја нематеријалног културног наслеђа, излагања о улози и значају библиотечког наслеђа и савремене издавачке делатности показала су да добро складиштени и употребљавани референтни подаци такође подижу видљивост и капацитете одрживости у практиковању, те на тај начин проширују и учвршћују темеље целокупног научног, стручног и, рекао бих, учесничког прегалаштва. Другу колонаду потпорних стубова, сагледано у таквом контексту, представљају интегрисане делатности поља заштите културног наслеђа и његовог туризмолшко-туристичког пандана. Прихватајући став да било које материјализовано културно сведочанство уједно говори о мисаоним процесима и систему вредности онога ко га је направио и употребљавао, једноставно је препознати релације између квалитетно осмишљених туристичких атракција – које су превасходно засноване на могућностима непокретног и покретног културног наслеђа, с интеграцијом одређених домена нематеријалног културног наслеђа који су живи у локалним заједницама блиског, ужег и ширег окружења. Друго тематски самостално излагање у којем је Јасна Зрновић говорила о културној дипломатији којом се подиже видљивост нематеријалног културног наслеђа и оно се, као и Србија као држава-потписница Унескове Конвенције, промовише у глобалном окружењу, заокружило је и потцртало контекстуализацијом државне меке моћи целокупну улогу и значај „потпорних стубова” на основу којих наслеђе може постати обиман и квалитетан друштвено-државни капитал и својеврсна залога за будућност. Последњи поткластер у оквиру целокупне конференције сачињавала су излагања којима су активни учесници у систему очувања и одрживог развоја нематеријалног културног наслеђа разменили искуства с осталим излагачима и представницима локалне заједнице и изложили резултате својих на-

пора да систем настави да функционише и развија се у добром правцу. С обзиром на то да сваки систем почива на административним, управљачким оквирима који омеђавају и дефинишу поље у којем се он спроводи, тако је и одрживи развој нематеријалног културног наслеђа умногоме условљен правилно схваћеном и реализованом улогом свих институција које му својим деловањем доприносе. Почев од музејске делатности и уопште система заштите културног наслеђа, преко институција локалних самоуправа и других активних учесника, па све до министарстава која су од стране Србије као државе-потписнице делегирана да спроведу имплементацију и радних тела која су за то задужена, целокупно деловање усмерено је ка сарадњи с носиоцима наслеђа и неометаном путу координације који то омогућава. Другу тачку ослонаца представља повратна спрега каква настаје током подизања капацитета припадника локалних заједница, како самих носилаца, тако и „пасивних” учесника, да спознају на који начин практиковања елемената живог наслеђа могу да постану нека врста угаоног камења за правилно осмишљавање туристичких атракција у функцији њихове привредне добробити. Повратно, економско благостање додатно релаксира добру вољу за даљим несметаним практиковањем елемената нематеријалног културног наслеђа, што опет чини да оно постане значајан интегративни фактор за одржање локалног идентитета. Напоследку, како систем нема сврху уколико не постоји квалитетна супстанца као његова суштина и сврха, излагање о елементу који је у процедури за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа указало је на то каква је и у којој мери деликатна улога регионалних координатора, који дословно представљају „лепак” на основу којег се везују носиоци и локалне средине са свим координирајућим, саветодавним и административним телима – на челу с Комитетом, који у крајњем одлучују о самим уписима и правцу којим се систем креће.

Поред конференције, за десети *Казан култ* били су планирани организовање тематских едукативних радионица, презентација изложбене активности, промоција књига и музичко-сценски наступи којима би се промовисало целокупно културно наслеђе, а поготово нематеријално, и (поново!) препознали његови различити аспекти, те на тај начин припадници локалне заједнице додатно укључили у њихову заштиту, очување и одрживи развој. У ту сврху непосредно по завршетку конференције организован је обилазак тврђаве *Фетислам*, елемента непокретног културног наслеђа која ће по реконструкцији бити прикључена туристичком итинереру у оквиру којег се већ налази седам дунавских утврђења на путу кроз Србију. Богати вечерњи програм сачињавало је представљање књиге *Наслеђе Рима* аутора Криса Викама, о којој су говорили Сташа Бабић и Зоран Хамовић. Уз то, програм је садржао мали концерт у оквиру којег је представљено живо наслеђе путем наступа учесника конференције Милоша Јаковљевића, кавалисте, и Анђелине Јовановић, ученице ОМШ *Константин Бабић* из Кладова, те кроз изложбу *Подунавске слике* академског сликара Вељка Михајловића.

Током претходних година, *Казан култ* је, обрађујући теме као што су *Градови и нематеријално културно наслеђе*, *Видљивост нематеријалног културног наслеђа уписаног и номинованог на листе Унеска*, *Друштвени обичаји и свечана догађања* или *Нематеријално културно наслеђе Дунава*, окупио уметничке ствараоце и стручњаке, из земље и региона, који се баве истраживањем, заштитом и промоцијом културног наслеђа и креативним индустријама, или имају искуства у имплементацији међународних конвенција, посебно Унескове Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа.

Марко Стојановић,
Етнографски музеј у Београду

Осврти и прикази

**ДАНИЈЕЛА ВЕЛИМИРОВИЋ, КИБЛЕ, БАКЛАВЕ
И ФИСТАНИ, ТРАДИЦИОНАЛНА МАТЕРИЈАЛНА
КУЛТУРА СРБА У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА,
СРПСКИ ГЕНЕАЛОШКИ ЦЕНТАР, 2021.**

Српски генеалогички центар обрадовао нас је још једном одличном монографијом, четрнаестом књигом у оквиру едиције *Посебна издања*, која одабиром теме и методолошким приступом наставља да прати савремена кретања у етнологији и антропологији. Дужи низ година оно што је српској научној јавности недостајало била је једна подробна и исцрпна монографија посвећена традиционалној материјалној култури. Монографијом *Кибле, баклаве и фистани*, која је коначно доступна публици, тај недостатак је исправљен. Професорка Данијела Велимировић написала је студију која читаоца води кроз најважније аспекте материјалног живота породице: архитектуру, храну и одећу. Како је књига намењена широј јавности, стручној и лаичкој, не занемаримо и студенте основних студија Етнологије и антропологије који се с овим феноменима срећу по први пут, сматрамо је, за њих, на првом месту, изузетно корисним и потребним штивом.

Поред уводног и закључног, монографија се састоји од трију тематских поглавља. Ауторка читаоцима на самом почетку даје кратак преглед приступа истраживању материјалне културе у светској и домаћој антропологији. На прегледан и питак начин објашњавају се и сумаризују не само доминантна теоријска начела, већ се указује и на иновативне приступе проучавању материјалне културе у домаћим оквирима. Визионарски и храбри „иступи” у другачијем читању архитектонских кодова, прехрамбених пракси или појава у домену одевања, које су поједини аутори примењивали током више од пола века, оно су на шта ауторка најпре подсећа, а потом и наглашава, као правац у којем ће се ова студија кретати.

Други део студије посвећен је градској и сеоској вернакуларној архитектури на територији Србије у 19. и почетком 20. века. Пред читаоцем су детаљни описи и основне карактеристике типова традиционалних сеоских кућа, начина њихове изградње, њихове просторне структуре и хијерархије одељења, уређења ентеријера, али и упућивање на ситуацију на ширем плану, имајући у виду формирање и развој насеља, што је било условљено друштвено-историјско-политичким приликама. Разматра се и естетска и функционална страна станишта, почев од панонске куће карактеристичне за Војводину, преко динарске брвнаре заступљене у централној и западној Србији, до моравске и косовске куће. Ауторка ово поглавље закључује делом о балканско-оријенталном типу градских кућа. Указано је и на синкретизам

двају стилова, оријенталних црта и европских архитектонских стилова, што је одлика првобитних јавних и приватних зграда постустаничког Београда, да би се кроз изградњу током тридесетих година 19. века најавио нови визуелни идентитет града. За то време урбане средине у унутрашњости земље и даље су биле под утицајем балканско-оријенталног типа градње.

Треће поглавље носи наслов *Исхрана код Срба у XIX и почетком XX века* и посвећено је традиционалној српској кухињи. Имајући у виду пресудан утицај различитих историјских околности и промене друштвеног и културног система, ауторка на самом почетку подвлачи чињеницу да се гастрономија Срба развијала у мултиетничким оквирима. Док су се, у областима северно од Саве и Дунава, специфичности аустријске, немачке или словачке кухиње огледале не само у називима појединих јела, већ и у њиховом одабиру и техници припреме и конзумацији, у пределима јужно од ових река одвијао се процес оријентализовања домаће кухиње. У грађанским срединама он ће доминирати у првој половини 19. века, да би од средине овог века паралелно егзистирали европски и оријентални кулинарски модел. Крајем 19. века јела оријенталног порекла у градским срединама полагаано су поустала под снажним општеприхваћеним налетом европеизоване гастрономије. Ауторка сликовито подсећа на бројне слане и слатке послastiце попут розен-торте, ванил-кранцли или лондонских штанглица које су се налазиле на менију грађанске елите. Међутим, док се на двору Обреновића далеке 1896. године јео рајнски лосос на холандски начин, или срце артичоке с ароматичним травама (стр. 134), сеоска кухиња је, прихватајући сарму и сутлијаш, доживљавала све већу отоманизацију.

У наставку ауторка полемиче о навикама и праксама повезаним с храном као кључним за разумевање начина на који се формира род. Ослањајући се на промишљања Леви-Строса (концептуализација кулинарског троугла) размотрена у *Кулинарском троуглу* она их практично примењује кроз пример културе исхране у Шумадији, те показује да се родни односи дефинишу кроз опозиције мушко/женско и природа/култура. Из те дихотомије произлазило је то да су мушкарци владали природним просторима, док су жене доминантну улогу имале у кућној сфери. Конструкција родних идентитета огледа се кроз процесе производње хране и управљања прехрамбеним ресурсима, односно потрошњом у домаћинству, у којима се, како ауторка истиче, показала међузависност родова. Левистросовски образац понашања у први мах бива потврђен у традиционалној шумадијској кухињи, међутим, опозиција природног/мушког и културног/женског повремено је доживљавала одступања од идеалног хегмоног родног модела. То је посебно важило за случајеве, односно одређене ситуације када је одсуство жена било наметнуто околностима, те је кување, иако је процес двоструке култивације, прелазило на мушкарца, за којег се, као израз природног, у смислу термичке обраде хране, превасходно везује печено. Међутим, тек за столом, при обедавању, сагледава се на који су се начин културно обликовале и манифестовале родне разлике. Ауторка, стога, у закључном делу овог поглавља, скреће

пажњу на то да се приликом обедовања уочава апсолутна доминација мушкараца и њихов привилегован положај. Породична хијерархија налагала је да мушкарци, започињу обед, најпре домаћин, док их жене служе. Хијерархија је, међутим, посебно била изражена и наглашена превасходно у контроли приступа меду, из чије је конзумације жена била готово искључена.

Коначно, четврти, најобимнији део монографије, обрађује типове сеоске и градске одеће. Имајући у виду вишедеценијске полемике присутне међу западним теоретичарима одевања, које се односе на различитост феномена одеће и моде, ауторка се најпре јасно опредељује за приступ којим ће ове феномене сагледавати као различите појаве, чиме процесе европеизације и „модернизације” традиционалне одеће повезује с успоном капитализма кроз усвајање институција које су омогућиле ширење моде (стр. 163). Започињући поглавље описом сеоске банатске одеће, ауторка читаоце детаљно упознаје с основним елементима женског и мушког одевног обрасца. Сви они су, сваки на свој начин, преносили вишеслојне поруке о статусу особе – родном, узрасном, брачном, економском или етничком. Даље се указује на све варијетете мушке и женске шумадијске одеће, као и на специфичности сеоске одеће на Косову током 19. века. Поглавље се завршава приказом одеће ношене у градским срединама кроз сликовите представе подражавања оријенталног обрасца одевања, преко формирања српског грађанског костима, до потпуне европеизације одела.

У петом, закључном делу, ауторка не само да износи завршна разматрања о проблематици којом се бавила, већ, што је још важније, отвара нове истраживачке теме. Она нуди читав низ конкретних истраживачких предлога за даља проучавања у области становања, исхране и одевања.

Пред читаоцима је, дакле, одлично написано и надасве, потребно и корисно штиво. Од вишеструког је значаја: као згодна синтеза материјала (коначно!) за младе етнологе и антропологе, јасан и прецизан водич за колеге и стручњаке из разних дисциплина, као и за лаичку јавност која се упознаје с феноменом материјалности. Допринос ове монографије огледа се и у томе што она систематизује и унапређује досадашња истраживања материјалне културе из визуре етнолога/етнографа, историчара, историчара уметности, укрштајући их с бројним и разноврсним изворима попут фотографија и цртежа, новинских чланака, забелешки путописаца, дневничке и мемоарске грађе, књижевних дела и изложбених каталога. Таква структура оставила је трага и на самом тексту, те иако је обим монографије 295 страна, она ни у једном тренутку није сувопарна и замарајућа, већ, проткана књижевним алузијама, занимљивим описима и обиљем фотографија, одише складом и носи дах свежине. Ауторкина најава да је ова књига „први корак” у истраживању делује охрабрујуће и треба је схватити као позив и смерницу у којем се правцу даља проучавања феномена становања, исхране и одевања треба да се крећу.

Татјана Микулић,
Етнографски музеј у Београду

ОСВРТ НА СТУДИО АНТИКА ФЕСТ У ЗАВИЧАЈНОМ МУЗЕЈУ ХОМОЉА 2022. ГОДИНЕ

Током последњег викенда у месецу септембру 2022. године одржан је трећи узастопни *Студио Антика фест*, пројекат који је по конкурс у оквиру процеса имплементације Унескове Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа подржало Министарство културе и информисања Србије, а на локалном нивоу Општина Жагубица. Манифестацију су заједнички организовали удружење *Дунавфест* из Београда и домаћин, Завичајни музеј Хомоља у Жагубици. Посвећен различитим аспектима, условима, циљевима и резултатима подизања капацитета за очување живог наслеђа на подручју Хомоља, током сада већ непрекидног трогодишњег циклуса одржавања и следствене сарадње с локалном заједницом, *Студио Антика фест* постао је препознатљива и радо очекивана манифестација. У оквиру сукцесивно одржаваних програма којима припада и манифестација из 2022. године, интегрисане су неформална едукација и подизање свести о значају очувања нематеријалног наслеђа, а потом, кроз истицање улоге и значаја те врсте наслеђа, његова немерљива улога у очувању локалних културних идентитета. Учесници манифестације у 2022. години били су оснивачи *Антика феста*, позоришни редитељ Небојша Брадић и Душица Живковић, члан Комисије за упис у Национални регистар НКН Србије, потом представник институције домаћина, Саша Илић – директор Музеја Хомоља Жагубица, а напослетку стручњаци из Етнографског музеја: др Милош Матић – председник Комисије за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије, др Марко Стојановић – члан Комисије за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије и кустос Катарина Селенић – сарадник Центра за НКН Србије. Учесници у програму манифестације, који су представљали локалну заједницу, сукцесивно су после сваког од излагача репрезентовали елементе живог наслеђа на простору Хомоља и њему гравитирајућих области, превасходно напоре за очување и одрживи развој Унесковог домена извођачких уметности у својству нематеријалног културног наслеђа, и то су именом Марина Марић, Ирена Марић, Јанко Марић, Живорад Томић, Анета Томић, Ема Шћопуловић, Драган Николић, Бора Николић, Милица Филиповић, Михаела Фрфулановић.

Почетак програма манифестације, по традицији већ, био је опредељен за поздравну реч и увод, које је изрекао представник домаћина, директор Музеја Хомоља, Саша Илић. Он је, између осталог, нагласио вишеслојно засновану улогу и значај одржавања манифестације за локалну заједницу и заједничке резултате који су после низа од неколико година сарадње очи-

гледни. Оснивач и промотер пројекта, Небојша Брадић, био је у вишеструкој улози током програма манифестације, о чему говори његов став да:

„Свеколика уметност живи у нама, под паском богиње Мнемозине. Она, мајка уметности, означава сећање. Идеја *Антика феста* је да повеже сећање Источне Србије са савременим уметничким праксама. Радионице и програми *Студио Антика феста* ће омогућити да се чувају знања и вештине које су готово заборављене. На тај начин преносимо драгоцену баштину у будућност.”

Тема коју је Брадић потом изложио, анимирао, аргументовао и поделио са свим учесницима манифестације, била је везана за корене и настанак театра, поново нас подсетивши на то како целокупна савремена драмска уметност почива на античкој трагедији и драми. Истовремено је наглашено како, опет, и антички и савремени театар своје почетке и суштину дугују веровањима, ритуалима, магији и другим облицима обичајне праксе, све укупно везаним за системе вредности проистекле из космогоније и некада сједињеног света људи и божанстава. У том правцу, Брадић је назначио постојеће, живе релације између ритуалног трансa у који падају русаље из хомољског села Дубока с претхришћанским култом Диониса и ритуалним дервишким плесом сема који је стигао на Унескову листу нематеријалне баштине и туристичке понуде на Леванту.

Следећи од учесника који су својим излагањима аргументовали потребу и сврху концепта, као и културни контекст глобалног система нематеријалног културног наслеђа на нашем простору, био је др Милош Матић. Искуством и ауторитетом члана националног Комитета за нематеријално културно наслеђе и председника Комисије за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије, он је говорио о томе на које све начине институције из система очувања нематеријалног културног наслеђа и стручњаци у њиховим оквирима деловања могу допринети плодној сарадњи с локалним заједницама у којима су носиоци живог наслеђа уписаног у Национални регистар. У непрекинутом ланцу поверења и координираног заједничког прегалаштва, почев од регионалних координатора за нематеријално културно наслеђе, преко стручњака и експерата за одређене Унескове домene, па све до Комисије и националног Комитета, носиоци појединих елемената могу да се институционално консултују и на тај начин, повратно, у својим локалним срединама препознају капацитете за подизање видљивости и „полуге” на основу којих њихово живо наслеђе може (п)остати интегративни елемент локалног идентитета који као такав препознају и припадници других заједница.

О томе на који начин Центар за нематеријално културно наслеђе учествује у функционисању целокупног система очувања и одрживог развоја нематеријалног културног наслеђа говорила је Катарина Селенић. У тексту одвијања целокупног програма манифестације излагање је било

посвећено томе како су (у ширем контексту већ претходно образлаганом улогом и значајем) институције и стручњаци у административно-координационом статусу Центра допринели да сарадњом свих учесника буде уписан тренутни број од педесет седам елемената из Националног регистра нематеријалног културног наслеђа Србије, а потом пет од њих проглашено и укључено у Репрезентативну листу нематеријалног културног наслеђа човечанства. У правцу бољег разумевања администрирања нематеријалног културног наслеђа и рада Центра уопште, Селенићева је говорила о томе на који начин је осмишљен образац за упис елемената и којим критеријумима је вођена његова садржина, потом о процедурама за предлагање елемената и подацима које образац треба да садржи о њима, а напослетку о томе како су већ уписани елементи из Регистра разврстани према Унесковим доменима. Последњи излагач у стручном делу програма био је др Марко Стојановић, који је захваљујући, између осталог, свестрано разматраним подацима у тумачењима претходних исцрпних говорника, назначио какве све могућности отварају доследно очување одрживог развоја елемената живог, нематеријалног културног наслеђа и рад на њему, у погледу економске добробити локалних заједница. С обзиром на то да Унеско забрањује „туристификацију” нематеријалног културног наслеђа и његову комерцијализацију у било ком смислу, тај аспект одговорности и обавеза носилаца елемената и припадника целокупних локалних заједница где се они практикују, у излагању је усмеравао ка препознавању непрестане потребе да се несумњиви напори подрже у оној мери која неће ни под којим условима угрозити статус живих културних пракси.

Програмски део који је кроз радионице, предавања и промоцију традиционалне музике, а по завршетку званичног представљања и дегустацију елемената специфично локалне културе исхране, заокружио и „атестирао” целокупан концепт пројекта који контекстуално живи током целе године, омогућио је да стручњаци из Етнографског музеја у Београду и представници Музеја у Жагубици, као и локалне заједнице, укажу на постојање призме кроз коју се могу посматрати процедуре и мере заштите нематеријалног културног наслеђа и процес уписа живог наслеђа у Национални регистар. Управо стога, драгоценост је искуство презентације којом су носиоци нематеријалног наслеђа из Хомоља пренели своја искуства, знања и умећа сачувана кроз генерације. И, да поновим, посебна пажња била је посвећена улогама и значају музеја и других институција културе, које су на различитим нивоима надлежности и одговорности, између осталог, задужене и за сарадњу с локалним заједницама на очувању нематеријалног културног наслеђа.

Целокупан допринос динамике манифестације, започет неком врстом културног метаконтекста у излагању Небојше Брадића, потом настављен образлагањем кључне етичке, научно-стручне и искуствено-саветодавне улоге институција и стручњака из система заштите, говори у прилог томе да постоје услови за даљи квалитетан развој својеврсне хоризонталне равни сарадње на неколико нивоа. Почевши од увида у пројекат и подршке

Министарства културе у својству заступника Републике Србије као државе потписнице Унескове Конвенције о нематеријалном културном наслеђу, предуслови су до сада остварени, на једној страни, учешћем невладиног сектора који репрезентује удружење *Дунавфест*, а на другој учешћем стручњака Етнографског музеја као републичке матичне музејске институције у оквиру којег делује Центар за нематеријално културно наслеђе. Целокупно хоризонтално поље заокружено је локалном институцијом заштите културног наслеђа и представницима локалне заједнице, који, у својству неизоставног, активног фактора, савременим речником говорећи, неком врстом стејкхолдера у процесима очувања нематеријалног културног наслеђа, обезбеђују реалне могућности за очување и одрживи развој живог наслеђа у функцији идентитетских склопова његових носилаца. Исто тако, искуствено, показало се да постоји одржива иницијатива да *Студио Антика фест*, непрекидним одржавањем у Жагубици и брижним односом према нематеријалном културном наслеђу на простору Хомоља и гравитирајућих области, постане једна од матрица за сарадњу којом ће, потом, пројектно или институционално бити обухваћен што шири простор Србије.

Катарина Селенић,
Етнографски музеј у Београду

Марко Стојановић,
члан Комисије за упис у Национални регистар
нематеријалног културног наслеђа Србије

Анали

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ XXXI МЕЂУНАРОДНОГ ФЕСТИВАЛА ЕТНОЛОШКОГ ФИЛМА

XXXI Међународни фестивал етнолошког филма одржан је у периоду од 3. до 6. октобра 2022. године. Као и претходне године, пројекције су одржане у кино-сали Етнографског музеја и Сали Макавејев Југословенске кинотеке.

Одлуком Савета Фестивала режисер Владимир Перовић је и ове године био селектор Фестивала, а за чланове жирија одабрани су Сандрин Лонк (добитница Гран-прија на 29. МФЕФ-у), Меган Баркер, етнолошкиња, и Иван Милосављевић (добитник награде за најбољи домаћи филм на 30. МФЕФ-у). Досадашњем сазиву Савета је пролетос истекао мандат, тако да су у нови сазив именовани: др Слободан Наумовић, Илија Церовић, Тијана Чолак-Антић Поповић, Саша Срећковић и Иван Максимовић.

Позив за учешће на овогодишњем Фестивалу упућен је 12. априла, а трајао је до 15. јуна 2022. Промену у односу на уобичајен начин пријављивања донело је представљање фестивала на платформи Филм фривеј (*FilmFreeway*), која служи повећању видљивости филмских стваралаца, али и фестивала. Захваљујући отвореном позиву преко ове платформе, укупно је пристигло 1669 пријава филмова, 91 уобичајеним путем и 1578 путем Филм фривеја. Потребно је напоменути да од ових 1578 филмова многи не одговарају фестивалским пропозицијама, будући да не постоји могућност увођења филтера који би такве пријаве онемогућио. Ипак, чак и када се ти филмови одстране, дошло је до вишеструког увећања валидних пријава.

На Фестивалу су учествовале продукције из укупно 38 земаља. Током четири фестивалска дана приказано је укупно 65 наслова у неколико филмских секција. Главни програм Фестивала је подељен у четири целине – такмичарска секција у оквиру које је приказано 37 филмских остварења; нетакмичарски програм – Панорама – с 14 остварења, док је у студентску категорију ушло 8 филмова.

Специјални програми

Ове године представљена су три специјална програма, с укупно 6 филмова. За први специјални програм послужио је долазак Сандрин Лонк у жири. Наиме, цео специјални програм посвећен је њој, те је овом приликом

приказан њен први филм, „Плес са Водабама”. Након пројекције одржан је неформалан разговор о њеним искуствима са снимања, који су водили Владимир Перовић и проф. Слободан Наумовић.

Други специјални програм био је посвећен Питеру Јану Крофорду, који је прошле године председавао жиријем МФЕФ-а. У оквиру програма приказана су три одабрана филма, који су настали у оквиру пројекта „Етнографски филм Риф архипелага”. Оригинална замисао је била да се омогући и студентима филма и антропологије да присуствују његовом мастер-класу. Међутим, услед теже болести, Питер Крофорд није био у прилици да присуствује фестивалу, па је мастер-клас отказан.

Организован је и трећи специјални програм, посвећен едукатору и теоретичару филма, Колину Јангу, преминулом у новембру 2021. године. Захваљујући љубазности организације *Documentary Educational Resources*, чији су оснивачи Џон Маршал и Тимоти Еш, фестивалу су уступљена два класична етнографска филма аутора с којима је Јанг блиско сарађивао: „Село” Марка Мекартија и Пола Хокингса и „Борба секирама” Тимотија Еша и Наполеона Шенона.

Фестивал ове године није носио слоган, због тога што се доминантна тема или приступ у већем броју филмова нису могли издвојити.

Отварање Фестивала одржано је у приземном делу сталне поставке Етнографског музеја. Фестивал је отворио режисер Предраг Тодоровић, аутор бројних филмова приказаних (и награђиваних) на МФЕФ-у протеклих година.

Према доступној евиденцији, фестивалу је присуствовало око 1000 посетилаца, што представља увећање у односу на претходну годину.

Фестивал је реализован средствима Министарства културе и информисања Републике Србије и суфинансиран средствима Секретаријата за културу Града Београда.

Организација и реализација

Планирање, организацију и реализацију Фестивала радио је тим у саставу: Саша Срећковић (координатор Фестивала), Иван Максимовић (секретар Фестивала), Марија Пауновић (техничка реализација) и Ана Станимировић (протокол). Селектор Фестивала Владимир Перовић од почетка свог ангажмана пружио је неизмерну подршку и помоћ, којима је утицао на коначни изглед Фестивала.

Поред ужег фестивалског тима, реализацију су омогућили спољни сарадници на кључним позицијама на којима недостаје експертиза фестивалског тима или време неопходно за реализацију послова.

Фестивалски сајт (www.etnofilm.org) је, као и прошле године, уређивала Марина Микић. Редизајниран је постојећи темплејт у оквиру могућности: до-

дати су нови визуали, сајт је повезан с друштвеним мрежама, редизајнирана је насловна страна тако да омогући двостубачно постављање вести и преуређена је архива. За саму промоцију Фестивала постављани су садржаји и најаве, с награђеним филмовима и промотивним видеима током трајања Фестивала, а текстови су постављани на енглеском и српском језику (оба писма).

Видео-материјал за промоцију Фестивала израђивао је Сретен Вуковић. Овај материјал састојао се од четири различита трејлера (у трајању од 30 секунди), телевизијског спота (20 секунди), као и промотивних једноминутних монтираних снимака дневних фестивалских дешавања. Фотографије током Фестивала правила је Милица Ђорђевић.

Промоцију Фестивала на друштвеним мрежама радили су студенти Богдан Спирић и Невена Новаковић. Направили су посебне странице на Инстаграму и Фејсбуку, као и страницу догађаја на Фејсбуку и промовисали су догађај објавама у периоду од 20. 9. до 6. 10. (две објаве дневно). Активно су се умрежавали са страницама других установа и организација које су имале везе с Фестивалом.

Такође, у склопу студентске праксе у организацији Фестивала учествовале су и студенткиње друге године Етнологије и антропологије, Миња Стојановић и Анђела Пумпаловић. У овоме се нарочито истакла Миња Стојановић, која је на отварању и затварању фестивала преводила с енглеског на српски и обрнуто. Због личних обавеза, Анђела Пумпаловић је морала да одустане у току припрема Фестивала.

Као и претходне две године, пројекције у кино-сали Етнографског музеја технички су реализовали студент Археологије Андреј Златовић и студент Историје уметности Алекса Новаковић.

У току самог Фестивала, још деветоро студената Филозофског факултета (Етнологија и антропологија, Историја уметности) помогло је у реализацији догађаја.

Конферансије отварања и затварања била је Александра Паладин.

Каталог Фестивала уређивао је Иван Максимовић, у сарадњи с дизајнером Тамаром Ристановић и осталим члановима организационог тима. Блага измена у односу на досадашњу концепцију односи се на укључивање ауторских текстова који се баве практичним проблемима и искуствима снимања етноантрополошких докуменараца. Тако су за каталог овогодишњег МФЕФ-а текстове написали Сандрин Лонк („Филмска лутања једног етнолога”) и Силвија Дивеки („Аутопортрет: чини вас вештијим ствараоцем филмова”). Замишљено је да се оваква пракса настави и наредних година. Поздравну реч каталога написао је Иван Максимовић. Превод је радио Жељко Станимировић, изузев текста Сандрин Лонк, који је с француског језика превео Стефан Душанић. Лектуру је радила Јосипа Жерјав.

Штампани су и програмска сатница, плакат Фестивала, као и налепница постављена на један од прозора кинотеке, састављена од плаката и сатнице.

Такође, рађена је услужна штампа и за поклоне учесницима и пријатељима фестивала: на памучним торбама и нотесима малог формата штампан је редизајниран лого фестивала.

Фестивалу су присуствовали следећи гости из иностранства, чији филмови су били део Главног такмичарског програма: Стефанија Мурезу (Италија, ауторка филма „Принцеса“) и Марко Уертас (Шпанија, режисер филма „Наврас“). Њихов долазак су обезбедили Италијански институт за културу, односно Институт Сервантес. Подршку су, такође, пружили и Амбасада Португала, односно Институт Камоеш, како би омогућили долазак режисера Ика Косте (филм „Тимкат“), али је он један дан пред путовање сазнао да је позитиван на коронавирус, те није дошао. Такође, постојала је и добра воља Културног центра Исламске Републике Иран да обезбеде долазак режисерке Марђан Хосрави (филм „Сан о једном коњу“), али је она била спречена да дође услед преклапања с другим обавезама.

Поред ових гостију, Етнографски музеј је обезбедио смештај гостима из окружења који су о сопственом трошку допутовали: Алексеј Павловски из Хрватске (уредник документарног програма ХРТ, који је овим путем представљао филм „Так је било на Сесвете“) и Владимир Боцев из Северне Македоније (режисер филма „Нема више ни рога ни копита“).

Међу гостима из иностранства су, поред поменутих, биле и две учеснице жирија, Сандрин Лонк (Француска) и Меган Баркер (Канада), којима је Етнографски музеј обезбедио боравак и покрио трошкове превоза.

Фестивалу су присуствовали и аутори из Србије, и то: Александар Репецић и Анђела Ђермановић (аутори филма „Магични свет Влаха“), Марко Цвејић (режисер филма „Пејзажи панонске папрати“), Бојан Дакић (режисер филма „Бела снаја“), Гордана Пајић (режисерка филма „Ивањско цвеће“), Небојша Илић (режисер филма „Јагорида“), као и Снежана Шапоњић Ашанин (режисерка филма „Маћанске плоче“ и коауторка филма „Трилогија занати: Драгачево“).

Коначно, организаторе Фестивала је изненадио долазак режисера филма „Бука времена“ Рубена Гузмана из Аргентине, који је два дана пред почетак фестивала најавио свој долазак. Како би му ублажили трошкове, организатори су му обезбедили бесплатан приватни смештај.

Извештај селектора Фестивала

У извештају селектора посебно је наглашено да је отварањем ка платформи Филм фривеј број валидних пријава вишеструко порастао. Из ужег избора филмова приближног квалитета, који је бројао 157 наслова, селектор се оријентисао на одабир филмова из мање заступљених земаља и средина, попут Колумбије, Исланда, Новог Зеланда, Чилеа, Вијетнама, Реиниона, па и Пакистана. Поред тога, уврштени су и филмови из земаља које, традиционално, производе велики број етнолошких документарца, попут Ирана, Пољске, Бразила и Индије. Селектор се у извештају нарочито осврнуо на

насловне домаће продукције, истичући да је број пријављених филмова већи него што је то обично случај.

Извештај међународног жирија Фестивала

Међународни жири у наведеном саставу имао је задатак да погледа све филмове Главног такмичарског и Студентског програма и прогласи добитнике награда и специјалних признања. Додељене су следеће награде и признања, а овом приликом доносимо и кључне делове образложења жирија:

- Главна награда, Гран-при „Драгослав Антонијевић” додељена је филму српске продукције „Марија + Тома”, у режији Елунед Зое Ајано и Алесандре Татић. „Марија + Тома” је шармантан, горко-сладак филм. Очаравајућ својом привидном једноставношћу, овај кратки филм сажима многе приче – мале приче о локалним људима и њиховим обичајима и веровањима, као и велике приче о љубави, животу, смрти и загробном животу.
- Награду за најбољи домаћи филм понео је филм „Пејзажи панонске папрати”, у режији Марка Цвејића, рађен у копродукцији са Словенијом. Еминентно евокативан, филм „Пејзажи панонске папрати” је алегоријска медитација о хомогеном, а пак културолошки разноликом пољопривредном свету који се бори за преживљавање усред огромних пространстава интензивне пољопривреде која је колонизовала древну географску одредницу басена панонског мора.
- Награда за најбољи инострани филм додељена је филму „Храбра” (*Brave*), режисера Вилмарка Вала с Хаитија. „Храбра” је упечатљиво богат филм, како у естетици, тако и по садржају. У филму се смењују тренуци хумора и меланхолије, а јединствена тачка гледишта аутора остаје чврсто у месту.
- Уведена ове године, награда „Добривоје Пантелић” за најбољи филм о аутохтоној култури у сопственој продукцији отишла је филму „Седам симфонија Загроса” (*Seven Symphonies of Zagros*), иранског режисера Первиза Ростемија. Напоменуто је да је реч о лирском документарцу, пуном дивних приказа сеоског пејзажа. Представља нам ванвременски портрет уметника чија свирала већ деценијама уједињује припаднике његове курдске заједнице. Представља поглед истинског аутора и песника.
- Награда за најбољи студентски филм дата је филму „Полувилењак” (*Half-Elf*), у режији Јона Бјаркија Магнусона с Исланда. Филм је чланове жирија импресионирао нежним портретом који вешто хвата хировит карактер човека решеног да дочека стоти рођендан и за кога песме и поезија чине окосницу свакодневног живота. Гледалац

одмах види блиску повезаност између аутора – такође у улози снима-теља и монтажера – и његових баке и деке.

- Специјално признање за допринос нематеријалном културном наслеђу дато је филму „Откинут” (*Detached*), у режији Владимира Кривова из Русије. Речима чланова жирија, филм ураћа гледаоце у потешкоће с којима се суочава локална територија док губи идентитет и, стога, поставља једно од најважнијих питања у тренутном контексту глобализације: будућност мањинских друштва и, с њима, нематеријалног културног наслеђа и животних средина које ова друштва чувају од памтивека.
- Специјално признање за етнографски запис завредио је филм „Нема више ни рога ни копита” (*There's neither horn nor hoof left*), режисера Владимира Боцева из Северне Македоније. Филм, који прати групу некадашњих рабација, снимљен у стилу директног филма, трезвен је и дирљив. Представља резултат правог етнографског *follow-up*-а, снимљеног у различитим временским навратима, који поштује и слуша своје ликове.
Очима протагониста, Владимир Боцев нам нуди неуплешану слику људског стања.
- Специјално признање за камеру добио је филм „Принцеса” (*Princesa*), италијанске режисерке Стефаније Мурезу. Током свог трајања, филм гради визуелну текстуру поигравајући с могућностима светла, боје и зрнасте структуре слике. У питању је филм који остаје у сећању гледалаца дуго након завршетка.
- Специјално признање за звук додељено је филму „Тимкат” (*Timkat*), у режији Ика Косте из Португала. Филм одузима дах као визуелно и звучно утапање у срце огромног колективног ритуала који сваке године спроводе етиопски хришћани.
- Специјално признање жирија понео је филм „Наш Нови Зеланд” (*Our Aotearoa*), режисерке с Новог Зеланда Монике Кордеро. Жири је истакао да је реч о филму с јасном визијом и тачком гледишта, иза којег се осећа присуство оствареног аутора, иако је у питању студентски филм.

Жири је одлучио да не додели награду за најбољи телевизијски филм.

Саша Срећковић,
координатор Фестивала

Иван Максимовић,
секретар Фестивала

УПУТСТВО АУТОРИМА

Издавачка политика

Гласник Етнографског музеја у Београду (ГЕМ) је периодична научна и стручна публикација Етнографског музеја у Београду, која има једно годишње издање, а по потреби и ванредне свеске. У *Гласнику* се објављују научни и стручни радови из следећих области: етнологија, културна антропологија, музеологија, херитологија и друге сродне дисциплине. Радови који не задовољавају научне и стручне критеријуме за објављивање се, без научног апарата, објављују као етнографска и сродна грађа.

Уз то, из наведених области и дисциплина *Гласник* објављује: хронике и саопштења с научних и стручних скупова; коментаре и приказе публикација; приказе изложби и музејских радионица; стручне и научне библиографије; извештаје са пројеката, теренских истраживања, специјализација и стручних путовања; научне новости, извештаје и друге текстове који говоре о раду Музеја; *In memoriam* за значајне етнологе, антропологе и музеологе,

Сви радови који се објављују у *Гласнику* морају бити **оригинални**, односно текстови који нису претходно објављени у другим публикацијама и који се не разматрају у редакцијама других часописа. *Гласник* по потреби објављује преводе значајних текстова из етнологије, антропологије, музеологије и херитологије, који су објављени у иностраним часописима.

Сваки приложени научно-стручни рад подлеже тајној рецензији, а рецензенте одређује Редакција, која разматра сваки приспели предлог и задржава право да не прихвати за објављивање оне текстове за које сматра да не одговарају издавачкој политици и концепцији *Гласника*. Уколико Редакција у својству предрецензента одбије објављивање научно-стручног текста, грађе и осталих прилога, дужна је да одмах о томе обавести аутора и образложи одлуку. Аутор задржава право да прихвати или не прихвати примедбе Редакције и рецензената. Уколико аутор у потпуности не прихвати примедбе, сматра се да је повукао текст. Одговорност за садржај радова сноси аутор и Редакција.

За приложене и објављене текстове **не исплаћује се хонорар нити се даје било каква новчана надокнада**. Сваки аутор чији је текст објављен има право на један бесплатан примерак *Гласника*.

Општа упутства

Прилози за *Гласник Етнографског музеја у Београду* достављају се редакцији до **1. августа текуће године** искључиво у електронској форми, и то на електронску адресу **redakcija@etnografskimuzej.rs**.

Аутори су обавезни да за сваки прилог наведу своје име и презиме, научну и стручну титулу, институцију у којој су запослени, електронску пошту и број контакт телефона (пожељно мобилни). Уколико има више аутора текста, потребно је појединачно за сваког од њих навести све горенаведене податке.

Текст прилога мора бити опремљен према даљим Техничким упутствима. *Гласник* се штампа ћирилицом и ауторима се препоручује да текстове прилажу писане ћириличним писмом. Уколико аутор приложи текст писан латиничним писмом подразумева се да прихвата издавачку политику *Гласника* и штампање на ћирилици. Текстови на страним језицима штампају се писмом језика на којем су писани. Сваки приложени текст се лекторише.

Техничка упутства

Сви текстови треба да буду написани у програму **MicrosoftWord**, на страни A4, писмом **Times New Roman**, величина 12 pt, проред 1,5 линија, уз обавезно означавање редног броја свих страница (пагинирање).

Сваки приложени стручни или научни рад мора да садржи следеће целине: име аутора, место запослења (институцију), наслов, апстракт, кључне речи, текстуални део рада, списак коришћене литературе, резиме.

Апстракт треба да садржи до 250 речи, а кључних највише до 8. У апстракту би требало представити проблем који се обрађује, метод који се користи и садржај текста у кратким цртама.

Текст рада може да има највише 9.000 речи, а монографске студије и етнографска грађа могу бити обима до 15.000 речи. Аутор има пуну слободу да унутар рада издаваја целине, с тим што је дужан да издвојене целине јасно означити.

Аутори су обавезни да приликом цитирања и навођења литературе користе искључиво формат **Chicago Manuel of Style**, а детаљнија обавештења потражити на електронској страници: http://www.chicagomanuelofstyle.org/tools_citationguide.html

Цитирање унутар текста. У тексту се у заграду ставља презиме аутора и година издања одговарајуће библиографске јединице без зареза између презимена аутора и године, а по потреби се наводи број странице одвојен зарезом, нпр.:

(D'Andrade 1995) ili (D'Andrade 1995, 37) ili (Strauss and Quinn 1977, 121/136) или (Марјановић 2008, 25–29).

Списак литературе (референци) на крају рада навести по абecedном или азбучном реду презимена аутора, а уколико се наводи више библиографских јединица истог аутора које имају исту годину издања, оне се додатно означавају малим почетним словом абецеде, нпр. (Матић 2010а) .

Фусноте (напомене) при дну стране треба да садрже мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (попут научне грађе, веб страница, приручника и сл.), али нису замена за цитирану литературу. Цитирање неког аутора у фусноти једнако је начину цитирања у тексту.

Начини цитирања у списку литературе

Књиге (монографије):

Уколико постоје три или више аутора, пише се презиме првог аутора, а онда се додају имена и презимена осталих аутора. У цитирању у тексту наводи се само име првог аутора и додаје се скраћеница и др., односно ет ал. Након назива књиге прво се наводи место издања па издавач одвојен двотачком. Уколико има више издавача, они се одвајају цртицама. Уколико има више места издања, наводи се име само првог града.

D'Andre, Roy. 1995. *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Claudia and Naomi Quinn. 1977. *A Cognitive Theory of Cultural Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ковачевић, Иван, Бојан Жикић и Иван Ђорђевић. 2008. *Страх и култура*. Београд: Српски генеалогски центар – Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.

Уредник монографије или зборника радова:

Bonner, Simon J. (ed.) 2005. *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*. Bloomington: Indiana University Press.

Gavrilović Ljiljana, Stojanović Marko (ur.) 2008. *Muzeji u Srbiji – započeto putovanje*. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.

Поглавље у монографији или зборнику радова:

Fine, Gary Alan. 2005. "In the Company of Men: Female Accommodation and Folk Culture of Male Groups". In *Manly Traditions. The Folk Roots of American Masculinities*, ed. Simon J. Bonner, 61–76. Bloomington: Indiana University Press.

Стојановић Марко. 2005. *Улога музеја у одржавању идентитета дијаспоре. У Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*, САНУ, Научни скупови Књ. СХ, Одељење друштвених наука Књ. 25, Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, Београд, 413–420.

Чланак у штампаном часопису:

D'Andre, Roy and Michael J. Egan. 1974. The Color of Emotion. *American Ethnologist* 1: 49–63.

Стојановић Марко. 2010. Манифестациони туризам у Белој Цркви – нови одговори на стара питања. *Гласник Етнографског института САНУ* 58. Београд: Етнографски институт САНУ, 174–189.

Теза или дисертација:

Denby, P. 1981. *The Self Discovered: The Car in American Folklore and Literature*. PhD diss. Indiana University.

Ковачевић, Иван. 1981. *Етнологија у српском просветитељству*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду – Филозофски факултет.

Website:

Website се наводи унутар текућег текста или у фусноти и обично се изоставља из листе референци. Уколико аутор жели да веб-страницу стави у листу референци, то може учинити на следећи начин:

Howard, Clark. 2001. *The True Story of Charyl Chessman*.

Доступно на:

www.crimelibrary.com/classics3/chessman/index.html

Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта. *Службени лист ФНРЈ* бр. 52/58. Доступно на:

www.informator.co.rs/informator/tekstovi/privatizacija_102.htm-23k

Аутори треба да обратe пажњу на то где се стављају запета, двотачка и тачка. Такође треба да обратe пажњу на то да се библиографске јединице наводе оним писмом којим су штампане (ћирилицом или латиницом). Уколико се користе скраћенице приликом навођења литературе аутори су дужни да пре пописа коришћене литературе наведу и значење скраћеница чак и када су оне општепознате попут САНУ, ГЕИ, ГЕМ, СКГ и слично.

Сваки аутор уз свој рад може да приложи илустрације, табеле, графичке, мапе и слично. **Прилози** морају бити у вези са садржајем текста. Аутор може приложени материјал да унесе у сам текст или да га приложи посебно.

У другом случају аутор је дужан да у тексту јасно означи који прилог где треба да стоји. Означавање се врши редним бројевима у облику:

Назив прилога број [број].

Примери: Слика број 1; Табела број 4; Мапа број 2 ...

Иста ознака мора да се налази на одговарајућем месту у тексту. Материјални прилози се враћају ауторима на њихов захтев.

Резиме треба да буде дужине до 300 речи. У резимеу се представља проблем који је разматран у раду, метод који је коришћен и закључци до којих је аутор дошао. У резимеу не смеју да стоје фусноте, напомене или прилози.

Сви остали текстови (прикази, библиографије, хронике и сл.) немају апстракт, списак литературе и резиме. Дужина тих текстова треба да буде до 3.000 речи. Уз ову врсту текстова аутор може да приложи одговарајуће илустрације, које морају бити означене према истом принципу који важи за прилоге уз научне и стручне радове.

Уколико је аутор сам унео прилоге у штампану верзију текста, дужан је да исте прилоге да и у електронском облику као посебне датотеке. У том случају илустрације морају бити у једном од формата: .jpg, .tiff, .bmp, резолуције најмање 300 dpi. Табеле се прилажу у .xls формату, а графикони у .xls или .xls формату. Уколико аутор у тексту користи посебне знаке или слова, дужан је да их приложи уз електронску верзију текста. Називи датотека (фајлова) треба да садрже презиме аутора и назив текста, односно прилога. Примери: MaticShvatanjehigijene.doc; StojanovicSlika3.jpg;

KovacevicTabela2.xls.

Подаци прослеђени редакцији путем електронских медија се не враћају. Редакција може аутору да врати рад на дораду уколико значајно одступа од наведених правила.

Редакција

Рецензенти

Др Драгана Антонијевић, редовна професорка,
Одељење за етнологију/антропологију,
Филозофски факултет у Београду

Др Милош Миленковић, редовни професор,
Одељење за етнологију/антропологију,
Филозофски факултет у Београду

Милица Божић Маројевић, ванредна професорка,
Одељење за историју уметности, Филозофски факултет у Београду

Др Богдан Дражета, доцент,
Одељење за етнологију/антропологију, Филозофски факултет у Београду

Др Љиљана Гавриловић, редовна професорка у пензији,
Филозофски факултет у Београду, Центар за музеологију и херитологију,
Филозофски факултет у Београду

Др Милина Ивановић Баришић, научни саветник,
Етнографски институт САНУ

Др Бојана Богдановић, виши научни сарадник,
Етнографски институт САНУ

Рецензенти

Dragana Antonijević, PhD, Full Professor,
Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

Miloš Milenković, PhD, Full Professor,
Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

Milica Božić Marojević, PhD, Associate Professor,
Department of Art History, Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Bogdan Dražeta, PhD, assistant professor,
Department of Ethnology/Anthropology,
Faculty of Philosophy in Belgrade

Ljiljana Gavrilović, PhD, retired Full Professor,
Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade, Center for Museology and Heritology,
Faculty of Philosophy in Belgrade

Milina Barišić, PhD, Scientific Advisor, Ethnography Institute SASA

Bojana Bogdanović, PhD, Senior Research Associate,
Ethnography Institute SASA

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39

ГЛАСНИК Етнографског музеја у Београду
= Bulletin of the Ethnographic Museum in Belgrade /
главни и одговорни уредник Марко Стојановић. – Књ.
1 (1926) – књ. 15 (1940) ; Књ. 16 (1953)– . – Београд
: [Етнографски музеј], 1926–1940; 1953– (Београд :
”Чигоја штампа”). – 24 cm

Годишње.

ISSN 0350–0322 = Гласник Етнографског музеја у
Београду

COBISS.SR–ID 4253698

